

TEMIDA

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 18, Jun 2015.

Tema broja SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA I PODRŠKA ŽRTVAMA

Izdaju:

© Vikičimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

*Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje
ili preštampavanje bez dozvole izdavača.*

Adresa redakcije:

Vikičimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,
11070 Novi Beograd, tel/fax: + 38111 630 3022, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić, dr Jelena Srna, dr Nevena Petrušić, dr Đorđe Alempijević, dr Tatjana Đurić-Kuzmanović, dr Slađana Jovanović, dr Saša Mijalković, dr Biljana Simeunović-Patić (Srbija), dr Alenka Šelić, dr Goražd Meško (Slovenija), dr Almir Maljević (Bosna i Hercegovina), dr Christa Pelikan (Austrija), dr Nina Peršak, dr Ivo Aertsen, dr Stephan Parmentier (Belgija), dr Jan Van Dijk, dr Antony Pemberton (Holandija), dr Joanna Shepland, dr Sandra Walklate, dr Basia Spalek, dr Brandon Hamber, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), dr Gail Mason, dr Estela Valverde, dr Michael Humphrey (Australija), dr Robert Elias (SAD), dr Robert Peacock (Južna Afrika), dr Jaishankar Karuppannan (Indija).

Počasni članovi Saveta časopisa:

[dr Dušan Cotić (Srbija)], dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan)
i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Sanja Čopić

Urednik prikaza:

dr Nikola M. Petrović

Sekretarka redakcije:

mr Ljiljana Stevković

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Članovi Redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović Vilić, dr Mirjana Dokmanović, dr Ivana Stevanović, dr Sanja Čopić, dr Nikola M. Petrović, mr Ljiljana Stevković, mr Natalija Žunić (Srbija), dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Ann Wemmers (Kanada), dr Sanja Milivojević (Australija).

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Rondović

UDK

343.98

ISSN (štampano izdanje)

1450-6637

ISSN (on line izdanje)

2406-0941

Tiraž:

200 primeraka

Štampa:

„Prometej“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

Članci objavljeni u Temidi uključeni su u EBSCO istraživačku bazu podataka.

Articles published in Temida are included in EBSCO research database.

Tema broja:

Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama

Theme:

Secondary Victimation and Victim Support

Sećanje na profesora dr Dušana Cotića

Uglješa Zvekić

Vesna Nikolić-Ristanović 3

**Idealna žrtva i nadmetanje za dobijanje statusa
žrtve u pričama preživjelih rata u Bosni i Hercegovini**

Ideal Victim and Competition for Victimhood in the
Stories of the Survivors of the War in Bosnia
and Herzegovina

Goran Bašić 7

**Viktimizacija i pravda u interkulturnalnom
kontekstu Srbije**

Victimization and Justice in Intercultural Context
in Serbia

Vesna Nikolić-Ristanović

Sanja Čopić

Nikola M. Petrović

Bejan Šaćiri 31

**Evidentiranje podataka o zločinima iz mržnje:
preporuke međunarodnih tela i njihov značaj
za Srbiju**

Hate Crimes Recording: Recommendations of the
International Bodies and Their Significance to Serbia

Mirjana Dokmanović 59

**Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja
kaznenih djela s izdržavanja kazne zatvora u
Republici Hrvatskoj**

Informing Victims about the Release of Perpetrators
from Serving Their Prison Sentence in the Republic
of Croatia

Nikica Hamer Vidmar

Martina Bajto

Danijela Ivanović

Maida Pamuković

Ana Ruševljan 79

GRETA upitnici kao deo mehanizma za nadgledanje primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

GRETA Questionnaires as a Part of the Mechanism for Monitoring Implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings

Siniša Dostić

Saša Gosić 105

OSTALE TEME

OTHER ISSUE ARTICLES

**Sexual Harassment in Tertiary Institutions:
A Comparative Perspective**

Seksualno uznemiravanje u visokoškolskim ustanovama: komparativna perspektiva

Janice Joseph 125

**Mogućnosti preventivnog delovanja nastavnika
u pogledu nasilničkog ponašanja učenika**

Possibilities for Teacher's Preventive Actions in Regard Bullying Behavior of Students

Marija R. Marković 145

PRIKAZI KONFERENCIJA

CONFERENCE REVIEWS

**Prva viktimološka konferencija u Sarajevu
„Ambasadori mira u BiH“**

First Victimology Conference in Sarajevo
“Peace Ambassadors in Bosnia and Herzegovina”

Nikola M. Petrović 165

PRIKAZI KNJIGA

BOOK REVIEWS

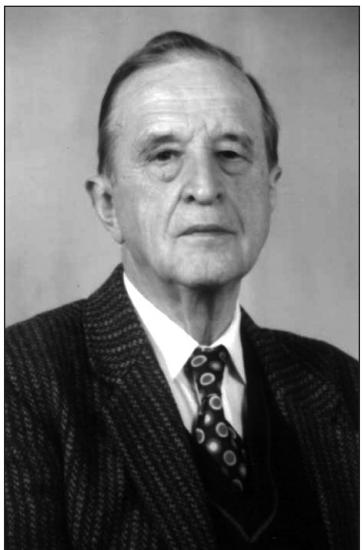
Peter Scharff Smith

**When the Innocent are Punished:
the Children of Imprisoned Parents**

Kada su nevini kažnjeni: deca čiji su roditelji u zatvoru

Jasmina Nikolić 169

Sećanje na profesora Dušana Cotića

Profesor dr Dušan Cotić rođen je 27. jula 1922. godine u Sloveniji, u mestu Krško, gde je završio osnovnu i srednju školu. Nakon toga, 1938. godine, pod pretnjom agresije Nemaca, sa porodicom dolazi u Beograd, gde upisuje Pravni fakultet. Kako tokom rata fakultet nije radio, prekinuo je studije. Posle rata, poslat je u Rigu kao vojno lice (vazduhoplovac) u tehničku mašinsku akademiju i službovao je na tamošnjem vojnem aerodromu. U zemlju se vratio 1947. godine kada je dobio premeštaj na vojni aerodrom u Rajlovcu (Bosna i Hercegovina). Nastavio je studije prava i diplomirao 1949. godine. Nakon diplomiranja i premeštaja u Beograd (u komandu ratnog vazduhoplovstva), napredovao

je i dobio čin potpukovnika i položaj zamenika vrhovnog vojnog tužioca. Pripada prvoj generaciji pravnika koji su magistrirali pravo u nekadašnjoj Jugoslaviji. Magistrirao je 1960. godine u Zagrebu. Doktorirao je 1965. godine.

Svoju bogatu karijeru započeo je u JNA u pravnoj službi, gde je radio na pravosudnim poslovima sve do 1963. godine, kada prelazi u Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja (današnji Institut za kriminološka i sociološka istraživanja). Kao viši naučni saradnik učestvovao je u brojnim istraživanjima, a u nekoliko navrata obavljao je i funkciju rukovodioca istraživanja. U periodu od 1972. do 1978. godine bio je pomoćnik Saveznog sekretara za pravosuđe i organizaciju savezne uprave rukovodeći sektorom pravosuđa, da bi tu poziciju napustio nakon što je izabran za sudiju Saveznog suda, gde je obavljao funkciju predsednika Krivičnog veća i potpredsednika Suda. Početkom 1970-tih bio je i predsednik Jugoslovenskog udruženja za krivično pravo i kriminologiju, a 1980-tih i glavni i odgovorni urednik *Jugoslovenske revije za kriminologiju i krivično pravo*. 1977. godine izabran je za profesora na Defektoškom fakultetu Univerziteta u Beogradu za predmet Krivično materijalno i procesno pravo i na toj poziciji ostaje do 1982. godine. Sve do penzionisanja

sa mesta sudije 1986. godine, bio je i glavni i odgovorni urednik Zbirke sudskih odluka. Svoju akademsku karijeru nastavio je 1990. godine na Pravnom fakultetu u Mariboru, no ta saradnja nakon jedne godine biva prekinuta zbog nemilih događaja u SFRJ.

Profesionalna delatnost profesora dr Dušana Cotića, zahvaljujući njegovom znanju, iskustvu, ali i ličnim i profesionalnim vrednostima, lako je nalazila svoj put i izvan granica zemlje. Tokom 1970-tih godina prošlog veka, dr Dušan Cotić bio je član nacionalne komisije UNESCO-a, kao i predsednik Odbora za društvene nauke i član nacionalne delegacije na Generalnoj skupštini UNESCO-a i regionalnim konferencijama. U periodu između 1970. i 1992. godine, periodu velikih geopolitičkih promena između velikih sila Istoka i Zapada, profesor dr Dušan Cotić bio je i naš najistaknutiji predstavnik u programu Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminala i krivično pravosuđe. Nalazio se na mnogim rukovodećim funkcijama. Bio je predsednik Komiteta za prevenciju i kontrolu kriminaliteta (CPCC), predsednik Upravnog odbora Instituta Ujedinjenih nacija za istraživanja kriminaliteta i pravosuđa (UNICRI) i Upravnog odbora Evropskog Instituta Ujedinjenih nacija za prevenciju i kontrolu kriminaliteta (HEUNI-Helsinki, Finska), kao i potpredsednik Izvršnog odbora Međunarodnog naučnog i profesionalnog savetodavnog tela u okviru Programa Ujedinjenih nacija za sprečavanje kriminaliteta i krivično pravosuđe (ISPAC-Milano, Italija). Takođe, bio je član Savetodavnog odbora Evropskog instituta. Bio je i učesnik petogodišnjih Kongresa Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i tretman osuđenika od 1960. godine, kao i četiri Kongresa (Karakas, Venecuela, 1980; Milano, Italija, 1985; Havana, Kuba, 1990. i Kairo, Egipat, 1995.) koji su predstavljali stožere novih strateških pristupa i institucionalnih odgovora. Osim srpskog i slovenačkog, tečno je govorio engleski i ruski jezik (bio je prevodilac na sastanku Tito-Brežnjev), odlično je poznavao nemački, a služio se i italijanskim i francuskim jezikom. Bio je i počasni građanin američke države Teksas.

Profesor dr Cotić bio je pokretač velikih promena značajnih za prevenciju kriminaliteta i zaštitu žrtava, kako kod nas tako i svetu. Bio je pionir u pokretanju međunarodnih studija i skupova koji se bave strateškim promenama u prevenciji kriminaliteta i krivičnom pravosuđu. Imao je važnu ulogu u donošenju Deklaracije UN o nezavisnosti sudstva i Deklaracije UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći. Svoj najsnažniji intelektualni i politički uticaj ostvario je u dokumentu „Kriminal u svetu i odgovornost međunarodne zajednice: izjava o kraju samozadovoljstva“. Sa kolegama iz drugih zemalja, bio je osnivač Komisije Ujedinjenih nacija za prevenciju i kontrolu kri-

minaliteta. Iz tog programa izrodile su se dve značajne međunarodne konvencije čiji je intelektualni otac bio upravo dr Cotić – Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Konvencija za borbu protiv korupcije.

Dobitnik je niza priznanja od strane Ujedinjenih nacija za svoj doprinos razvoju programa Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i krivično pravosuđe. Posebne plakete dobio je od gospođe Margaret Ansti, zamenice Generalnog sekretara UN i direktorke Kancelarije UN u Beču (1980), kao i od gospodina Jurija Fedotova, zamenika Generalnog sekretara UN i izvršnog direktora Kancelarije UN za borbu protiv droga i kriminala u Beču (dodeljena 2012. godine povodom obeležavanja 90-tog rođendana dr Dušana Cotića). Ime dr Dušana Cotića uklesano je i u panel najeminentnijih međunarodnih stručnjaka iz ove oblasti. Pored svega navedenog, profesor Dušan Cotić je učestvovao u prilično uspešnom projektu koji je imao za cilj da ponovo uspostavi međuetnički dijalog i uskladi zakone i druge propise u procesu pomirenja u Bosni i Hercegovini.

Profesor dr Cotić bio je i počasni član i predsednik (2006-2009) Viktimološkog društva Srbije, kao i počasni član Saveta naučnog časopisa *Temida*. Svojim savetima i podrškom doprineo je uvođenju novih pristupa i organizacionih rešenja u VDS i časopis *Temida*, a posebno je značajan njegov doprinos međunarodnoj saradnji i uključivanju VDS u rad Međunarodnog naučnog i profesionalnog savetodavnog tela u okviru Programa Ujedinjenih nacija za sprečavanje kriminaliteta i krivično pravosuđe (ISPAC).

Dušan Cotić je bio jedan predivan čovek, pun brige, pažnje i razumevanja za svoje kolege, saradnike i sve one koji su učili od njega. Plonio je svojom ogromnom energijom, neiscrpnim znanjem i idejama, i istovremeno ogromnom skromnošću. U julu 2012. godine priredili smo, njemu posvećen, broj 2 našeg časopisa *Temida*. Svi radovi objavljeni u tom broju *Temide* bili su radovi autorki i autora, stručnjaka iz zemlje i inostranstva, koji su se odazvali pozivu urednika da napišu rad u čast 90-tog rođendana profesora Cotića. Kada smo mu to najavili, skromno je rekao da je to puno, da ne treba ceo broj da bude posvećen njemu.

Profesor dr Dušan Cotić je preminuo 14. juna 2015. godine u Beogradu. Iza sebe je ostavio kćerku Mirjanu i sina Marjana. Odlazak profesora Cotića predstavlja veliki gubitak za njegovu porodicu, prijatelje i poštovaoce, kao i za naše i međunarodno krivično pravo, kriminologiju i viktimologiju.

DR UGLJEŠA ZVEKIĆ
DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama

TEMIDA

Jun 2015, str. 7-30

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1502007B

Originalni naučni rad

Primljeno: 5.9.2014.

Odobreno za štampu: 23.6.2015.

Idealna žrtva i nadmetanje za dobijanje statusa žrtve u pričama preživjelih rata u Bosni i Hercegovini

GORAN BAŠIĆ*

U ranijim viktimološkim istraživanjima naglašene su jednostrane slike kategorije „žrtva“ i „zločinac“. Istraživači su isticali važnost priča i usmjerili fokus analize na priče o viktimizaciji, ali nisu analizirali poslijeratne intervjuje kao arenu gdje se odigrava borba za status žrtve. Ovim radom pokušava se popuniti ta praznina analiziranjem priča 27 osoba koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini. Prvi cilj ovog rada je opisati kako akteri studije prezentuju socijalni fenomen „viktimizacije“, drugi cilj je analiziranje diskurzivnih modela koji učestvuju u produkciji pojmove „žrtva“ i „zločinac“. Naučno pitanje koje se postavlja je: Kako intervjuisane osobe opisuju status žrtve poslije rata? Unutar dinamike koja konstruiše status „žrtve“ i „zločinca“, uočljiva je borba za ulogu žrtve nakon završetka rata. Svi intervjuisani nastoje sebe da prikažu kao žrtvu i sa time ujedno umanjuju status žrtve ostalih kategorija. Ova situacija može produkovati i reprodukovati nadmetanje za dobijanje statusa žrtve, a sa tim, ponovo probuditi kolektivna razgraničenja koja su se tako jasno predstavila tokom rata.

Ključne riječi: rat, status žrtve, zločin, žrtva, zločinac, Bosna i Hercegovina.

Uvod

Ranija viktimološka istraživanja su često predstavljala jednostranu sliku „žrtve“ i „zločinca“ u ratu. Žrtva je često prikazana kroz primjere ubijenih ili silovanih, kao i protjeranih odraslih osoba i djece. Zločinac je često predstavljen kao vojnik ili policajac koji je protjerivao, silovao i ubijao civile. Poneka

* Dr Goran Bašić je postdoktorski istraživač na Odseku za sociologiju, Lund Univerziteta u Švedskoj.
E-mail: goran.basic@soc.lu.se.

istraživanja o poslijeratnom društvu ipak prikazuju raznovrsniju sliku „žrtve“ i „zločinca“. Žrtva se predstavlja primjerima ubijenih u ratu, ali i primjerima preživjelih koji su izgubili bližnje, protjerani su ili su silovani tokom rata. Slika zločinca se predstavlja primjerima bivših vojnika i policajaca koji su ubijali, silovali i učestvovali u progonima, ali i primjerom ekonomskih zločinaca koji su se obogatili tokom rata (Nikolić–Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Webster, 2007; Žarkov, 2007; Zdravković–Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović–Ziemer, 2013). Ova dva koncepta „žrtve“ i „zločinca“ su objekti opšte poslijeratne diskusije na simboličnom nivou. Ovaj socijalni fenomen postaje jasan na tribunalima (na primer, Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015a; ICTY, 2015b) gdje se procesuiraju ratni zločini, kao i u drugim međuljudskim i međuinstitucijskim interakcijama. Slična interakciona dinamika je vidljiva i u intervjuima ovoga istraživačkog rada.

Bosanski rat se može posmatrati kao posebno ilustrativan slučaj ratne sociologije zbog prijeratnog etničkog sastava stanovništva. Ratni protivnici su često bili prijeratni poznanici i prijatelji. U cilju protjerivanja Bošnjaka i Hrvata iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, srpska vojska i policija izvršavale su masovna pogubljenja, progone, sistematska silovanja, otvarali su se i koncentracioni logori. Civilno stanovništvo je bilo direktna meta ratnih dejstava (Case No: IT-95-8-S; Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-98-30/1-A; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT).

Osobe koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini ne prikazuju svoj status žrtve samo u kontekstu ratne cjeline, nego ga povezuju i sa specifičnim, sopstvenim i tuđim, postupcima tokom i poslije rata (Bašić, 2015a). Interesantno pitanje je – kako se određuje status žrtve? Izgleda da je poželjno biti „idealna žrtva“; time se održava neka vrsta generalnog statusa koji se može uporebiti sa drugim statusnim kategorijama, kao, na primjer, sa kategorijom „ratni zločinac“ (Christie, 1986). Ova studija pokazuje da se priče osoba koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini zasnivaju na ovim i sličnim kategorizacijama.

U ovom radu se analiziraju usmeno prepričana iskustva 27 osoba koje su preživjele rat u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Prvi cilj rada je opisivanje načina na koji akteri studije prezentuju socijalni fenomen „viktimizacije“, drugi cilj je analiza diskurzivnih modela koji učestvuju u produkciji pojmljiva „žrtva“ i „zločinac“. Naučno pitanje koje se postavlja je: Kako intervjuisane osobe opisuju

status žrtve poslije rata? Ovom studijom pokušavam da pristupim fenomenu viktimizacije kroz analiziranje priča intervjuisanih osoba (Riessman, 2008).

Pokušaću da ilustrijem kako se markiraju obilježja viktimizacije i kako se konstруиšu kategorije „žrtva“ i „zločinac“ kada intervjuisane osobe govore o: 1) ratnoj viktimizaciji; 2) poslijeratnoj viktimizaciji; i 3) ekonomskoj viktimizaciji.

Konflikt, konkurencija i konfliktne tačke interesa

Generalno polazište ove studije se zasniva na socijalnoj interakciji kao i na etnometodološkom pogledu na to kako ljudi predstavljaju svoju socijalnu stvarnost. Kao što Gubrium i Holstein (1997) ističu, etnometodologija ne želi objasniti šta je društvena stvarnost nego kako se ona stvara. Priče intervjuisanih osoba se, u tom svjetlu, mogu smatrati aktivnostima koje stvaraju smisao društvene stvarnosti (Garfinkel, 1984; Blumer, 1986). Priče su interpretativne zato što pokušavaju da objasne stvarnost, ali se i one moraju tumačiti. Ovo istraživanje se pridružuje narativnim tradicijama sociologije u kojim se usmjene priče smatraju zasnovanim na iskustvu, a ujedno su i diskurzivne (Riessman, 2008). Uz ovo opšte polazište spoznajem pojmove „konflikt“ i „konkurencija“ kao posebno važne komponente u specifičnim pričama koje sam analizirao.

Simmel (1955) predstavlja socijalnu interakciju kao međuljudsku interakciju – jedno uzajamno djelovanje koje može preuzeti i prikazati različite socijalne oblike. Konflikt i konkurencija, na primjer, specijalni su oblici interakcije. Takve vrste interakcija su česte u poslijeratnim relacijama između pojedinaca i grupa ljudi. Simmel (1955) tvrdi da konflikt treba gledati kao snažnu angažovanost učesnika u određenoj situaciji, i da konflikt ispunjava važne integrativne funkcije između učesnika.

Simmel (1955: 61–108) tvrdi da konflikt i konkurencija mogu privući koncentraciju zavađenih strana na određenu tačku interesa i da različite tačke interesa omogućavaju borbu među zavađenim stranama. Simmel vjeruje da se fokusiranjem na zajedničke tačke interesa omogućava antagonizam na isti način kao što i odsustvo fokusa ili nedostatak konfliktnih objekata ublažavaju tenzije. Collins to tumači na sličan način i tvrdi da se društveni život oblikuje kroz serije rituala u kojima se pojedinci povezuju kada zajedničke tačke interesa privuku njihovu pažnju (Collins, 2004: 34, 79–109, 150–151, 183–222). Ranije situacije se spajaju sa novim, kada se individue kreću između različitih

situacija. Kroz uzastopne interakcije učesnici pokazuju poštovanje i uvažavaju objekte koje smatraju posebno važнима.

Kada opisujem konflikte, konkurenčiju i konfliktne tačke interesa u predstojećoj analizi, indiciram na verbalnu borbu koja se odvija u analiziranim citatima empirijskog materijala (Gubrium, Holstein, 1997). U tim sekvencama se pojavljuju različite slike „žrtava“ i „zločinaca“.

Društvene norme i status „žrtve“ i „zločinca“

Christie-va (1972) studija o čuvarima iz koncentracionih logora u Norveškoj za vrijeme Drugog svjetskog rata prožeta je ratnom interakcijom, koja uključuje održavanje normalnosti u različitim relacijama: u relacijama između čuvara koji su radili za Nemce, ubijali i mučili u norveškim logorima, i između jugoslovenskih ratnih zarobljenika koji su smješteni u norveške koncentracione logore, kao i relacijama gorenavedenih i generalne norveške populacije poslije rata (Christie, 1986). Ovu vezu naizgled karakterišu bliskost i odstojanje između učesnika u čemu se definišu kolektivna iščekivanja onoga što je kulturno poželjno (socijalne norme). Neki čuvari opisuju logoraše kao prljave i opasne zločince – kao prijetnju vladajućem ratnom ustrojstvu. Opšta javnost, nakon rata, prikazuje čuvare kao lude i zle zločince, pošto je u poslijeratnoj Norveškoj postojala potreba za dehumaniziranom slikom neprijatelja kao stvarnog, ali stranog zločinca.

Istraživanja koja je sproveo Christie (1972, 1986) pokazuju povezanost između društvenih normi i statusa „žrtve“ i „zločinca“. Kolektivna očekivanja onoga što je kulturno prihvatljivo ponekad su neformalna i (ne)izrečena i zbog toga teška nekome „sa strane“ da ih razumije. Ove norme često postaju jasne kada ih neko povrijedi i kada okolina reaguje. Kroz tu reakciju se može slika „idealne žrtve“ produkovati i reprodukovati. Christie (1986) opisuje pojedincu ili pojedincu koji najlakše postižu legitimni status žrtve kada bivaju izloženi krivičnom djelu. Naime, radi se o pojedincu koji je „slab“, ima „respekabilan“ pristup i „časne“ namjere kada je izložen napadu, i nije moguće okriviti tog pojedincu što se našao na mjestu zločina. Osim toga, idealna žrtva mora biti i dosta uticajna da bi zatražila status žrtve. Idealnim žrtvama su neophodni, i one „stvaraju“, sliku idealnog zločinca. Zločinac treba da je veliki, loš, nehuman, zao i bez ikakvog odnosa sa žrtvom. Idealni zločinac je strano stvorenje, koje se ne smatra ljudskim bićem (Christie, 1986).

Kategorija „žrtve“ nije objektivna; ona se stvara u interakciji pojedinaca, u definisanju specifične situacije (Christie 1986; Holstein, Miller 1990; Brewer, Hayes, 2011, 2013). Po mišljenju Åkerström-a (2001), viktimizacija je produkt moralne kreativnosti i ne bi trebalo da postoji mogućnost dovođenja u pitanje moralne odgovornosti idealne žrtve. Brewer i Hayes (2011, 2013) ističu kako konstrukcija idealne žrtve često ima stvarne posljedice – da ona ne postoji samo kao umna tvorevina. Rezultati dosadašnjih viktimoloških istraživanja pokazuju da poslijeratna produkcija pojmove „žrtva“ i „zločinac“ ima stvarne posledice za pojedince i društvo. Priče o ratnim nasilnim situacijama se prepričavaju nakon rata i tako postaju važne za pojedince, kao i za društvenu zajednicu (Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Webster, 2007; Žarkov, 2007; French, 2009; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013; Bašić, 2015b, 2015c).

Da bi određena kategorija postigla status žrtve, neophodna je neka zajednička korist za žrtve; drugim riječima, mora postojati neko kome odgovara da ta kategorija postigne status žrtve. Te se aktivnosti ponekad sprovode na institucionalnom nivou i mogu se prenijeti na individualni nivo, na primjer, kao tema razgovora (Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Žarkov, 2007; Webster, 2007; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013).

Borba za ulogu žrtve je sveobuhvatna i napeta tema u mojoj analizi. Pogledi gorepomenutih naučnika su pomoć u mojim težnjama da razumijem priče o viktimizaciji, a ujedno su poslužile i kao analitičko polazište.

Metodologija istraživanja

Materijal za ovu studiju prikupljen je putem kvalitativno orijentisanih intervjuja sa 27 osoba, koje su preživjele rat u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Materijal je prikupljen u dvije faze. Tokom prve faze, u martu i novembru 2004. godine, izvršio sam rad na terenu u Ljubiji, maloj lokalnoj zajednici, koja se nalazi na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine.

Ljubija je dio opštine Prijedor. Prije rata su stanovnici Ljubije živjeli u dvije mjesne zajednice. Gornja Ljubija je bila etnički izmješana i većina stanov-

nika je uglavnom živjela u stanovima. Donja Ljubija je većinski bila nastanjena Bošnjacima koji su, uglavnom, živjeli u privatnim kućama. Okolina Ljubije je poznata po svom bogatstvu mineralima. Prije rata, većina žitelja Ljubije je radila u rudniku željeza. Rat je u Ljubiji počeo ranog ljeta 1992. godine, kada su srpski vojnici i policija, bez oružanog otpora, preuzeli kontrolu nad lokalnom mjesnom upravom (Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-99-36-T).

U Ljubiji sam intervjuisao 14 osoba koje su tada bile tu nastanjene, izvršio sam i opservacije u kafićima, na autobuskim stanicama i u autobusima, kao i na lokalnoj pijaci. Prikupljao sam i analizirao aktuelne novine, koje su prodavane u Ljubiji za vrijeme mog boravka. Intervjuisao sam dvije žene i petoricu muškaraca koji su cijeli rat proveli u Ljubiji, kao i tri žene i četvoricu muškaraca koji su tokom rata protjerani iz grada, ali su se vratili kada se rat završio. Šestoro intervjuisanih su Srbi, troje Hrvati i petoro Bošnjaci.

Većina prijeratnih stanovnika Ljubije su se poznavali ili su čuli jedni za druge. Ja sam lično doživio početak rata u Ljubiji kao pripadnik populacije koja je protjerana iz te sredine. Poznavao sam većinu intervjuisanih od prije rata, kao i one koji su pomenuti u intervjuima. Takođe sam upoznat sa ratnim događajima koji su opisani u intervjuima. Osobe koje se pominju u studiji predstavljene su pseudonomom (na primjer: Milanko, Dragan, Sveti, Milorad, Klan, Planić Mirzet, Savo Knežević, Alma i Senada Husić, Bela, Laki i Laic). Moja povezanost sa kontekstom koji se analizira je, naravno, uticala na izvođenje studije. U jednu ruku, bio sam svjestan moguće opasnosti koja je prijetila radu, zbog mog poznavanja određenih ispitanika i određenih ratnih događaja. To je moglo negativno uticati na naučnu prirodu teksta – zato sam se konstantno zalagao da ostanem vrednosno neutralan u analizi. Sa druge strane, lična iskustva iz rata u Bosni i Hercegovini su mi pomogla da lakše prepoznam, shvatim i analiziram socijalne fenomene, poput ratne i poslijeratne viktimizacije.

U drugoj fazi, od aprila do juna mjeseca 2006. godine, intervjuisao sam devetoro bivših logoraša koji su, iako su bili civili u ratu, odvedeni u koncentracione logore u toku rata u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini (Omarska, Keraterm i Manjača¹). Ovi intervjuisani pojedinci, zajedno sa četvorko članova

---

¹ Omarska je selo na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine, pripada opštini Prijedor. Logor Omarska je bio lociran u zgradama administracije Rudnika Ljubija. Keraterm je prijeratna fabrika cigle u Prijedoru. Manjača je ime planine na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine na kojoj je Jugoslovenska narodna armija prije rata imala terene za obuku. Kada je počeo rat u Hrvatskoj, dio tih lokaliteta je korišten kao koncentracioni logori za zarobljene hrvatske vojниke i civile. Poslije početka rata u Bosni i Hercegovini, Manjača se nastavila koristiti kao

---

rodbine, sada žive u Švedskoj, Danskoj i Norveškoj. Intervjuisane su tri žene i deset muškaraca. Većina intervjuisanih su porijeklom iz opštine Prijedor (kojoj pripada i Ljubija). Desetoro intervjuisanih su Bošnjaci, a troje Hrvati. Dijelovi tog materijala, koji je prikupljen 2004. i 2006. godine, analiziran je u ranijim izveštajima i člancima. Te se analize temelje na goreopisanom materijalu, i djelimično na drugim naučnim pitanjima (Bašić, 2005; 2007; 2013; 2015a; 2015b; 2015c).

Da bi se razumjela dinamika potrebna za konstrukciju kategorije žrtve i zločinca, u ovom naučnom radu analizira se jedan ograničeni kontekst u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini, tačnije područje oko Prijedora. Pokušavam da nađem mjesto mojoj analizi među drugim naučnim radovima o Bosni i Hercegovini i regionu, sa ciljem da olakšam čitaocu razumjevanje ekstremno polarizovane sredine, koja je nastala zbog kolektivno usmjereno zločina za vrijeme rata (tu se uključuju koncentracioni logori, sistematsko silovanje, masovna ubistva i slično), kao i zbog poslijeratne borbe za ulogu žrtve.

U toku intervjuia koristio sam vodič za intervju koji je oblikovan po gore navedenim teorijskim interesima. Tokom intervjuia, zalagao sam se da konverzacija bude u obliku razgovora, u kojem osoba koja intervjuše postaje partner u razgovoru a ne ispitivač; sâm intervju je oblikovan u vidu takozvanog „aktivnog intervjeta“ (Holstein, Gubrium, 1995). Intervju su trajali između jednog i četiri sata i obavljeni su na bosanskom jeziku. Koristio sam diktafon u svim intervjuima, nakon što su sagovornici pristali na to. Intervjuisane osobe su informisane o cilju studije, kao i o mogućnosti da prekinu svoje učešće u studiji.

Snimljeni materijal je isписан na bosanskom jeziku već istog dana, ili dan poslije intervjuia, kako bih osigurao kvalitetno dokumentovanje i da bih mogao da komentarišem materijal detaljnije. Dajući komentare tokom pisanja transkriptata, uradio sam „kategorizaciju materijala“ (Ryen, 2004). Prilikom komentarisanja teksta transkripta u materijalu su identifikovani pokazatelji viktimizacije i borbe za ulogu žrtve. Moj izbor empirijskih primjera vođen je ciljem same studije i koliko distinktno ti primjeri prikazuju analitički momenat koji sam htjeo istaći.

Materijal prikupljen kroz intervjuje analiziran je na temelju tradicije iz kvalitativne metodologije (Silverman, 2006). Gore pomenuti teorijski interesi – Simmel-ov pogled na konflikt i konkurencoj kao i Christie-ev pojma „idealna

---

konzentracioni logor (Case No: IT-95-8-S; Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-98-30/1-A; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT).

žrtva” – nisu samo primjenjeni u ovom radu, nego su i osporeni i modifikovani nijansama.

Ova studija pokazuje da su analizirane poslijeratne priče okarakterisane borbom oko uloge žrtve. Ovdje bih naglasio da ova studija, iako je usmjerena ka razumjevanju priča intervjuisanih osoba, ne želi identifikovati ili predstaviti pojedince ili grupe kao krvice. Podjela odgovornosti koju vrše intervjuisane osobe je u centru, tj. njihove slike žrtve, prigovori, optužbe i osuđivanja.

Žrtve rata

Osobe koje su protjerane iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine u ratu 1990-ih se, pravnom terminologijom, nazivaju žrtvama. Oni su bili subjekti krivičnih djela protiv čovječnosti i većina njih su bili subjekti različitih vrsta nasilnih krivičnih djela (Case No: IT-95-8-S; Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-98-30/1-A; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Mnoge zločinice osudio je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal), kao i Sud za ratne zločine u Bosni i Hercegovini (Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015, 2015b).

Analiza priča o protjerivanju iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, koje su ispričali intervjuisani, na temelju Christie-vog (1986) gledišta, može dodati najanse slikama „žrtve“ i „zločinca“. Predratna poznanstva među antagonistima dodatno mogu zakomplikovati definiciju „idealne žrtve“. Srpski vojnici i policajci, i civilni Bošnjaci i Hrvati u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini, često su se dobro poznavali prije rata, što je najvjeroatnije uticalo na poslijeratne opise. Priče su, često, protkane primjerima mjenjanja odnosa između komšija i poznanika u ratu.

Milanko je tokom rata bio dijete i u toku intervjeta je vidno potresen ispričao kako su njegove komšije i poznanike „ubili“, „silovali“, „pretukli“ i „protjerali“. On je ostao u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini za vrijeme i poslije rata. Slijede Milankove riječi o proširenosti nasilja u ratu:

„Muka mi je od toga, obuku uniforme pa odu u sela da siluju i ubijaju žene. Ne samo Dragan nego i Sveti i Milorad, i gomila drugih. Kako oni spavaju sad, plaše li se za svoju djecu? (...) Odveli su Planić Mirzeta pred mojim očima. Milorad i sin Save Kneževića su krvici. Lično je Milorad istjerao Almu i Senadu Husić, zajedno sa mnogo drugih, iz Ljubije. (...) 1992. i 1993. su

Milorad, Sveti i Klan bili ti koji su vladali i odlučivali, oni su bili Bogovi. Radili su šta su htjeli. Ne mogu shvatiti zašto ih sada niko ne uhapsi?"

Iz Milankove priče vidimo da je konflikt opisan personifikovanom terminologijom (u citatu se pominju: „Mirzet”, „Dragan”, „Sveti”, „Milorad”, kao i drugi) i možda, zbog te personifikacije, opis djeluje dosta optužujući. Djela zločinaca se opisuju konkretno i dramatično, riječima kao što su „uniforme”, „siluju i ubijaju žene” i „ne uhapsi”.

Kada se neka osoba želi svrstatи u kategoriju zločinka, traži se i od drugih da prepoznaju rezultate nedjela tog zločinka. Kada se nekome pripisuje status zločinka, implicitno se naglašava i kategorija suprotnosti – naime, kategorija žrtve (Holstein, Miller, 1990; Nikolić–Ristanović, 2000; Åkerström, 2001; Nikolić–Ristanović, 2002; White, 2003; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Žarkov, 2007; Webster, 2007; French, 2009; Zdravković–Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Brewer, Hayes, 2011; Androff, 2012; Brewer, Hayes, 2013; Fischer, Petrović–Ziemer, 2013). Pređašnji primjer pokazuje kako „zločinac” i „žrtva” nastaju u istom momentu: djela zločinka dobijaju jasan oblik kroz konkretnu dramatizaciju i eksplicitno imenovanje.

U Milankovom opisu „Planić Mirzet”, „Alma i Senada Husić”, kao i „mno-
gi drugi iz Ljubije” predstavljeni su kao idealne žrtve po Christie-vom ap-
ratu pojmove. Ti se pojedinci, tokom rata, predstavljaju kao slabi, a njihov cilj
i njihova namjera se ne mogu smatrati nečasnim. Zločinci „Dragan”, „Sveti”,
„Milorad” i „gomila drugih” opisuju se kao veliki i zli. Ono što problematizuje
sliku „idealne žrtve”, ako se držimo Christie-ve terminologije, jeste činjenica
da zločinci i žrtve nisu stranci jedni drugima. Oni su se dobro poznavali već
prije rata i relacije među njima postoje. Milanko, ujedno, zahtjeva sprovođe-
nje pravnih mjera protiv onih koji se jasno mogu definisati kao zločinci („Ja
stvarno ne razumijem zašto ih sada niko ne uhapsi?”). Izgleda kao da Milanko,
naglašavajući status žrtve drugih, pokušava da odvoji sebe od zločinaca.

U izveštajima organizacija za žrtve rata vidimo razne primjere rela-
cija nakon rata, između ostalog, kada se radi o poslijeratnim suđenjima, kao
i međuljudskim i međuinstitucionalnim interakcijama. Delpla (2007: 228–29)
smatra da većina bošnjačkih i hrvatskih organizacija za žrtve rata cijene rad
Haškog tribunala, za razliku od srpskih, koje ga često kritikuju. Delpla tvrdi
da srpske žrtve rata često smatraju Haški tribunal pristrasnim (da je Haški tri-

bunal lažan, politiziran, namješten, itd).² Većina optuženih i osuđenih osoba na Haškom tribunalu su srpski političari, vojnici i policajci (Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015a, 2015b). Steflja (2010) tvrdi da poslijeratno sprovođenje pravde može produbiti i ukorijeniti mržnju kao i socijalne identitete nastale tokom rata. Jedan drugi važan rezultat je da se institucionalni aktiviteti često prenose i na individualni nivo (Nikolić–Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpla, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Žarkov, 2007; Webster, 2007; Zdravković–Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović–Ziemer, 2013). To se da primjetiti i u pričama iz mog istraživačkog materijala, koje su, naizgled, pod uticajem (ili se slažu sa) retorike organizacija za žrtve rata, kao i samih sudova (Haški tribunal i Sud za ratne zločine u Bosni i Hercegovini).

Priče o distinkciji između „žrtve“ i „zločinca“, takođe otkrivaju bliskost između antagonista. Nesim je bivši logoraš koji sada živi u Skandinaviji. U toku rata se predao vojnicima za vrijeme napada na njegovo selo. Nesim opisuje transport u koncentracioni logor:

„Ti koji su sjedili u kombiju su počeli pljačkati, nosili su kamuflažne uniforme, Ray Ban naočale, crne rukavice, mi smo bili u šoku, nemoguće je postalo moguće. Kada sam video kako tuku te ljude koje su kupili, i kada sam video ko ih je čuvao pored pruge, to su bile moje radne kolege, šok je postao još jači. Jedan od njih je radio sa mnom 14 godina, i prolazili smo i dobro i zlo skupa, dijelili smo sve. Ja sam se zamrzao.“

Nesim sebe predstavlja kao jasnu i nepobitnu žrtvu, on vojnik, koji su njega i njegove komšije zarobili, opisuje kao opasne. Naglašavanje značajnih tačaka interesa, kao što su „maskirne uniforme“ i „crne rukavice“, koristi se kako bi se ponašanje vojnika prikazalo kao zastrašujuće. Nesim koristi dramatizaciju i kada govori o šoku koji je doživio („nemoguće je postalo moguće“). Dok Nesim ističe svoju ulogu žrtve, on održava i pojačava sliku zločinaca, koristeći dramatizaciju i značajne konfliktne tačke interesa.

---

² Ova tvrdnja se može okarakterisati kao paušalna. Organizacije u Srbiji, kao na primjer Fond za humanitarno pravo i Žene u crnom, mete su stalnih napada zbog objektivnog i nepristrasnog rada i zalaganja da Srbija bude kažnjena za zločine koje su počinili pripadnici srpske nacionalnosti nad bošnjačkim i hrvatskim življem.

Više intervjuisanih osoba, koje su prognane iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, ispričale su da su vidjele svoje prijatelje, komšije ili kolege s posla u akcijama protjerivanja. Nastavlja se Nesimov opis jedne situacije kada su „stari prijatelji“ došli i pretukli dvojicu logoraša u logoru Omarska:

Nesim: „Plašili smo se, svako je znao Crnog, on je bio manjak. Poznavao sam Crnog otprije, kada je radio kao konobar na stanicu i kada je bio normalan. Sad su svi poludjeli. Poznavao sam većinu njih i stvarno je bilo teško sakriti se. Elvisa su odveli i poslije sat i po su ga dovukli ni mrtvog ni živog. Samo je cvilio: „daj mi vode“. Kad polome sve u tebi tada samo osjećaš toplinu i traži ti se voda. Niko se nije usudio da mu pride. Vidjeli smo tada Elvisa čija je koža skroz potamnila, nisu mu se ni oči mogle vidjeti od otoka. Bio je modar ko ta tvoja majica. Sedam dana nije mogao ustati na noge, on koji je bio tako velik i snažan.“

Goran: „Da li je preživio?“

Nesim: „Ne, nije. Nakon deset dana se oporavio toliko da je mogao hodati, ali tada su opet došli po njega i razbili ga skroz. To se ponavljalo jedno četiri-pet puta. Bila je to jedna posebna grupa (stražara i posjetilaca) koja je to radila, tako su i sa Elanom. Njega su svi u Prijedoru poznavali kao tipa koji se volio potući, ali kako je samo plakao nakon batina, pošto oni nisu malo tukli nego pretjerano. Slijedeći put kada su došli po Elana on je tako glasno plakao da je odjekivalo po cijeloj Omarskoj *Nemojte me voditi, pustite me, aaj, aaj, aaj pustite me*“.

To što Nesim ističe u svojoj priči je strah, nasilje i smrt u logorima. Razlog zbog čega je teško jasno definisati „idealnu žrtvu“, na osnovu Christie-vog (1986) gledišta, može se vidjeti u Nesimovom prikazu. Nesim, kao i svi ostali intervjuisani bivši logoraši, tvrde da su premlaćene i ubijene žrtve logora najčešće poznavale svoje mučitelje. Ova bliskost može zakomplikovati definiciju idealne žrtve, tvrdi Christie. Čak i Nesimov opis zločinaca donekle pripisuje zločincu neku vrstu žrtvene uloge, kada Nesim kaže da „su svi poludjeli“. Status psihički bolesnoga najčešće produkuje i reprodukuje viktimizaciju pojedinaca i grupe (Holstein, Miller, 1990). Osim toga, ono što Nesim doživljava ratnim zločinom drugi doživljavaju herojskim djelom. Socijalna stvarnost je višestrana, naročito u ratnim situacijama, i slučaj što jedna strana doživljava pravednim druga strana može doživjeti kao stravično zlodjelo. Ovo je možda najupečatljivije u izveštajima Haškog tribunala i Bosansko-hercegovačkog

suda za ratne zločine (Court of Bosnia and Herzegovina, 2015; ICTY, 2015a, 2015b). Veliki broj optuženih na poslijeratnim suđenjima započinje svoje izlaganje riječima „nisam kriv“.

Poslijeratne žrtve

Analiza intervjua, opservacije i aktuelnih članaka u štampi pokazuju da je razvoj situacije tokom i poslije rata u sjeverozapadnoj Bosni rezultirao četverostranom kategorizacijom pojedinaca. „Oni koji su ostali“ su pojedinci koji su živjeli u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini prije, tokom i poslije rata. Dragan, Milanko, Sveti, Milorad, Klan i Crni pripadaju ovoj grupi. Poslije toga imamo „povratnike“, grupa koja se sastoji od pojedinaca koji su tokom rata protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, a nakon rata su se vratili na svoje prijeratne adrese (povratnici). Pojedinci koji se pominju u ovom radu, a pripadaju toj grupi su Bela i Laki (videti nastavak analize). „Izbjeglice“ su pojedinci koji su stigli u sjeverozapadnu Bosnu i Hercegovinu kao izbjeglice iz drugih djelova Bosne i Hercegovine i Hrvatske, a sada su nastanjeni u novoj sredini (na primjer, Ljubo, i on se pojavljuje u nastavku analize). I na kraju imamo „dijasporu“, pojedinci koji su tokom rata protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, koji su otišli u inostranstvo i ostali u novim državama. „Dijasporu“ predstavljaju Planić Mirzet i Nesim, obojica nastanjeni u Švedskoj, kao i Alma i Senada Husić, obje nastanjene u SAD. Pojedinci koji pripadaju „dijaspori“ često provode svoje godišnje odmore u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini.

Među pojedincima koji se pojavljuju u istraživačkim bilješkama sa terena postoji određena interakcija. Članovi različitih kategorija pričaju međusobno kada se sretnu na ulicama ili kafićima u Ljubiji (terenska bilješka). I analizirani pisani mediji prikazuju sliku koja se može doživjeti kao zajedničko stajalište za sve četiri kategorije – svi se predstavljaju kao suprotnost bivšim političarima, koji se opisuju kao korumpirani kriminalci. Ipak, u pričama intervjuisanih osoba se vide jasne distinkcije, kategorizacije se zasnivaju na kontrastima i borbi za ulogu žrtve. Takođe je vidljivo da konfliktna konkurenca stvara ljubomoru. Na primjer, oni „koji su ostali“ i „izbjeglice“ gledaju „povratnike“ i „dijasporu“ na negativan način. U jednu ruku „povratnici“ i „dijaspora“ uživaju u boljoj ekonomskoj situaciju naspram onih „koji su ostali“ i „izbjeglica“, i to stvara ljubomoru. U drugu ruku „izbjeglice“ ne žele da se asimiliraju i vremenom su

postali većina u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Ta činjenica je prisilila one „koji su ostali“ da poprime njihove norme i vrednovanja.

Kad su se „povratnici“ počeli vraćati u sjeverozapadnu Bosnu i Hercegovinu poslije rata, relacije između umješanih strana na terenu su se poremetile. Područje su preplavile „izbjeglice“, pridošle tokom rata. Nastanili su se u kuće i stanove „povratnika“ i time sabotirali njihov povratak. Na jednoj strani imamo nove zločince („izbjeglice“), koji su tokom povratka poprimili ulogu udaljenih i prijetećih učesnika, stranaca u zajednici (Simmel, 1964: 402–408; Christie, 1972, 1986). Na drugoj strani imamo ratne žrtve, koje su primile pomoć i priznanje od nacionalnih i internacionalnih saveznika, kao i od lokalne policije – time je pojam *idealnost* nestao iz samog koncepta. „Povratnici“ i „dijaspora“ više nisu bili „slabi“.

Christie (1986) argumentira da uloga idealne žrtve zahtjeva idealnog zločinca, koji je dovoljno veliki, zao, kao i nepoznat žrtvi. Za vrijeme rata u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini „povratnici“ i „dijaspora“ su, kao što je pomenuto, konfrontirali „zločince“ koji su izgledali veliki, zli i neljudski. I pored toga, zločinci su spriječeni u zauzimanju statusa *idealnog zločinca*, zato što žrtvama nisu bili nepoznati: bili su komšije, sugrađani, kolege s posla, zbog čega je među njima postojala mreža relacija.

Konstrukcija pojmova „žrtva“ i „zločinac“ je lako uočljiva u pričama o poslijeratnom povratku. Slijedeći citati iz povratničkih priča daju nam primjer susreta komšija – ratnih zločinaca i žrtvi. Bela i Laki opisuju svoju prvu posjetu zajednici iz koje su protjerani za vrijeme rata:

Bela: „Ranka i Anka (prijateljice intervjuisane) su obje poblijedile, pitala sam ih šta je i one su odgovorile, evo ide Laic. On ih je obje silovao više puta tokom rata. Pitala sam ga šta hoće, a on je odgovorio da je došao posjetiti komšije. Javila sam policiji i oni su ga otjerali. Idi do đavola svinjo jedna, koga si ti došao posjetiti?“ (Bela govori ljutito)

Laki: „Lično se nisam plašio. Nisam bio svinja kao oni (ratni zločinci), čak ni za vrijeme rata, oni bi se trebali plašiti i stidjeti. Oni su ubijali nevine ljudе, žene i djecu, ja nisam.“

U ovim citatima, Bela i Laki predstavljaju sebe, kao i Ranku, Anku i „nevine ljudе, žene i djecu“, kao ratnim i poslijeratnim žrtvama. Predstavljanje se zasniva na distinkciji – Bela i Laki razdvajaju „povratnike“ od onih „koji su ostali“. Konfliktne tačke koje se pominju u opisu su „silovao više puta“, „svinjo

jedna”, i „ubijali nevine ljude, žene i djecu”. Bela i Laki ističu da su „oni koji su ostali” silovali žene, ubijali i zlostavljadi tokom rata. Gledajući Christie-vu (1986) analizu idealnih žrtava postoji razlog zbog čega se „povratnici” predstavljaju kao žrtve. Oni sami sebe opisuju kao nejake za vrijeme rata, a i sada kada se vraćaju u prijeratnu zajednicu. Došli su u posjetu svom rodnom mjestu iz kojeg su protjerani tokom rata i gdje su, Christie-vim riječima, imali časne namjere kada su protjerani (tokom rata). Niko ih ne može kritikovati što su bili u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini 1992. godine, niti što su tu poslije rata.

Razvojem događaja u drugim djelovima Bosne i Hercegovine i Hrvatske, sjeverozapadna Bosna i Hercegovina je preplavljen „izbjeglicama”. I ovi pojedinci se mogu smatrati žrtvama – status izbjeglice najčešće produkuje i reprodukuje viktimalizaciju pojedinaca i grupe. Empirijski materijal moje studije ne pokazuje taj tip viktimalizacije, kada je u pitanju kategorija „izbjeglice”.

„Izbjeglice” su zauzele kuće i stanove „povratnika”, i po ispitanicima koji pripadaju kategorijama „oni koji su ostali”, „povratnici” i „dijaspora”, izbjeglice su aktivno sabotirale pokušaje povratka. Izbjeglicama, kao novim zločincima u društvenoj zajednici poslije rata, pripisana je uloga udaljenih aktera, stranaca u zajednici (Simmel, 1964: 402–408), oni su predstavljeni kao opasni i kao prijeteći zločinci (Christie, 1972, 1986). Laki opisuje otpor izbjeglica prilikom povratka „povratnika”, Milorad i Sveti opisuju raspad društva koji se desio dolaskom „izbjeglica”:

Laki: „Na Petrovdan su se oni (izbjeglice) okupili kod crkve, i priče pijanica su uvijek bile iste: Hajmo u brda da prebijemo Turke. Došli su i tad su nastali problemi”.

Milorad: „Kad sam ih (izbjeglice) prvi put susreo, mislio sam da nisu normalni, ali kada provedeš svaki dan u zadnjih pet godina sa njima, onda ti oni postanu normalni. Vidiš i sam, na šta Ljubija sada liči. Predivna je nekom ko je živio u brdimu bez vode, struje i toaleta. Za takve ljude je asfalt vrhunac, ali svi koji su ovdje živjeli prije znaju kako je izgledalo tada. Bioskop, kuglana, sve je uništeno. Sportska dvorana, rudarski dom, sve je uništeno.”

Sveti: „Neko ko je živio na asfaltu ne cijepa drva na stepeništu u zoru, odjekuje. Drva za ložiti, zamisli, zašta onda koristi šupu? Ispod mene, gdje je Said stanovao (Svetin poznanik) čuju se kokoške. Ljudi i kokoške ne žive zajedno, nikad i nisu živjeli skupa. Ja ne znam gdje su oni živjeli ranije. Hajmo večeras u kafanu pa ćeš i sam vidjeti. Kako se ponašaju i pričaju, ma to je odvratno. Mi smo ti sad manjina, ovdje više nema mjesta za nas. Prije rata je samo pet

---

posto ljudi nosilo gumene čizme i kožune, ostali su nosili farmerice ili drugu normalnu odjeću. Sada većina nosi gumene čizme i kožune”.

Proučavanja poslijeratnih relacija pokazuju da su veze između „žrtve“ i „zločinca“ okarakterisane kombinacijom odbacivanja i bliskosti, kao i konkurenčije među njima (Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Stover, Shigekane, 2004; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Delpa, 2007; Helms, 2007; Stefansson, 2007; Žarkov, 2007; Webster, 2007; French, 2009; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Steflja, 2010; Androff, 2012; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013). Citati stvaraju sliku da se Laki, Milorad i Sveti slažu sa kritikom koja se izgovara protiv „izbjeglica“. Konfliktne tačke interesa su vidljive u predstavi: „sve je uništeno“, „mi smo ti sad manjina“, „prebijemo Turke“. „Izbjeglice“ se opisuju kao prijetnja, kao krivci uništavanja okoline („sve je uništeno“) i kao grubijani („prebijemo Turke“). Laki, Milorad i Sveti prikazuju sopstvenu viktimizaciju pričajući o raspadu prijeratnog društvenog sistema i novopristiglim „izbjeglicama“.

U novom društvenom kontekstu, „izbjeglice“ se predstavljaju kao opasnost za zajednicu, eksterni akteri, ili, koristeći Simmel-ovu terminologiju, kao stranci. Simmel (1964: 402–408) tvrdi da je uloga stranca u društvu okarakterisana kombinacijom bliskosti i udaljenosti, kao i nonšalantnosti i odanosti. Pozicija stranca u društvu zavisi od bliskosti, odnosno udaljenosti u cijeloj relaciji. Kada je udaljenost, a ne bliskost, dominirajuća u relaciji, dobijamo posebnu vezu sa strancem – on nije član aktuelnog društva, ali je prisutan u njemu.

U analizi Stefansson-a (2007), vidimo da se izbjeglice, koje pristignu u jednu zajednicu tokom rata, mogu opisivati kao opasnost i prijetnja (Stefansson piše: kao „invazija“ i „napad“), kao prljavi, siromašni i primitivni. Ovaj se fenomen može protumačiti kao artikulisana gradnja identiteta koju prikazuje govornik koji sebe nastoji da predstavi drugaćijim – čistim, bogatim i modernim.

Laki, Milorad i Sveti daju sličnu relaciju. Retorika ovih ispitanika nam prikazuje sliku „izbjeglica“ kao skupinu koja je strana i opasna za zajednicu. Izbjeglice koje su se zadržale u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini opisane su kao nešto najgore što jedna zajednica može doživjeti. U njih je uperen prst i okrivljuju se za kulturni pad i uništenje infrastrukture.

Verbalni naboј u ovim citatima prikazuje sliku velike polarizacije između kategorija. Na jednoj strani imamo „one koji su ostali“ i „povratnike“, a na drugoj „izbjeglice“. Intervjuisane osobe sebe distanciraju od „izbjeglica“, ali ipak, u sekvencama postoje tragovi bliskosti između njih. Akteri sebe predstavljaju

kao članove jedne od dvije cijeline, jedna se sastoji od „onih koji su ostali“ i „povratnika“, a druga od „izbjeglica“. Između tih cjelina se pojavljuje jedno takmičenje na simboličnom nivou. Citati se mogu analizirati kao jedna arena različitih preokreta između pojmove „mi“ i „drugi“, čime se produkuje i reproducuje slika viktimizacije. Konfliktne tačke interesa konstruišu natjecanje između kategorija i time se održava razgraničenje između žrtve i zločinca.

Pripisivanje uloge žrtve je često tema diskusije i verbalnih pregovora (Holstein, Miller 1990; Nikolić-Ristanović, 2000, 2002; White, 2003; Kiza, Rathgeber, Rohne, 2006; Žarkov, 2007; Webster, 2007; Zdravković-Zonta, 2009; Parmentier, Valinas, Weitekamp, 2010; Brewer, Hayes, 2011; Androff, 2012; Brewer, Hayes, 2013; Fischer, Petrović-Ziemer, 2013). Kontekstualne promjene okolnosti mogu motivisati različite verbalne predstave, a i slični zahtjevi žrtava i zločinaca se ponekad pojave iz različitih situacija. U istraživačkom materijalu ove studije svi sebe predstavljaju kao žrtve, ali se jasno uočava velika razlika između različitih kategorija žrtava. Biti izložen mučenju, biti ubijen ili protjeran, je drugačija vrsta viktimizacije nego što je osjećaj diskriminacije ili osjećaj kada primitivne izbjeglice uništavaju društvena dobra. Ovaj zadnji primjer prikazuje više reakciju individue na odstupanja od kolektivnih očekivanja onoga što je kulturno prihvatljivo u zajednici. U toj reakciji prikazana je slika „opasnosti“, postojanje „prijetnje“ protiv zajednice, kao i slika „idealnog zločinca“ (Christie, 1972, 1986).

Ekonomске žrtve

Producija pojmove „žrtva“ i „zločinac“ je primetna u pričama o bogatstvu „povratnika“ i „dijaspore“. Ljubo je „izbjeglica“ koji je prije rata bio industrijski radnik u jednom gradu na sjeveru Bosne i Hercegovine. Za vrijeme i poslije rata je radio u jednoj osnovnoj školi u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. On naglašava da „bogati postaju bogatiji“ poslije rata.

„Znaš li šta je ovdje greška po meni? Mnogi su ljudi protjerani odavde, to je činjenica. Mnogi su i ostali. Ti koji su ostali nemaju para da otkupe svoje stanove, a oni koji žive u inostranstvu imaju para da otkupe svoje stanove, pa ih onda prodaju za 30000 maraka. Oni (dijaspora) dođu ovamo na odmor i ujedno zarade i pare. Gdje tu ima pravde, ja bi im zaplijenio sve (nekretnine i posjede povratnika i dijaspora)“.

Ljubo ne opisuje sebe kao idealnu žrtvu u skladu sa zaključcima Christie-a (1986). U toku intervjeta Ljubo se fokusira na konfliktnu tačku interesa: nedostatak pravde poslije rata. Njegova priča prikazuje ljubomoru, on pokazuje zavidnost i odstojanje prema „povratnicima“ i „dijaspori“. Ljubo zahtjeva nekretnine i posjede onih koji su u inostranstvu, zato što ta imovina bogate čini bogatijima; to u stvari znači da se ponavlja nepravda prema onima koji su je doživjeli ranije. Kada dospijemo toliko duboko u diskusiju, možemo postaviti slijedeće pitanje: Ko je žrtva u ovoj situaciji? Ranije smo istakli da je *idealnost „povratnika“ i „dijaspore“* nestala prilikom povratka. Sada uz „povratnike“ i „dijasporu“ imamo i one „koji su ostali“ i „izbjeglice“ koji zahtijevaju status žrtve. Siromašni su, slabi su i ovise o ekonomskim resursima koje posjeduju povratnici i dijaspora. Oni „koji su ostali“ i „izbjeglice“ se predstavljaju kao *ekonomске žrtve* dok se „povratnici“ i „dijaspora“ predstavljaju kao jedna vrsta profitera (ili ekonomskih zlikovaca). Radovan i Lana koji su oboje živjeli u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini prije, za vrijeme, i poslije rata, objašnjavaju taj problem na slijedeći način:

Radovan: „Lako je onima iz Prijedora, oni su se vratili sa parama i dobili još donacije da poprave svoje kuće. Gino (zajednički poznanik koji je protjeran iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine i sada živi u Austriji) treba da zahvali Srbima, da nije bilo njih, nikad ne bi imao takav auto“.

Lana: „Drugi problem je taj što povratnici imaju para, izbjeglice su na dnu, i to stvara jaz. Mržnja raste, ali niko ne razmišlja o tome ko je zasluzio tu mržnju, povratnik ili političar koji ti ništa nije dao iako si se borio“.

Interesne tačke konflikta, kojima se pridodaje važnost, odnose se na ekonomski uspjehe „dijaspore“ i „povratnika“. Ti uspjesi su nastali usled protjerivanja za vrijeme rata i kroz priznanje koje su te dvije kategorije dobine od eksternih učesnika („dobili su donacije“; „nikad ne bi imao takav auto“). Radovan i Lana opisuju „dijasporu“ i „povratnike“ kao bogataše. Po njihovom opisu, žrtve su i oni koji su u teškoj ekonomskoj situaciji poslije rata.

Konkurenčija o ulozi žrtve, u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini, može se analizirati kao borba različitih kategorija za status žrtve. Argumenti intervjuisanih se razlikuju na osnovu različitih ličnih tumačenja koja prikazuju i alternativnih prijedloga o tome ko je žrtva. Intervjuisani pripisuju različita značenja statusu žrtve kada opisuju sebe ili druge kao žrtvu i zločinca. Različiti opisi sta-

tusa žrtve ili zločinca su retorički produkti koji definišu „žrtvu“ i „zločinca“, kao i temeljni argument koji gradi definiciju.

Zaključak

U ovom radu su analizirana prepričana iskustva 27 osoba koje su preživjele rat u Bosni i Hercegovini. Prvi cilj ovog rada bio je opisati kako akteri studije prezentuju socijalni fenomen „viktimizacije“, drugi cilj je analiziranje diskurzivnih modela koji učestvuju u produkciji pojmova „žrtva“ i „zločinac“. Ranija viktimološka istraživanja često su prikazivala jednostranu sliku žrtve i zločinca u ratu. Istraživači su naglašavali važnost prepričanih ratnih iskustava, ali se nisu eksplisitno fokusirali u svojim analizama na priče o viktimizaciji kao areni gdje se vodi borba za status žrtve, koja može prouzrokovati ljubomoru.

Razvoj događaja, tokom i poslije rata u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini, naveo je da se stanovništvo počelo opisivati na temelju četiri kategorije. Jedna se sastoji od onih „koji su ostali“, naime ti ljudi koji su prije, tokom i poslije rata nastavili živjeti u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Druga kategorija se sastoji od „izbjeglica“, onih koji su protjerani na prostor sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, kao i iz Hrvatske. Treća kategorija se sastoji od „povratnika“, onih koji su tokom rata protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, a nakon rata su se vratili. Četvrta kategorija je „dijaspore“, oni koji su protjerani iz sjeverozapadne Bosne i Hercegovine tokom rata, a nakon rata su ostali u novim državama.

Unutar dinamike koja konstruiše status „žrtve“ i „zločinca“, uočljiva je borba za ulogu žrtve nakon završetka rata. Borba između „onih koji su ostali“, „izbjeglica“, „povratnika“ i „dijaspore“ naizgled se odvija na simboličnom nivou, a konfliktne interesne tačke se često pronalaze u opisima ratnog i poslijeratnog perioda. Oni koji su ostali tvrde, na primjer, da se izbjeglice ne žele prilagoditi i da su vremenom postali većinsko stanovništvo u zajednici što, potom, stvara pritisak na one koji su ostali da prihvate norme i vrednovanja izbjeglica. Osim toga, kritikuju se i povratnici, kao i dijaspora, zato što uživaju u boljim ekonomskim uslovima, što stvara ljubomoru kod onih koji su ostali, kao i kod izbjeglica.

Svi intervjuisani pojedinci opisuju sebe kao žrtve, ali izgleda da su svi na putu da izgube taj status. Oni koji su ostali mogu ga izgubiti pošto se još

uvjek nalaze pod sjenkom ratnih zločina; izbjeglice zato što se opisuju kao stranci i uklapaju se u ulogu idealnih zločinaca; a povratnici i dijaspora zato što su zaradili priznanje okoline i zato što uživaju u boljim ekonomskim uslovima. Ova situacija može produkovati i reprodukovati nastavak borbe za status žrtve, a time ponovno probuditi i/ili oživjeti kolektivna razgraničenja koja su se tako jasno predstavila tokom rata.

Priče koje pričaju preživjeli poslije rata u Bosni i Hercegovini igraju bitnu ulogu u napetom spletu svakodnevnih interakcija u kojima se politika i sudski postupci, kao i ponovno stvaranje individualnog identiteta u bosansko-hercegovačkom društvu, sukobljavaju u borbi pojedinca da razjasni slijedeća pitanja: Kako da nastavim dalje nakon rata? Treba li da oprostim zločincima, i u tom slučaju, kako? Zbog toga je važno analizirati priče ovih osoba. Poneki pojedinci, kroz cijele svoje isповijesti, priznaju zločine ili prikažu određeno samopouzdanje kao priznata žrtva; drugi, opet, koriste priliku da objasne određene stvari sami sebi ili slušaocima, da izraze kajanje zbog svojih djela i time možda poprave svoj socijalni status. Bez ovakvih procesa postoji rizik da će žrtve rata živjeti u sredini bez priznavanja, a ratni zločinci rizikuju stalnu povezanost sa svojim djelima – to je nešto što Simmel (1955: 121) naziva „najgroznja nepomirivost“ – jasno je da je to vrlo nestabilan temelj za izgradnju poslijeratnog društva.

Prema optužnici Radovana Karadžića i Ratka Mladića, zločini počinjeni u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini su kvalifikovani kao genocid (Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Svi intervjuisani u ovoj studiji (i Bošnjaci, i Srbi, i Hrvati) su doživjeli i preživjeli rat u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini. Suočavanje sa prošlošću, pitanje žrtve, zločinca i poslijeratnog pomirenja u situacijama kada se društvo suočava sa poslijedicama genocida mora se paralelno posmatrati na institucionalnom i individualnom nivou. Pitanje poricanja genocida od strane institucija u Republici Srpskoj (gdje najveći dio sjeverozapadne Bosne i Hercegovine sada administrativno pripada) izuzetno je bitno za buduće analize fenomena „žrtva“, „zločinac“ i „poslijeratno pomirenje“ u Bosni i Hercegovini (Becirevic, 2010; Dimitrijević, 2011). Veoma je važno analizirati institucionalno poricanje genocida od strane vlasti u Republici Srpskoj, koja svoju egzistenciju temelji baš na seriji ratnih zločina počinjenih u Prijedoru, Ljubiji, kao i drugim gradovima u Bosni i Hercegovini (Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Politička i društvena stvarnost, u okviru koje se poriče genocid, negativno utiču najviše na one koji su preživjeli ove zločine, ali i na buduće generacije u čije ime su

počinjeni zločini (Case No: IT-97-24-T; Case No: IT-99-36-T; Case No: IT-09-92-PT; Case No: IT-95-5/18-PT). Poricanje genocida, sigurno, pospješuje poslijeratnu, interaktivnu i diskurzivnu borbu za status „žrtve“. Stoga, veoma je važno analizirati kontekst konfliktnog odnosa političkih elita prema ovom pitanju koje se produkuje i reprodukuje, između ostalog, i izveštavanjem Haškog tribunalna, Odjela za ratne zločine suda Bosne i Hercegovine, kao i izveštavanjem bosanskih medija. Čini se da su priče u mom istraživačkom materijalu pod uticajem, ili u koherentnoj vezi, sa retorikom koja se predstavlja na ovim forumima.

Jedno interesantno pitanje na koje se nije moglo odgovoriti ovim radom je, ako, i – u slučaju da je tako – kako te različite kategorije koje su analizirane u ovom radu privlače pažnju u današnjoj Bosni i Hercegovini gdje etnički konflikt, koji je uzrokovao rat, nije nestao? Druga interesantna perspektiva, vezana za ove fenomene, a koja se nije mogla ispitati u ovoj studiji, jeste – kako će se ove različite kategorije žrtava posmatrati u budućnosti? Koliki značaj će se davati ratnim, poslijeratnim i ekonomskim žrtvama u budućem razvoju bosansko-hercegovačkog društva?

Literatura

- Åkerström, M. (2001) Annie – A Counter-narrative. U: M. Åkerström, I. Sahlin (ur.) *The Recalcitrant Victim*. Lund: Studentlitteratur, str. 265–281.
- Androff, D.K. (2012) Narrative Healing Among Victims of Violence: The Impact of the Greensboro Truth and Reconciliation Commission. *Families in Society*, 1, str. 38–46.
- Bašić, G. (2005) *War and Crime. Definitions of Crime in a Bosnian Post-War Society*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior, no. 2.
- Bašić, G. (2007) *Would I Grill Lamb with You? Reconciliation and Implacability in Stories of Former Prison-Camp Detainees*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior, no. 2.
- Bašić, G. (2013) Rituals in the Concentration Camp: Rejection, Morals and Adaptation in the Narratives from Former Inmates Stories in Bosnia. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 3, str. 225–243.
- Bašić, G. (2015a) Reconciliation Narratives of Survivors from War in Bosnia and Herzegovina. U: V. Pulla, B.B. Mamidi (ur.) *Some Aspects of Community Empowerment and Resilience*, New Delhi: Allied Publishers, str. 189–205.

-
- Bašić, G. (2015c) Stories of Sexualized War Violence after the Bosnian War. U: A. Filip, M. Platzer (ur.) *Femicide-Targeting of Women in Conflict: A Global Issue That Demands Action*, volume III, Vienna: The Academic Council on the United Nations System (ACUNS), str. 102–105.
- Becirevic, E. (2010) The Issue of Genocidal Intent and Denial of Genocide: A Case Study of Bosnia and Herzegovina. *East European Politics and Societies*, 4, str. 480–502.
- Blumer, H. (1986) *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Brewer, J.D., Hayes, B. (2011) Victims as Moral Beacons: Victims and Perpetrators in Northern Ireland. *Contemporary Social Science*, 1, str. 73–88.
- Brewer, J.D., Hayes, B. (2013) Victimhood Status and Public Attitudes Towards Post-conflict Agreements: Northern Ireland as a Case Study. *Political Studies*, 2, str. 442–461.
- Case No: IT-99-36-T. Judgment in Case of Radoslav Brdjanin, 1 September 2004. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-97-24-T. Judgment in Case of Milomir Stakic, 31 July 2003. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-98-30/1-A. Judgment in Case of Miroslav Kvocka, Mlado Radic, Zoran Zivic and Dragoljub Prcac, 28 February 2005. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-95-8-S. Judgment in Case of Dusko Sikirica, Damir Dosen and Dragen Kolundzija, 13 November 2001. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-09-92-PT. Fourth Amended Indictment and Schedules of Incidents in Case of Ratko Mladić, 16 December 2011. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No: IT-95-5/18-PT. Third Amended Indictment in Case of Radovan Karadžić, 27 February 2009. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Christie, N. (1972) *Prison Guards in Concentration Camps: A Sociological Survey of Norwegian Prison Guards in the "Serb-camps" in Northern Norway During 1942-43*. Oslo: Pax Forlag.
- Christie, N. (1986) The Ideal Victim. U: E.A. Fattah (ur.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. Basingstoke: Macmillan, str. 17–30.
- Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

- Delpla, I. (2007) In the Midst of Injustice: The ICTY from the Perspective of Some Victim Associations. U: X. Bougarel, E. Helms, G. Duijzings (ur.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society*. Aldershot: Ashgate Press, str. 211–234.
- Dimitrijević, N. (2011) *Dužnost da se odgovori: masovni zločini, poricanje i kolektivna odgovornost*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Fischer, M., Petrović-Ziemer, Lj. (2013) *Dealing With the Past in the Western Balkans: Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia*. Berlin: Berghof Report No. 18.
- French, B.M. (2009) Technologies of Telling: Discourse, Transparency, and Erasure in Guatemalan Truth Commission Testimony. *Journal of Human Rights*, 1, str. 92-109.
- Garfinkel, H. (1984) *Studies in Ethnomethodology*. New York: Prentice Hall.
- Gubrium, J.F., Holstein, J.A. (1997) *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Helms, E. (2007) Politics is a Whore: Women, Morality and Victimhood in Post-War Bosnia-Herzegovina. U: X. Bougarel, E. Helms, G. Duijzings (ur.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society*. Aldershot: Ashgate Press, str. 235-253.
- Holstein, J.A., Miller, G. (1990) Rethinking Victimization: An Interactional Approach to Victimology. *Symbolic Interaction*, 1, str. 103-122.
- Holstein, J.A., Gubrium, J.F. (1995) *The Active Interview*. Qualitative Research Method Series 37, New Delhi: SAGE Publications.
- Kiza, E., Rathgeber, C., Rohne, H.C. (2006) *Victims of War an Empirical Study on War-Victimization and Victims' Attitudes towards Addressing Atrocities*. Freiburg: Die Studie wurde durchgeführt vom Max-Planck-Institut für ausländisches und Internationales Strafrecht.
- Nikolic-Ristanovic, V. (2000) *Women, Violence and War*. Budapest: CEU Press.
- Nikolic-Ristanovic, V. (2002) War and Post-War Victimization of Women. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2–3, str. 138-145.
- Parmentier, S., Valinas, M., Weitekamp, E. (2010) Restoring Justice in Serbia: Reconciliation and Restorative Justice in a Post-War Context. *Temida*, 1, str. 23-41.
- Riessman, C.K. (2008) *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Ryen, A. (2004) *The Qualitative Interview: From Scientific Theory to Field Studies*. Malmö: Liber.

-
- Silverman, D. (2006) *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: Thousand Oaks.
- Simmel, G. (1955) *Conflict and the Web Of Group-Affiliations*. Illinois: The Free Press.
- Simmel, G. (1964) *The Sociology of George Simmel*. Translated, edited and introduced by Kurt H. Wolff. New York: Glencoe Press.
- Stefansson, A. (2007) Urban Exile: Locals, Newcomers and Cultural Transformation of Sarajevo. U: X. Bougarel, E. Helms, G. Duijzings (ur.) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, Aldershot: Ashgate Press, str. 59-77.
- Stefija, I. (2010) Identity Crisis in Post-Conflict Societies: The ICTY's Role in Defensive Nationalism Among the Serbs. *Global Change, Peace & Security*, 2, str. 231-248.
- Stover, E., Shigekane, R. (2004) Exhumation of Mass Graves: Balancing Legal and Humanitarian Needs. U: E. Stover, H.M. Weinstein (ur.) *My Neighbour, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 85–103.
- Webster, D. (2007) History, Nation and Narrative in East Timor's Truth Commission Report. *Pacific Affairs*, 4, str. 581–591.
- White, I. (2003) Victim-Combatant Dialogue in Northern Ireland. U: D. Bloomfield, D. Barnes, L. Huyse (ur.) *Reconciliation after Violent Conflicts – A Handbook*. Stockholm: IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance), str. 89-96.
- Zdravković-Zonta, H. (2009) Narratives of Victims and Villains in Kosovo. *Nationalities Paper*, 5, str. 665-692.
- Žarkov, D. (2007) *The Body of War: Media, Ethnicity and Gender in the Break-up of Yugoslavia*. Durham: Duke University Press Books.

Internet izvori

Bašić, G. (2015b) Definitions of War Violence and Reconciliation in Narratives of Survivors from the War in Bosnia and Herzegovina. *First Conference of Victimology in Bosnia and Herzegovina, Ambassadors of Peace in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: International Peace Research Association – IPRA, Bihać University, Sakarya University and Institute of Knowledge Management Skopje. Dostupno na: <http://www.lunduniversity.lu.se/lup/publication/5151619>, stranici pristupljeno 15.3.2015.

Court of Bosnia and Herzegovina (2015) Cases Before Section for War Crimes. Sarajevo: Court of Bosnia and Herzegovina. Dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&jezik=e>, stranici pristupljeno 13.3.2015.

ICTY (2015a) The Cases. Haag: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Dostupno na: <http://www.icty.org/action/cases/4>, stranici pristupljeno 13.3.2015.

ICTY (2015b) Judgement List. Haag: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Dostupno na: <http://www.icty.org/sections/TheCases/JudgementList>, stranici pristupljeno 13.3.2015.

GORAN BAŠIĆ

Ideal Victim and Competition for Victimhood in the Stories of the Survivors of the War in Bosnia and Herzegovina

Previous research on victimhood often presented a one-sided picture of the "victim" and the "perpetrator". Researchers have emphasised the importance of narratives and they have focused on narratives about victimhood, but they have not analysed post-war interviews as an arena for the competition for gaining the status of victim. This paper tries to fill-in this gap through analysing stories of 27 survivors of the war in Bosnia and Herzegovina during the 1990s. The paper aims at describing the interviewees' portrayal of "victimhood" as a social phenomenon, as well as to analyse those discursive patterns, which contribute to constructing the categories of a "victim" and a "perpetrator". The research question is: How do the interviewees describe victimhood after the war? Within the dynamics that constructs the status of a "victim" and a "perpetrator" a competition for the role of a victim is noticeable after the war. All interviewees are eager to present themselves as victims, while at the same time they diminish the victim status of other categories. This situation can produce and reproduce competition for gaining the status of a victim, and, in this way, to reinforce collective demarcations that were played out so successfully during the war.

Keywords: war, victimhood, crime, victim, perpetrator, Bosnia and Herzegovina.

Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama

TEMIDA

Jun 2015, str. 31-58

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1502031N

Originalni naučni rad

Primljeno: 23.6.2015.

Odobreno za štampu: 7.7.2015.

Viktimizacija i pravda u interkulturnom kontekstu Srbije¹

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC*

SANJA ĆOPIĆ

NIKOLA M. PETROVIĆ

BEJAN ŠAĆIRI

Tokom 2013. godine Viktimološko društvo Srbije je u okviru projekta ALTERNATIVE sprovelo empirijsko istraživanje sa ciljem dolaženja do saznanja o tome na koji način se građani iz multietničkih zajednica u Srbiji bave međuetničkim konfliktima u svakodnevnom životu i da se identifikuju problemi i pozitivna iskustva u njihovom rešavanju. Uz to, nastojalo se da se dođe do saznanja o tome na koji način se tretiraju žrtve, kako

---

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu, koji je dobio finansijsku podršku EU u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7SEC-2011-1), ugovor broj 285368. Mišljenja izneta u ovom radu su mišljenja autora i Evropska unija nije odgovorna za bilo koje korišćenje koje može da proizađe iz informacija sadržanih u radu. (The research leading to these results has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme (FP7-SEC-2011-1) under grant agreement n° 285368. The paper reflects only the author's views and the European Union is not liable for any use that may be made of the information contained therein.)

* Dr Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
E-mail: vnikolic@unet.rs.

Dr Sanja Ćopić je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i istraživačica i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije. E-mail: scopic@unet.rs.

Dr Nikola M. Petrović je profesor u Visokoj medicinskoj školi strukovnih studija „Milutin Milanković“ i istraživač - saradnik Viktimološkog društva Srbije.
E-mail: oksel@open.telekom.rs.

Bejan Šaćiri je istraživač u Viktimološkom društvu Srbije i doktorand na Filozofskom fakultetu u Beogradu na Odeljenju za psihologiju. E-mail: bejansaciri@yahoo.com.

građani percipiraju svoju sigurnost, kao i koje je mesto restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima i bezbednošću. Istraživanje je sprovedeno u tri multietničke sredine u pograničnim delovima Srbije: Baču i Bačkoj Palanci, Medveđi i Prijepolju. Istraživanje se sastojalo iz kvalitativnog i kvantitativnog dela i imalo je akcioni karakter. Ovaj rad ima za cilj da predstavi deo nalaza istraživanja koji se odnose na obim i karakteristike viktimizacije ispitanika i njihovo mišljenje o mehanizmima podobnjim za postizanje pravde u slučajevima viktimizacije koju su doživeli nakon 1990. godine. U zaklučnom delu se ukazuje na potencijal restorativne pravde i potrebu građana, posebno žrtava, da budu aktivno uključeni u proces transformacije konflikata i prevenciju budućih viktimizacija.

Ključne reči: viktimizacija, pravda, interkulturalni kontekst, istraživanje, Srbija.

Uvod

U okviru projekta *Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava – ALTERNATIVE*², Viktimološko društvo Srbije (VDS) sprovodi istraživanje pod nazivom *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava*. Ovo istraživanje ima za cilj razvijanje alternativnih modela rešavanja postojećih i prevencije budućih konflikata između pripadnika različitih etničkih grupa u Srbiji, a koji mogu doprineti zatvaranju ciklusa nasilja i povećanju ukupne bezbednosti građana. Drugim rečima, cilj ovog istraživanja je da se ispita potencijal koji postoji u Srbiji za korišćenje restorativnih pristupa u bavljenju konfliktima u multietničnim sredinama i za unapređenje sigurnosti

² Projekat ALTERNATIVE – *Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava* je četvorogodišnji istraživački projekat (2012-2016), koji koordinira Katholieke Universiteit Leuven (Belgija), a finansira Evropska unija u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7). Glavni cilj projekta ALTERNATIVE je da omogući alternativno i produbljeno razumevanje pravde i bezbednosti, a koje je zasnovano na empirijskim dokazima iz četiri zemlje u kojima se sprovode akciona istraživanja (Srbija, Austrija, Mađarska i Severna Irska) o načinima bavljenja konfliktima u interkulturalnim kontekstima demokratskih društava. Uz to, projekat nastoji da predloži metode i principe restorativne pravde kao potencijalne garante promovisanja pravde i bezbednosti u interkulturalnim sredinama u Evropi. On promoviše restorativne pristupe koji ohrabruju na dijalog pojedince i zajednice u sukobu kako bi se povećao osećaj sigurnosti i pravde među ljudima. Više o projektu ALTERNATIVE videti na www.alternativeproject.eu i www.vds.org.rs.

(bezbednosti) građana, kao i da se razmotri položaj i uloga žrtve u postojećim načinima bavljenja konfliktima u multietničkim zajednicama. Ovo istraživanje predstavlja nastavak aktivnosti Viktimološkog društva Srbije započetih još 2005. godine u okviru programa *Istina i pomirenje*, te je omogućilo dalji, teorijski i praktični, razvoj modela „*Treći put*³“ u bavljenju konfliktima u Srbiji, koji je koncipiran u okviru *Asocijacije zajednička akcija ZA istinu i pomirenje*, čiji je osnivač i koordinator Viktimološko društvo Srbije.⁴

Tokom 2012. godine sprovedeno je istraživanje literature i kvalitativno istraživanje načina bavljenja državnih organa i organizacija civilnog društva međuetničkim i, sa njima povezanim, političkim i interkulturnim sukobima u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji u periodu od 1990. do 2012. godine (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2013; Nikolić-Ristanović, Šaćiri, 2013; Ćopić, 2013).⁵ To je poslužilo kao osnov za operacionalizaciju empirijskog istraživanja, koje je sprovedeno 2013. godine u tri multietničke sredine u pograničnim delovima Srbije: Baču i Bačkoj Palanci (Vojvodina), Medveđi (južna Srbija) i Prijepolju (jugozapadna

³ „*Treći put*“ je nekonfliktan i inkluzivan način komunikacije o prošlosti ljudi sa različitim iskustvima rata i drugih sukoba, koji podrazumeva bavljenje svim zločinima, žrtvama i izvršiocima, nezavisno od njihove etničke i druge pripadnosti, odnosno svojstva. Ovaj pristup počiva na međusobnom uvažavanju svih strana u konfliktu, dvosmernoj komunikaciji, brizi o ljudskim pravima, osnaživanju i reintegraciji svih osoba pogođenih konfliktom i primeni niza metoda koje se koriste za saznavanje istine i približavanje sukobljenih strana. Njegov cilj je ponovno uspostavljanje poverenja i pomirenja između različitih društvenih grupa u Srbiji i regionu. Više o tome u: Nikolić-Ristanović, Srna, 2010.

⁴ Ideja traganja za „trećim putem“ ka istini i pomirenju okupila je oko Viktimološkog društva Srbije grupu organizacija i pojedinaca koji predstavljaju različite segmente društva i različite regije u Srbiji. Njihovim povezivanjem oformljena je Asocijacija Zajednička akcija ZA istinu i pomirenje (ZAIP), kroz čije delovanje se nastoji razviti model saradnje različitih društvenih grupa i regiona, koji se mogu smatrati reprezentativnim za Srbiju, pa samim tim i mogući model sveobuhvatnog bavljenja prošlošću, koji bi bio primeren domaćem društvenom kontekstu. ZAIP je osnovana 10. juna 2005. godine. Danas ima 113 članova (pojedinaca/pojedinki i organizacija). ZAIP čine organizacije i pojedinci, ujedinjeni u različitosti i prepoznatim sličnostima, koji zastupaju ideju „Trećeg puta“. Više o osnivanju i radu Asocijacije videti u: Nikolić-Ristanović, Srna, 2008.

⁵ Rezultati istraživanja predstavljeni su u istraživačkom izvestaju pod nazivom *Dealing with Interethnic Conflicts in Serbia and the Place of Restorative Justice and Victims*, koji je dostupan na interent stranici projekta ALTERNATIVE: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf, i na interent stranici Viktimološkog društva Srbije http://www.vds.org.rs/File/Deliverable_6_1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf.

Srbija) (Nikolić-Ristanović i dr., 2013).⁶ Cilj empirijskog istraživanja bio je da se dođe do saznanja o tome koji konflikti su se javljali nakon 1990. godine između pripadnika različitih etničkih grupa u tri multietničke zajednice u Srbiji, na koji način se građani bave međuetničkim konfliktima u svakodnevnom životu i da se identifikuju problemi i pozitivna iskustva u njihovom rešavanju.

Ovaj rad ima za cilj da predstavi deo nalaza empirijskog istraživanja, koji se odnose na obim i karakteristike viktimizacije ispitanika i njihovo mišljenje o mehanizmima podobnim za postizanje pravde, u slučajevima viktimizacije međuetničkim i sa njima povezanim konfliktima nakon 1990. godine. Nakon opisa metodologije istraživanja, analiziraju se nalazi koji se odnose na konflikte koji su se javljali nakon 1990. godine između pripadnika različitih etničkih grupa u tri multietničke sredine obuhvaćene istraživanjem, sa posebnim fokusom na obim i karakteristike viktimizacije ispitanika i njihovo mišljenje o tome na koji način bi, u tim slučajevima, pravda mogla da bude zadovoljena. Na osnovu analize nalaza istraživanja, u zaključnom delu se ukazuje na potencijal restorativne pravde, posebno imajući u vidu davanje velikog značaja, kako formalnim tako i neformalnim, restorativnim pristupima od strane ispitanika, što ukazuje na potrebu građana uopšte, a posebno žrtava, da budu aktivno uključeni u proces transformacije konflikata i prevenciju budućih viktimizacija.

Metodologija istraživanja

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja bili su međuetnički, i sa njima povezani, konflikti u tri multietničke sredine u pograničnim delovima Srbije i načini na koji se građani bave njima. Istraživanje je imalo za cilj dolaženje do saznanja o tome koji konflikti su postojali, u periodu od 1990. godine do momenta istraživanja, u tri multietničke sredine, na koji način se građani bave njima, na koji način se tretiraju žrtve, kako građani percipiraju svoju sigurnost, i koje je mesto resto-

---

⁶ Istraživački izveštaj pod nazivom *Conflicts, Security and Justice in Intercultural Context of Serbia* je dostupan na internet stranici projekta ALTERNATIVE: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_perceptions_.pdf i na interent stranici Vikičimološkog društva Srbije http://www.vds.org.rs/File/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_p.pdf

rativnih pristupa u bavljenju konfliktima i povećanju ukupne sigurnosti (bezbednosti) građana.

Istraživanje se sastojalo iz dva dela: kvalitativnog i kvantitativnog. Kvalitativno istraživanje je imalo za cilj da omogući upoznavanje sa širim socijalnim kontekstom i međuetničkim odnosima u mestima u kojima je istraživanje sprovedeno i operacionalizaciju kvantitativnog dela istraživanja.

Istraživanje je imalo akcioni karakter. Drugim rečima, cilj ovog istraživanja nije bio samo da se prikupe podaci o predmetu istraživanja, već i da se građani (ispitanici) informišu o postojećim nevladinim organizacijama, institucijama i nezavisnim državnim organima koji pružaju određene usluge (pomoć, podrška, informisanje, pravna pomoć, medijacija, i slično) žrtvama nasilja, diskriminacije i drugih vidova kršenja ljudskih prava, uključujući i ona koja su etnički motivisana. Uz to, tokom anketiranja se radilo i na podizanju svesti ispitanika o međuetničkim odnosima i konfliktima, viktinizaciji, sigurnosti i restorativnoj pravdi.

Metod

U cilju pripreme kvantitativnog istraživanja, vođeni su kvalitativni intervjui sa ukupno 17 osoba u četiri opštine u kojima je istraživanje sprovedeno (Bač, Bačka Palanka, Prijepolje i Medveđa). Osim u jednom slučaju, u pitanju su bili predstavnici lokalnih nevladinih organizacija i državnih institucija. Od tog broja, bilo je 10 osoba srpske nacionalne pripadnosti, po tri osobe albanske i bošnjačke, odnosno, muslimanske pripadnosti i jedna osoba hrvatske nacionalne pripadnosti. Od 17 ispitanika, bilo je jedanaest muškaraca i šest žena.

Osnova za metodološki pristup u prikupljanju podataka o viktinizaciji i konfliktima u okviru kvantitativnog dela istraživanja bila je anketa o viktinizaciji, prilagođena potrebama istraživačkog cilja. Za prikupljanje podataka razvijen je polustruktuirani upitnik.⁷ Upitnik se većim delom sastojao od pitanja zatvorenog tipa, uključujući i nekoliko pitanja otvorenog tipa. Ispitanicima su, između ostalog, postavljena pitanja o viktinizaciji koju su preživeli, uključujući i pitanja o vrsti viktinizacije, o tome ko je bio izvršilac, koliko puta se svaki navedeni oblik viktinizacije dogodio i kada. Pitanja su se odnosila i na upoznatost ispitanika sa viktinizacijom pripadnika sopstvene, ali i drugih etničkih grupa.

⁷ Upitnik je bio na srpskom jeziku, ali je preveden na albanski, pa je jedan broj upitnika na albanskom jeziku bio distribuiran ispitanicima albanske nacionalnosti u Medveđi.

pa međuetničkim nasiljem. Najzad, jedan deo pitanja odnosio se na to koji su mehanizmi za rešavanje konflikata pogodni za dostizanje pravde, kako u konkretnom slučaju viktimizacije, tako i u hipotetičkom slučaju koji je ispitanicima predočen, kao i koji potencijal postoji za restorativnu pravdu, tj. da li su ispitanici koristili neke restorativne pristupe u rešavanju svakodnevnih problema.

Uzorak

Kvantitativno istraživanje sprovedeno je na uzorku od 1423 punoletne osobe: 610 ispitanika u Prijepolju, 431 u Baču i Bačkoj Palanci i 382 u Medveđi. Planirano je da se istraživanje sproveđe na uzorku od 1800 ispitanika – po 600 u svakoj od tri multietničke sredine i da bude približno isti broj Srba, sa jedne, i ispitanika iz drugih etničkih grupa – Hrvati, Albanci i Bošnjaci/Muslimani, u svakom poduzorku, odnosno u svakoj od tri sredine, sa druge strane. U Prijepolju, gde je prisutna etnička ravnoteža, odnosno, gde je odnos Srba i Bošnjaka gotovo isti, to je značilo da i u uzorku budu zastupljeni u istom odnosu. U druga dva istraživačka područja (u Baču i Bačkoj Palanci i u Medveđi) gde Srbi čine većinu stanovništva, dok je procenat Hrvata (u Baču i Bačkoj Palanci) i Albanaca (u Medveđi) veoma nizak, nameravali smo da povećamo uzorak ove dve manjinske grupe. Međutim, željeni uzorak je dobijen samo u Prijepolju, dok je povećanje broja ispitanika iz manjinskih etničkih grupa (Hrvata u Baču i Bačkoj Palanci i Albanaca u Medveđi) izostalo. Razlog tome je da je, za razliku od Prijepolja, ukupno gledano, bio slabiji odziv na druga dva istraživačka područja, kao i da je odziv ispitanika određene nacionalnosti, posebno hrvatske u Baču i Bačkoj Palanci, bio veoma slab. Naime, građani još uvek nisu spremni da govore o svom iskustvu viktimizacije ili o iskustvima drugih ljudi, prvenstveno zbog nepoverenja i straha, koji su još uvek prisutni na ovim istraživačkim područjima, naročito među građanima koji pripadaju manjinskim etničkim grupama. Posebno je bilo teško prići ispitanicima hrvatske nacionalnosti u Baču i Bačkoj Palanci, što je rezultiralo sa manje od 100 ispitanika iz ove etničke grupe u uzorku. To je jedno od ograničenja ovog kvantitativnog istraživanja i zato treba uzeti sa rezervom podatke koji se odnose na ispitanike hrvatske nacionalnosti.

Na kraju, etnička struktura uzorka bila je sledeća: u Medveđi 243 (63,6%) ispitanika su bili Srbi i 139 (36,4%) Albanci; u Prijepolju su bila 304 (49,8%) srpska i 306 (50,2%) bošnjačka ispitanika i u Baču i Bačkoj Palanci 346 (80,3%) ispitanika srpske i 85 (19,7%) hrvatske nacionalnosti.

Za potrebe ovog istraživanja korišćen je ispitanicima vođen način formiranja uzorka. Pri prikupljanju podataka, anketari su dobili instrukcije da prvo kontaktiraju osobe koje poznaju („primarne tačke upućivanja“) (Klinger, Silva, 2013), a zatim da ih zamole da preporuče drugu osobu/e da budu ispitanici, kako bi se na taj način širio krug ispitanika. Pored toga, anketari su mogli da anketiraju više od jedne osobe u jednom domaćinstvu, ali su morali da vode računa o starosnoj i polnoj strukturi uzorka (na primer, ako se anketira više osoba u jednom domaćinstvu, da to budu osobe različite starosti i pola). Na ovaj način smo nastojali da smanjimo broj odbijanja. Uz to, birajući ispitanicima vođen način formiranja uzorka, pokušali smo da izbegnemo neka ograničenja i probleme u primenjivanju standardnih tehnika formiranja uzoraka, koje podrazumevaju korišćenje slučajnog uzorka i to kada se vrši ispitivanje ugroženog stanovništva u post-konfliktnim društvima (Klinger, Silva, 2013).⁸

Dakle, uzorak nije statistički reprezentativan, ni za Srbiju, ni za regione u kojima je sprovedeno istraživanje, što rezultira ograničenjima u zaključcima istraživanja. Pa ipak, sa stanovišta važnosti zaključaka za projekat i buduće aktivnosti, uzorak je korektan, jer, u principu, odražava etničku strukturu stanovništva u ovim regionima.

Prikupljanje i obrada podataka

Podaci su prikupljeni od 1. juna do 1. oktobra 2013. godine u Baču, Bačkoj Palanci, Medveđi i Prijepolju, kao i u dvadeset sela koja pripadaju tim opština.

Za obradu podataka korišćen je programa SPSS 18.0. Za obradu podataka, koji su analizirani u ovom radu, korišćene su mere deskriptivne statistike i Hi kvadrat test. Pored kvantitativne, urađena je i kvalitativna analiza odgovora ispitanika na pitanja otvorenog tipa.

⁸ Ovo je naročito bilo primenljivo na jugu Srbije, gde neki Albanci, koji su napustili Srbiju krajem 1990-ih, sada samo povremeno tamo žive, potom, ne postoje precizni podaci o broju Albanaca u Medveđi, opština je prilično razuđena, a raspored kuća haotičan.

Rezultati i diskusija

Analiza nalaza istraživanja koja sledi podeljena je u tri dela: u prvom delu se analiziraju podaci u vezi sa obimom i karakteristikama viktimizacije ispitanika, potom, podaci o upoznatosti ispitanika sa viktimizacijom međuetničkim nasiljem pripadnika sopstvene i drugih etničkih grupa u sredini u kojoj žive, dok su u trećem delu analizirani podaci o mišljenju ispitanika o mehanizmima podobnim za postizanje pravde u slučaju viktimizacije međuetničkim i sa njim povezanim konfliktima.

Obim, struktura i karakteristike viktimizacije

Ispitanici su bili zamoljeni da navedu sa kojim oblikom viktimizacije su se suočavali u periodu od 1990. godine do trenutka ispitivanja. Na osnovu rezultata kvalitativnog dela istraživanja, ispitanicima su u upitniku bili ponuđeni sledeći oblici viktimizacije: a) vređanje, b) pretnje, c) nasilje, d) pokušaj ili planiranje njihovog ubistva, e) pritisak da napuste mesto stanovanja (kuću, selo, grad), f) oštećenje ili uništavanje imovine, g) pritisak zbog političke pripadnosti, h) pretresanje kuće ili hapšenje, i) neko od članova porodice je ubijen/otet/nestao, j) nemogućnost ostvarivanja prava, k) neprijatnosti zbog nacionalne pripadnosti (na primer, zbog grafita koji vređaju, ponižavaju jednu nacionalnu grupu ili pokazuju mržnju, zbog uništavanja spomenika na groblju, verskih objekata, i slično). Pored ponuđenih oblika viktimizacije, ispitanici su imali mogućnost da navedu i neki drugi oblik viktimizacije sa kojim su se suočavali.

Takođe, ispitanici su bili zamoljeni da navedu ko je bio učinilac u svakom konkretnom slučaju viktimizacije koji su naveli (pripadnik/pripadnici druge nacionalne grupe, sunarodnik/ sunarodnici ili i jedni i drugi), kada se to dogodilo i koliko puta. Namera je bila da kroz ova pitanja dođemo do podataka o prevalenci (broju ispitanika koji su se suočili sa jednom ili više viktimizacija tokom posmatranog perioda), incidenci (ukupnom broju viktimizacija kojima su bili izloženi ispitanici sa iskustvom viktimizacije) i vremenskom periodu u kome se viktimizacija dogodila, kao i do podataka o obimu i vrstama konfliktata sa kojima su se ispitanici suočavali u posmatranom periodu.

a) Prevalenca i incidenca viktimizacije

Podaci do kojih se došlo pokazuju da su, ukupno gledano, u posmatranom periodu sa barem jednim oblikom viktimizacije bila suočena 383 (26,9%) ispitanika, odnosno jedna četvrtina celog uzorka.

Tabela 1: Prevalenca viktimizacije na celom uzorku

Viktimizacija	Broj	Procenat
Da	383	26,9
Ne	1039	73,1
Ukupno	1423	100

Najveći broj ispitanika koji su naveli da su bili viktimizirani u posmatranom periodu je iz Medveđe – 170 ispitanika (44,4%); zatim iz Bača i Bačke Palanke – 131 ispitanik (34,2%), a najmanje iz Prijepolja – 82 ispitanika (21,4%).

Kao što pokazuju podaci u Tabeli 2, oko dve trećine ispitanika je iskušilo povređujuće ponašanje više puta (reviktimizacija), dok je oko jedne trećine njih bilo izloženo nekom povređujućem ponašanju samo jednom. Sličan trend zabeležen je u sva tri mesta u kojima je istraživanje sprovedeno. Slično anketama o viktimizaciji sprovedenim u drugim zemljama koje nisu bile pogođene oružanim sukobima, nalazi ovog istraživanja ukazuju na to da je mali broj ljudi izložen većini viktimizirajućih incidenata (Doerner, Lab, 2002; Croall, 2007).

Tabela 2: Broj oblika viktimizacije sa kojim su se suočavali viktimizirani ispitanici

Broj oblika viktimizacije	Broj	Procenat
Sa jednim oblikom viktimizacije	119	31,1
Sa više oblika viktimizacije	264	68,9
Ukupno	383	100

Ispitanici koji su odgovorili da su imali iskustvo viktimizacije u posmatranom periodu (njih 383), naveli su ukupno 1367 incidenata, odnosno povređujućih ponašanja kojima su bili izloženi. Skoro dve trećine incidenata naveli su ispitanici iz Medveđe – 874 (63,9%); ispitanici u Baču i Bačkoj Palanci naveli su 297 (21,7%), a ispitanici u Prijepolju ukupno 196 (14,4%) incidenata kojima su, posredno ili neposredno, bili pogođeni.

Tabela 3: *Ukupan broj viktimizirajućih incidenata posmatrano prema mestima*

Mesto	Broj	Procenat
Medveđa	874	63,9
Bač/Bačka Palanka	297	21,7
Prijepolje	196	14,4
Ukupno	1367	100

U Medveđi su ispitanici albanske nacionalnosti naveli da su bili pet puta češće viktimizirani nego ispitanici srpske nacionalnosti (90,6% Albanaca naspram 18,1% Srba). U Prijepolju, ispitanici bošnjačke nacionalnosti su naveli da su bili viktimizirani skoro tri puta više nego ispitanici srpske nacionalnosti (19,9% Bošnjaka naspram 6,9% Srba), dok je u Baču i Bačkoj Palanci procenat ispitanika srpske i hrvatske nacionalnosti koji su naveli da su bili izloženi viktimizaciji u posmatranom perodu isti (30%).

Najviše viktimizirajućih incidenata naveli su ispitanici albanske (preko pola od ukupnog broja) i srpske nacionalnosti (oko trećine od ukupnog broja).

Tabela 4: *Ukupan broj viktimizirajućih incidenata posmatrano prema nacionalnosti*

Nacionalnost	Broj	Procenat
Srbi	434	31,7
Hrvati	59	4,3
Bošnjaci	124	9,1
Albanci	750	54,9
Ukupno	1367	100

Kada je u pitanju oblik viktimizacije, ispitanici su najviše navodili vredanje – 244 ili 17,8% od ukupnog broja navedenih viktimizirajućih incidenata. Na drugom mestu, po učestalosti navođenja od strane ispitanika, su pretnje – 163 ili 11,9%, a potom nemogućnost ostvarivanja prava – 145 ili 10,7%.

Tabela 5: Oblici viktimizacije

Oblici viktimizacije	Broj	Procenat
Vredanje	244	17,8
Pretnje	163	11,9
Nemogućnost ostvarivanja prava	145	10,7
Neprijatnost zbog svoje nacionalne pripadnosti (npr. zbog grafita koji su vredali, ponižavali nacionalnu grupu ili pokazivali mržnju, zbog uništavanja spomenika na groblju, zbog uništavanja verskih objekata u mestu stanovanja i slično)	132	9,7
Primoravanje da se napusti mesto stanovanja (kuću, selo, grad)	127	9,3
Pritisak zbog političke pripadnosti	126	9,2
Nasilje	117	8,6
Oštećenje/uništavanje imovine	108	7,9
Član porodice ubijen, kidnapovan ili nestao	81	5,9
Pretresanje kuće ili hapšenje	75	5,5
Pokušaj ili planiranje ubistva	25	1,9
Ostalo	24	1,8
Ukupno	1367	100

Podaci do kojih se došlo pokazuju da postoje razlike između mesta u kojima je sprovedeno istraživanje vezano za redosled najučestalijih oblika viktimizacije kojoj su, prema odgovorima, ispitanici sa iskustvom viktimizacije bili izloženi.

Redosled tri najfrekventnija oblika viktimizacije prema odgovorima ispitanika u Medveđi je sledeći: vredanje (132 ili 15,1% navedenih incidenata), pretanje (108 ili 12,4%) i nemogućnost ostvarivanja prava (100 ili 11,4%). U Prijepolju su ispitanici najčešće navodili sledeće viktimizirajuće incidente sa kojima su se suočavali: 41 slučaj (20,9%) vredanja, 40 slučajeva (20,4%) u kojima su ispitanici doživeli neprijatnost zbog svoje nacionalne pripadnosti (na primer, zbog grafita koji su vredali, ponižavali njihovu nacionalnu grupu ili pokazivali mržnju, zbog uništavanja spomenika na groblju, zbog uništavanja verskih objekata u mestu u kome žive i slično) i 28 slučajeva (14,3%) pretnji. Na kraju, redosled prva tri oblika viktimizacije po učestalosti u odgovorima ispitanika u Baču i Bačkoj Palanci je sledeći: vredanje – 71 (23,9%), nemogućnost ostvarivanja prava – 33 (11,1%) i pritisci zbog političke pripadnosti – 31 (10,4%).

Podaci do kojih se došlo istraživanjem pokazuju da su oblici viktimizacije koji su uticali na fizički integritet ispitanika i njihovih porodica, uglavnom, doživljeni samo jednom, dok je reviktimizacija, uglavnom, zabeležena u slučajevima viktimizacija koje su imale pretežno psihološke posledice.

b) Osobe koje su nanele povredu ispitnicima

Većina događaja u kojima su ispitanici bili povređeni bila je međuetnička po prirodi. U svim oblicima viktimizacije izvršioci su, uglavnom, bili druge etničke pripadnosti u odnosu na etničku pripadnost ispitanika. Procentualno gledano, u tri četvrtine slučajeva učinoci su bili pripadnici druge etničke grupe u odnosu na ispitanike, i to kod sledećih oblika viktimizacije: primoravanje da se napusti mesto stanovanja (95,2%), pokušaj ili planiranje ubistva (88%), pretresanje kuće ili hapšenje (82,7%), oštećenje/uništavanje imovine (76,9%) i u slučajevima koji su bili povezani sa ubistvom, kidnapovanjem ili nestankom člana porodice (75,3%). Jedini oblik viktimizacije, za koji je procentualni odnos učinilaca koji su pripadnici druge i iste etničke grupe kao ispitanici ujednačeniji, je pritisak zbog političke pripadnosti – u 44,4% slučajeva učinoci su bili druge, a u 27,8% slučajeva iste nacionalnosti kao i viktimirana osoba.

Kada se posmatra procentualni odnos izvršilaca druge i iste nacionalnosti prema mestima u kojima je sprovedeno istraživanje, može se primetiti da je taj odnos sličan odnosu na celom poduzorku viktimiranih ispitanika.

c) Vreme viktimizacije

Za svaki oblik viktimizacije ispitanici su zamoljeni da navedu kada se to dogodilo. Posmatrano prema mestima u kojima je istraživanje sprovedeno, uočava se izdvajanje određenih vremenskih perioda u kojima su se ispitanici suočavali sa povređivanjem. U Medveđi su u najvećem broju slučajeva ispitanici naveli da su bili viktimirani u periodu 1998-1999. godina, što se poklapa sa konfliktom koji se u to vreme dešavao na Kosovu. Sa druge strane, u Baču i Bačkoj Palanci i Prijepolju, ispitanici su navodili da su najviše bili viktimirani u periodu 1992-1995. godina, što se poklapa sa ratnim dešavanjima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Među viktimiranim ispitanicima bilo je i onih koji su naveli da su se suočavali sa nekim vidovima viktimizacije i u periodu nakon 2000. godine, tačnije od 2000. do 2010. godine, ali ukupan broj ovih viktimirajućih incidenata u tom

periodu je manji nego u periodu od 1990. do 2000. godine. Pri tome, najveći deo viktimizacija nakon 2000. godine bio je u vezi sa oružanim sukobima, što ukazuje na kontinuitet sukoba koji se prenosi i u posleratni period. Međutim, pored ovog kontinuiteta sukoba iz ratnog perioda, pojavili su se i novi sukobi. Novi sukobi, posebno oni koju su se dešavali u periodu između 2010. i 2012. godine, su više bili u vezi sa aktuelnom političkom situacijom u mestima u kojima je istraživanje sprovedeno, i političkom tranzicijom u Srbiji uopšte (na primer, nemogućnost ostvarivanja prava ili pritisak zbog političkog opredeljenja).

d) Sociodemografske karakteristike i obim viktimizacije

Nalazi istraživanja pokazuju statistički značajnu vezu između obima viktimizacije, s jedne, i prebivališta (mesta u kome je istraživanje sprovedeno), pola, starosti i nacionalnosti ispitanika, sa druge strane.

Tako su ispitanici iz Medveđe u većoj meri odgovorili da su bili viktimizirani tokom posmatranog perioda u poređenju sa ispitanicima iz Bača i Bačke Palanke i Prijepolja.

Tabela 6: Odnos mesta i viktimizacije

Mesto		Viktimizacija		Ukupno
		Da	Ne	
Medveđa	Broj	170	212	382
	Procenat	44,5%	55,5%	100%
Prijepolje	Broj	82	528	610
	Procenat	13,4%	86,6%	100%
Bač/Bačka Palanka	Broj	131	300	431
	Procenat	30,4%	69,6%	100%
Ukupno	Broj	383	1040	1423
	Procenat	26,9%	73,1%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=119,008, df = 2, p = 0,001

Ispitanici muškog pola su u većoj meri navodili da su bili viktimizirani nego ispitanice.

Tabela 7: Odnos pola i viktimizacije

Pol		Viktimizacija		Ukupno
		Da	Ne	
Muški	Broj	213	467	680
	Procenat	31,3%	68,7%	100%
Ženski	Broj	170	573	743
	Procenat	22,9%	77,1%	100%
Ukupno	Broj	383	1040	1423
	Procenat	26,9%	73,1%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=12,868, df=1, p=0,001

Ispitanici uzrasta preko 60 godina su češće navodili da su bili viktimirani u poređenju sa ispitanicima mlađih starosnih kategorija. Međutim, treba uzeti u obzir da su stariji ispitanici u uzorku uglavnom govorili o različitim oblicima viktimizacije sa kojima su se suočavali tokom 1990-ih godina, dakle, kada su pripadali drugoj (mlađoj) uzrasnoj kategoriji.

Tabela 8: Odnos uzrasta i viktimizacije

Uzrast		Viktimizacija		Ukupno
		Da	Ne	
18-30	Broj	125	348	473
	Procenat	26,4%	73,6%	100%
31-60	Broj	187	553	740
	Procenat	25,3%	74,7%	100%
Preko 60	Broj	71	139	210
	Procenat	33,8%	66,2%	100%
Ukupno	Broj	383	1040	1423
	Procenat	26,9%	73,1%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=6,150, df=2, p=0,046

Takođe, vezano za nacionalnu pripadnost, utvrđeno je da su ispitanici albanske nacionalnosti u većoj meri naveli da su bili viktimirani u odnosu na ispitanike srpske, hrvatske i bošnjačke nacionalne pripadnosti.

Tabela 9: Odnos nacionalnosti i viktimizacije

Nacionalnost		Viktimizacija		Ukupno
		Da	Ne	
Srbi	Broj	170	723	893
	Procenat	19,0%	81,0%	100%
Hrvati	Broj	26	59	85
	Procenat	30,6%	69,4%	100%
Bošnjaci	Broj	61	245	306
	Procenat	19,9%	80,1%	100%
Albanci	Broj	126	13	139
	Procenat	90,6%	9,4%	100%
Ukupno	Broj	383	1040	1423
	Procenat	26,9%	73,1%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=323,359, df=3, p=0,001

Podaci do kojih se došlo istraživanjem pokazuju da postoje statistički značajne veze između demografskih karakteristika ispitanika (pol, mesto prebivališta, starost i nacionalnost) i svih pomenutih oblika viktimizacije.

Upoznatost sa viktimizacijom drugih međuetničkim nasiljem

Kako bi se došlo do dodatnih informacija (na indirektan način) o obimu viktimizacije međuetničkim nasiljem, kao i da se dođe do podataka koji mogu doprineti boljem razumevanju pitanja prepoznavanja i negiranja (poricanja) povreda nanetih pripadnicima sopstvene i druge etničke grupe, ispitanici su zamoljeni da navedu da li znaju osobu/e koje su njihove ili druge nacionalnosti, a koje su doživele neki oblik stradanja od strane pripadnika druge etničke grupe.

Posmatrano na celom uzorku, podaci pokazuju da je više od jedne trećine ispitanika (38,7%) odgovorilo da zna nekoga ko je iste nacionalne pripadnosti kao i oni, a ko je bio suočen sa stradanjem, odnosno povređivanjem od strane pripadnika druge etničke grupe. Više od polovine ispitanika u uzorku – 833 (58,5%) je odgovorilo da im tako nešto nije poznato, dok je 29 ispitanika (2%) odgovorilo da im je to poznato, ali da ih je strah da o tome govore. Pri tome,

podaci pokazuju da su ispitanici u Medveđi u većoj meri upoznati sa stradanjem sunarodnika u odnosu na ispitanike iz Prijepolja i Bača i Bačke Palanke. Isto tako, u poređenju sa druga dva mesta, u Medveđi je najviše ispitanika koji su odgovorili da znaju za slučajeve stradanja pripadnika svoje nacionalne grupe, ali da ih je strah da o tome govore.

Tabela 10: Mesto i upoznatost sa viktimizacijom međuetničkim nasiljem pripadnika sopstvene etničke grupe

Mesto		Upoznatost sa viktimizacijom pripadnika sopstvene etničke grupe			Ukupno
		Da, poznato mi je	Poznato mi je ali me je strah da o tome govorim	Nije mi poznato	
Medveđa	Broj	183	14	185	382
	Procenat	47,9%	3,7%	48,4%	100%
Prijepolje	Broj	210	8	392	610
	Procenat	34,4%	1,3%	64,3%	100%
Bač/Bačka Palanka	Broj	157	7	267	431
	Procenat	36,4%	1,6%	61,9%	100%
Ukupno	Broj	550	29	844	1423
	Procenat	38,7%	2,0%	59,3%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=29,391, df = 4, p = 0,001

Značajna veza utvrđena je i između upoznatosti sa viktimizacijom pripadnika sopstvene etničke grupe i nacionalnosti. Tako su ispitanici albanske nacionalnosti, u najvećoj meri, upoznati sa viktimizacijom pripadnika sopstvene etničke grupe, dok su ispitanici srpske nacionalnosti sa ovim upoznati najmanje. Uz to, ispitanici albanske nacionalnosti su, u najvećoj meri, rekli da su upoznati sa viktimizacijom pripadnika njihove nacionalnosti, ali da ih je strah da o tome govore.

Tabela 11: Nacionalnost i upoznatost sa viktimizacijom međuetničkim nasiljem pripadnika sopstvene etničke grupe

Nacionalnost		Upoznatost sa viktimizacijom pripadnika sopstvene etničke grupe			Ukupno
		Da, poznato mi je	Poznato mi je ali me je strah da o tome govorim	Nije mi poznato	
Srbi	Broj	262	16	615	893
	Procenat	29,3%	1,8%	68,9%	100%
Hrvati	Broj	36	0	49	85
	Procenat	42,4%	0,0%	57,6%	100%
Bošnjaci	Broj	139	6	161	306
	Procenat	45,4%	2,0%	52,6%	100%
Albanci	Broj	113	7	19	139
	Procenat	81,3%	5,0%	13,7%	100%
Ukupno	Broj	550	29	844	1423
	Procenat	38,7%	2,0%	59,3%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=162,433, df = 6, p = 0,001

Sa druge strane, ukupno gledano, manje od jedne trećine ispitanika (26,4%) je odgovorilo da zna za stradanje, odnosno povređivanje, nekoga ko je druge nacionalnosti, a koje je izvršeno od strane pripadnika etničke grupe kojoj ispitanici pripadaju; 69,5% ispitanika je odgovorilo da im to nije poznato, dok je 45 ispitanika (3,2%) odgovorilo da znaju za stradanje pripadnika druge etničke grupe, ali da ih je strah da o tome govore.

Utvrđeno je da su ispitanici u Baču i Bačkoj Palanci, u većoj meri, upoznati sa stradanjem građana druge nacionalnosti u odnosu na ispitanike iz Medveđe i Prijepolja. U odnosu na ispitanike iz Prijepolja i Bača i Bačke Palanke, ispitanici u Medveđi su, u većoj meri, odgovorili da znaju za stradanje pripadnika druge etničke grupe, ali da ih je strah da o tome govore. Stoga, čini se da je poricanje viktimizacije druge etničke grupe, kao i strah da se priča o tome, čak i kada su ljudi svesni, najrasprostranjenije među ispitanicima u Medveđi.

Tabela 12: Mesto i upoznatost sa viktimizacijom međuetničkim nasiljem pripadnika druge etničke grupe

Mesto		Upoznatost sa viktimizacijom pripadnika druge etničke grupe			Ukupno
		Da, poznato mi je	Poznato mi je ali me je strah da o tome govorim	Nije mi poznato	
Medveđa	Broj	79	32	271	382
	Procenat	20,7%	8,4%	70,9%	100%
Prijepolje	Broj	149	8	453	610
	Procenat	24,4%	1,3%	74,3%	100%
Bač/Bačka Palanka	Broj	148	5	278	431
	Procenat	34,3%	1,2%	64,5%	100%
Ukupno	Broj	376	45	1002	1423
	Procenat	26,4%	3,2%	70,4%	100%

Pirsonov Hi kvadrat=64,266, df = 4, p = 0,001

Podaci o upoznatosti ispitanika sa viktimizacijom drugih međuetničkim nasiljem pokazuju da su ispitanici, u manjoj meri, upoznati sa viktimizacijom pripadnika druge nacionalnosti nego sa viktimizacijom svojih sunarodnika. Takođe, više je bilo ispitanika koji su rekli da znaju za viktimizaciju pripadnika druge nacionalnosti, ali da ih je strah da o tome govore, nego ispitanika koji su rekli da znaju za viktimizaciju svojih sunarodnika, ali da ih je strah da o tome govore. Ovi nalazi ukazuju da su ljudi više upoznati sa viktimizacijom pripadnika sopstvene etničke grupe, ali i da imaju sklonost da negiraju viktimizaciju pripadnika druge etničke grupe. Kao što je primećeno u drugim kontekstima, ovo negiranje je retko činjenično (Cohen, 2001). Kako pokazuju nalazi istraživanja, strah može da utiče na nespremnost ljudi da priznaju viktimizaciju pripadnika drugih etničkih grupa, ali i pripadnika svoje etničke grupe, čak i kada su toga svesni.

Mehanizmi za rešavanje konflikata koji su pogodni za dostizanje pravde

Jedan od ciljeva kvantitativnog istraživanja bio je da se sazna koji su mehanizmi za rešavanje konflikata, po mišljenju ispitanika, pogodni za dostizanje pravde, i da li postoji potencijal za primenu restorativnih pristupa. Podaci o tome su dobijeni na tri načina: 1) postavljanjem pitanja ispitanicima koji su imali iskustvo viktimizacije u posmatranom periodu šta bi, po njihovom mišljenju, bilo pravedno rešenje u konkretnom slučaju viktimizacije koju su doživeli i detaljnije u upitniku opisali; 2) postavljanjem pitanja svim ispitanicima o njihovom dosadašnjem iskustvu u rešavanja različitih problema u svakodnevnom životu korišćenjem određenih obrazaca rešavanja konflikata, baziranih na principima restorativne pravde, i 3) postavljanjem pitanja svim ispitanicima koje bi rešenje bilo odgovarajuće za postizanje pravde u zadatom slučaju, koji je dat kao primer u upitniku (scenario). Tako je mišljenje ispitanika o mehanizmima za rešavanje konflikata, koji su pogodni za dostizanje pravde, bazirano kako na njihovom ličnom iskustvu, bilo da je u pitanju viktimizacija ili drugi problemi sa kojima su se suočili u svakodnevnom životu, tako i na hipotetičkom primeru koji je dat u upitniku.

a) Mišljenje ispitanika o mehanizmima pogodnim za dostizanje pravde u konkretnim slučajevima viktimizacije

Ispitanici koji su naveli da su bili izloženi nekom vidu viktimizacije u posmatranom periodu zamoljeni su da navedu koje rešenje je, prema njihovom mišljenju, pogodno za postizanje pravde u konkretnom slučaju stradanja/povređivanja koji su detaljnije opisali. Nakon pitanja, sledila je lista mogućih rešenja: 1) Da se omogući da ispričam osobi koja je nanelo povredu/uvredu, šta je učinila (dijalog); 2) Da znam zbog čega je učinjeno to što se dogodilo; 3) Da se lice, koje je nanelo povredu/štetu, izvini (izvinjenje); 4) Da se plati naneta šteta (zbog uništene ili oštećene imovine, zbog straha koji sam pretrpeo/la, bola, povreda i slično); 5) Da se vrati imovina koja je oteta ili uništена; 6) Da lice, koje je nanelo povredu, obavi neki rad u korist zajednice ili lično mene/meni bliskog lica (društveno koristan rad); 7) Da se lice, koje je nanelo povredu/uvredu, kazni. Ispitanici su mogli da odaberu jedan ili više ponuđenih odgovora, kao i da dodaju neki drugi oblik reakcije u konkretnom slučaju viktimizacije koji bi, po njihovom mišljenju, bio pravedan.

Tabela 13: Mehanizmi pogodni za dostizanje pravde u konkretnom slučaju viktimizacije

	Učestalost	Procenat
Kazna	182	25,3%
Da znam zašto se desilo to što mi se desilo	153	21,3%
Izvinjenje	111	15,4%
Nadoknada štete	100	13,9%
Dijalog	79	11,0%
Imovina da se vrati/popravi	44	6,1%
Društveno koristan rad	28	3,9%
Nešto drugo ⁹	22	3,1%
Ukupno	719	100%

Svi mehanizmi koji su bili na raspolaganju ispitanicima (Tabela 13), mogu da se grupišu u dve glavne kategorije: mehanizmi retributivne pravde (kazna) i mehanizmi restorativne pravde (restorativni pristupi)¹⁰, koji uključuju restorativne procese (dijalog, da osoba zna zašto se desilo to što se desilo, što takođe zahteva neki oblik susreta i komunikacije) i restorativne ishode (izvinjenje, naknadu štete, vraćanje ili popravljanje imovine, rad u korist zajednice). Tako posmatrano, uočava se da se, ukupno gledano, 25,3% odgovora ispitanika o mehanizmima pogodnim za postizanje pravde u konkretnom slučaju viktimizacije odnosi na kaznu. Nasuprot tome, mehanizmi restorativne pravde (restorativni pristupi) čine više od dve trećine (71,6%) odgovora ispitanika o mehanizmima pogodnim za postizanje pravde u konkretnom slučaju viktimizacije.

Sa druge strane, zanimljivo je pogledati i koliko je ispitanika sa iskustvom viktimizacije odabralo samo kaznu kao pravedno rešenje situacije u kojoj su bili povređeni, a koliko njih je smatralo da su restorativni mehanizmi pogodni za dostizanje pravde, bilo samostalno ili u kombinaciji sa kaznom. Dobijeni podaci pokazuju da su 53 (13,8%) ispitanika sa iskustvom viktimi-

⁹ Poštovanje i ostvarenje ljudskih prava (tj. prava na penziju, plaćanje ratnih dnevnicima i tako dalje), poboljšanje međuetničkih odnosa, izvinjenje za ono što se desilo, oprostiti ali ne zaboraviti, zaboraviti i naterati učinioce da budu svesni posledica njihovog ponašanja.

¹⁰ Restorativna pravda je pristup rešavanju konfliktata (uključujući i kriminalitet), koji polazi od potreba žrtve, zajednice i učinioca i okuplja sve strane u sukobu kako bi im se pomoglo da na miran način razreše svoje konflikte ili druge probleme koje imaju kroz dijalog. Različite metode restorativnog načina rešavanja konfliktata koriste se u svim evropskim zemljama (medijacija, porodična okupljanja, krugovi mirovorstva), uglavnom u oblasti krivičnog pravosuđa, rešavanja sukoba u školama, na radnom mestu i porodičnim sporovima. Restorativna pravda je obnavljajuća pravda; ona nastoji da popravi nastalu štetu i narušene odnose i omogući poboljšanje međuljudskih odnosa, zatvaranje konfliktata i povećanje sigurnosti građana. Više o konceptu restorativne pravde videti u Čopić, 2015.

zacije odabrala samo kaznu kao mehanizam pogodan za dostizanje pravde u slučaju viktimizacije koje su opisali; 129 (33,7%) ispitanika se opredelilo za kaznu i jedan ili više restorativnih pristupa, a 179 (46,8%) ispitanika je izabralo isključivo restorativne pristupe. Od 179 ispitanika koji su se opredelili samo za restorativne pristupe, njih 104 (58,1%) je izabralo samo jedan restorativni pristup, dok je 75 (41,9%) izabralo više restorativnih pristupa. Uz to, 22 (5,7%) ispitanika su navela neke druge mehanizme.

Dakle, iako se kazna i dalje posmatra kao važan vid reagovanja na različite oblike viktimizacije, podaci do kojih se došlo, ipak, pokazuju da je, za većinu ispitanika (80,5%), pravda u konkretnom slučaju viktimizacije povezana sa mehanizmima restorativne pravde, bilo kao jedinim pristupom (46,8%) ili u kombinaciji sa kaznom (33,7%).

b) Primena restorativnih pristupa u svakodnevnom životu ispitanika

Kako bi se došlo do podataka o potencijalu za primenu restorativnih pristupa u rešavanju konflikata, ispitanici su bili zamoljeni da navedu da li su nekada pokušali problem bilo koje vrste u životu da reše na jedan ili više ponuđenih načina: 1) Porazgovarao/la sam sa osobom koja me je povredila i zajedno smo našli rešenje za tu situaciju (dijalog); 2) Obratio/la sam se nekoj osobi koju svi cene da ona posreduje i pomogne u rešavanju konkretne situacije (neformalni vid posredovanja); 3) Obratio/la sam se mirovnom veću ili drugoj instituciji/organizaciji koja posreduje u rešavanju problema; 4) Pokušao/la sam da rešim problem na neki drugi miran način.

Podaci do kojih se došlo pokazuju da je većina ispitanika (897 ili 63%) imala iskustvo rešavanja problema u životu putem dijaloga sa osobom koja ih je povredila, pokušavajući da dođu do odgovarajućeg rešenja za obe strane. Trećina ispitanika (428 ili 30,1%) se obratila osobi poštovanoj od strane članova zajednice da ona bude posrednik ili učesnik u rešavanju određenog problema (neformalni vid posredovanja). Manje od 5% (69 ili 4,8%) ispitanika se obratilo mirovnom veću ili nekoj drugoj instituciji/organizaciji, koja sprovodi posredovanje. Konačno, 37 ispitanika je navelo neke druge načine rešavanja problema na miran način, kao na primer, traženje pomoći od članova porodice, čutanje ili ignorisanje problema, traženje pomoći od neke državne institucije ili pojedinca, kao što su advokat, sud, centar za socijalni rad, opština, doktor, psiholog i slično, kao i promenu sopstvenog ponašanja.

Tabela 14: Mehanizmi rešavanja problema u svakodnevnom životu

	Učestalost	Procenat
Dijalog sa osobom koja je povredila ispitanika	897	63,0%
Neformalni vid posredovanja (obraćanje uvaženoj osobi da posreduje i učestvuje u rešavanju problema)	428	30,1%
Obraćanje mirovnog veću ili nekoj drugoj instituciji/organizaciji koja obezbeđuje posredovanje (medijaciju)	69	4,8%
Korišćenje nekog drugog mirnog načina rešavanja problema	37	2,6%
Ukupno	1421	100%

Većina onih koji su koristili dijalog u rešavanju određenog/ih problema u svakodnevnom životu (785 ili 87,5%) i imali iskustva u korišćenju neformalnih vidova posredovanja (349 ili 81,5%), izrazili su svoje zadovoljstvo načinom rešavanja problema. Više od dve trećine ispitanika, koji su koristili usluge mirovnih veća ili neke druge institucije/organizacije koja sprovodi posredovanje (medijaciju) (50 ili 72,5%), bili su zadovoljni rezultatima učinjenog. Ovi podaci govore u prilog tome da postoji potencijal za korišćenje mehanizama restorativne pravde, zasnovanim na susretu i dijalogu u praksi. Međutim, ljudi bi trebalo da budu svesni ovih mehanizama i činjenice da ih oni, u stvari, koriste u svakodnevnom životu. Prema tome, može se reći da ima potrebe za daljom nadgradnjom sposobnosti građana da koriste ove mehanizme za rešavanje različitih problema i konflikata, uključujući one koji su motivisani etničkom pripadnošću.

c) Mišljenje ispitanika o mehanizmima pogodnim za dostizanje pravde u zadatom slučaju

Ispitanici su, na kraju, bili zamoljeni da ocene koji bi mehanizam bio odgovarajući u cilju postizanja pravde u zadatom slučaju. Zadati slučaj zasnivao se na rezultatima kvalitativnog istraživanja i glasio je:

Jednog dana, uniformisani policajac, koji je zaposlen u lokalnoj stanici policije, prišao je jednom mladiću i tražio mu ličnu kartu. Na osnovu imena i prezimena zaključio je da je u pitanju osoba druge nacionalne pripadnosti u odnosu na njega. Nakon kraćeg ispitivanja počeo je da vređa mladića

na nacionalnoj osnovi, da ga psuje, viče na njega i ponižava ga. Mladić je bio preplašen.

Potom je data lista mogućih mehanizama reagovanja koji bi omogućili dostizanje pravde (Tabela 15). Za svaki mehanizam, ispitanici su zaokruživali jedan od tri ponuđena odgovarajuća opisa: rešenje je loše, rešenje je dobro, rešenje je odlično.

Tabela 15: Mehanizmi koji su odgovarajući za ostvarivanje pravde u hipotetičkom slučaju

	Rešenje je loše (1)		Rešenje je dobro (2)		Rešenje je odlično (3)	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Da policajac i mladić porazgovaraju i sami reše problem (dijalog).	549	38,6	615	43,2	259	18,2
Da policajac i mladić razgovaraju u prisustvu nekog trećeg lica (posrednika) (npr. komšije, rođaka ili drugog lica u koje obe strane imaju poverenja), sagledaju problem iz ugla obe strane i zajednički nađu rešenje (medijacija).	431	30,3	786	55,2	206	14,5
Da se organizuje razgovor o problemu na nivou šire zajednice i da se u razgovor o problemu i njegovo rešavanje uključe i ljudi iz ulice, komšiluka, mesne zajednice.	594	41,7	611	42,9	218	15,3
Da se policajac izvini mladiću.	227	16,0	552	38,8	644	45,3
Da se policajac i mladić obrate organizaciji koja pruža pomoć, podršku i informacije građanima svih nacionalnosti i u koju svi imaju poverenja.	445	31,3	698	49,1	280	19,7
Da se mladić i policajac obrate mirovnom veću.	663	46,6	577	40,5	183	12,9
Da se mladiću nadoknadi šteta za pretrpljeni strah i bol.	214	15,0	566	39,8	643	45,2
Da se policajac kazni.	152	10,7	431	30,3	840	59,0

Najviše ispitanika smatra da je kažnjavanje policajca dobro ili odlično rešenje. Na drugom mestu je nadoknada štete žrtvi, a zatim slede, prema datom redosledu: izvinjenje policajca, medijacija (posredovanje), dijalog između policajca i mladića, obraćanje službi za podršku žrtvama, organizovanje razgovora o problemu na nivou šire zajednice i obraćanje mirovnog veću. Zanimljivo je da, iako ih je manje u odnosu na one koji smatraju da su kazna ili naknada štete žrtvi dobro ili odlično rešenje, broj ispitanika koji smatraju da su dijalog, medijacija i razgovor na nivou šire zajednice dobro ili odlično rešenje, premašuje polovinu ukupnog broja ispitanika.

Podaci do kojih se došlo, takođe, pokazuju da su žene otvorenije za korišćenje restorativnih pristupa u rešavanju konflikta od muškaraca, posebno dijaloga i izvinjenja. Takođe, što su ispitanici stariji to su otvoreniji za dijalog. Nasuprot tome, ispitanici iz najmlađe starosne kategorije izabrali su razgovor na nivou šire zajednice, izvinjenje, obraćanje mirovnom veću i usluge službe za podršku žrtvama u većem broju od onih koji pripadaju starijim starosnim kategorijama. Međutim, isto tako je interesantno i da su mlađi ispitanici bili više za kažnjavanje policajca.

Ispitanici koji su imali iskustvo viktimizacije smatrali su da je organizovanje razgovora na nivou šire zajednice, kao i naknada štete žrtvi dobro rešenje za ostvarenje pravde u većem broju od onih koji nisu imali takvo iskustvo. Isto važi i za kažnjavanje. Sa druge strane, pak, ispitanici koji nisu imali iskustvo viktimizacije bili su otvoreniji za korišćenje dijaloga i izvinjenja za razliku od onih koji su imali takvo iskustvo. Interesantno je da nema razlike između te dve grupe kada je u pitanju medijacija, obraćanje mirovnom veću ili službi za podršku žrtvama.

Iako podaci ukazuju na to da se kazna smatra važnim mehanizmom pogodnim za ostvarivanje pravde u zadatom slučaju, odgovori ispitanika, ipak, otvaraju prostor za širu primenu mehanizama restorativne pravde, uključujući restorativne procese (dijalog, medijacija ili razgovori na nivou šire zajednice) i restorativne ishode (izvinjenje i nadoknada štete). To govori u prilog važnosti aktivnog učešća svih strana koje su bile uključene u konflikt, ali i šire zajednice u njegovo razrešenje, što je bitno za osnaživanje strana i njihov aktivitet (Vanfraechem, 2012: 16).

Zaključak

Rezultati istraživanja o viktimizaciji međuetničkim i sa njima povezanim konfliktima i potencijalu za primenu restorativnih pristupa u reagovanju na različite vidove povređivanja, daju dosta informacija značajnih za razumevanje obima, prirode i karakteristika sukoba u mestima u kojima je sprovedeno istraživanje i načina bavljenja njima.

Postoje različiti nivoi konflikata u sve tri multietničke zajednice u kojima je empirijsko istraživanje sprovedeno, uključujući konflikte između građana, i konflikte između građana i države, odnosno državnih institucija, kao i konflikte između građana i predstavnika države. Konflikti sa državom imaju značajno mesto, što je tesno povezano sa nefunkcionisanjem ili neadekvatnim funkcionisanjem države i nedostatkom vladavine prava, koji su inače karakteristični za post-konfliktna društva (Rohne, Arsovská, Aertsen, 2008).

Iako je većina konflikata koje su doživeli ispitanici bila međuetnička po prirodi, nalazi istraživanja, takođe, sugerisu da nisu svi konflikti između prednika različitih etničkih grupa interkulturalni. Naime, percipiranje i nazivanje ovih konflikata interkulturalnim moglo bi da rezultira konstruisanjem konflikata ili „održavanjem i eskalacijom konflikata“ (Foss i dr., 2012: 23-24). Stoga, rezultati istraživanja potvrđuju potrebu da se, što je bilo jedno od polazišta projekta ALTERNATIVE, koristi širi koncept, odnosno da se govori o „konfliktima u interkulturalnom kontekstu“ pre nego o interkulturalnim konfliktima (Foss i dr., 2012: 24, Vanfraechem, 2012: 36).

Dobijeni podaci pokazuju da su i mehanizmi restorativne pravde i retrubativni mehanizmi prepoznati kao rešenja koja mogu doprineti postizanju pravde u slučajevima međuetničkih i sa njima povezanih konflikata. Kazna se, i dalje, posmatra kao veoma važan vid reagovanja na različite oblike viktimizacije, ali čak i oni koji vide kaznu kao mehanizam koji je pogodan za ostvarivanje pravde, nisu je posmatrali kao jedini mogući mehanizam, već su prepoznali i restorativne pristupe kao one koji mogu biti komplementarni sa kaznom. U tom smislu, znanje o tome zašto se dogodilo ono što se dogodilo, koje zahteva neki oblik susreta i komunikacije, zajedno sa dijalogom, viđeni su kao važni mehanizmi za reagovanje nakon povređujućih ponašanja i postizanje pravde. Ovo ukazuje na potrebu da oni koji su viktimizirani aktivno učestvuju u procesu transformacije konflikata, a ne da ostanu na marginama reakcije društva. Naime, tradicionalni sudske procesi (krivični postupci) funkcionišu tako da ne dozvoljavaju interaktivnu komunikaciju i dijalog, tj. „inter-

akciju između različitih glasova”, što je osnova „dijaloške/restorativne pravde” (Foss i dr., 2012: 47). Kada se ovo ima na umu, kao i nalazi do kojih se došlo istraživanjem, možemo reći da restorativni pristupi bazirani na aktivnom učešću, dijalogu, poštovanju, uključivanju, osnaživanju, oporavku i tome slično (Vanfraechem, 2012: 14), mogu biti mehanizmi koji su odgovarajući za ostvarivanje pravde u konkretnim slučajevima viktimizacije.

Rezultati istraživanja, takođe, ukazuju da ispitanici već koriste različite restorativne pristupe, posebno dijalog i neformalne vidove posredovanja (medijacije) kako bi rešavali svakodnevne probleme. Uz to, odgovori ispitanika otvaraju prostor za širu primenu restorativnih pristupa u slučajevima povređivanja gde postoji neravnoteža moći. Sve skupa, to govori u prilog postojanja potencijala za primenu restorativnih pristupa u bavljenju sukobima u interkulturalnom kontekstu, ali još uvek postoji potreba da se radi na podizanju svesti građana o mogućnostima i značaju primene restorativnih pristupa, s jedne, i jačanju kapaciteta predstavnika državnih institucija i organizacija civilnog društva u lokalnim zajednicama za širu primenu restorativnih pristupa, sa druge strane.

Literatura

- Cohen, S.(2001) *States of Denial: Knowing About Atrocities and Suffering*. Cambridge: Polity Press.
- Croall, H. (2007) Victims of White-Collar and Corporate Crime. U: P. Davies, P. Francis, C. Greer (ur.) *Victims, Crime and Society*. London: SAGE Publications Ltd, str. 78-109.
- Ćopić, S. (2013) Aktivnosti i diskurs državnih organa i institucija u Srbiji u bavljenju međuetničkim sukobim. *Temida*, 3-4, str. 61-94.
- Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Doerner, W., Lab, S. (2002) *Victimology*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Company.
- Foss, E.M., Hassan, S.C., Hydle, I., Seeberg, M.L., Uhrig, B. (2012) *Deliverable 2.1.: Report on Conflicts in Intercultural Settings*. Oslo: NOVA.
- Klinger, J., Silva, R. (2013) Combining Found Data and Surveys to Measure Conflict Mortality. U: T.B. Seybolt, J.D. Aronson, B. Fischhoff (ur.) *Counting Civilian Casualties: An Introduction to Recording and Estimating Nonmilitary Deaths in Conflict*. New York: Oxford University Press, str. 147-163.

-
- Nikolić-Ristanović, V., Srna, J. (ur.) (2008) *Mogući put ka pomirenju u Srbiji: zajednička akcija za istinu i pomirenje*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.
- Nikolić-Ristanović, V., Srna, J. (2010) Pomirenje sa sobom i drugima: od pristupa ka modelu. *Temida*, 1, str. 43-58.
- Nikolić-Ristanović, V., Šaćiri, B. (2013) Bavljenje međuetničkim konfliktima od strane organizacija civilnog društva u Srbiji: aktivnosti i diskurs. *Temida*, 3-4, str. 27-60.
- Rohne, H. C., Arsovska, J., Aertsen, I. (2008) Challenging Restorative Justice-State Based Conflict, Mass Victimisation and the Changing Nature of Warfare. U: I. Aertsen, J. Arsovska, H.C. Rohne, M. Valinas, K. Vanspauwen (ur.) *Restoring Justice after Large-Scale Violent Conflicts*, Devon, UK: Willan Publishing, str. 3-46.
- Vanfraechem, I. (2012) *Deliverable 8.1: Work Document on Operationalisation of Theoretical Concepts*. Leuven: KU Leuven.

Internet izvori

Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2013) *Dealing with Interethnic Conflicts in Serbia and the Place of Restorative Justice and Victims*. Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf, i na internet stranici Viktimološkog društva Srbije: http://www.vds.org.rs/File/Deliverable_6_1_Research_report_on_dealing_with_conflicts_by_NGOs_and_the_state.pdf, stranici pristupljeno 15.6.2015.

Nikolić-Ristanović, Ćopić, S., Petrović, N., Šaćiri B. (2013) Conflicts, Security and Justice in Intercultural Context of Serbia. Dostupno na: http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_perceptions_.pdf i na internet stranici Viktimološkog društva Srbije: http://www.vds.org.rs/File/Deliverable_6.2_Research_report_on_interethnic_conflicts_and_citizens_security_p.pdf, stranici pristupljeno 15.6.2015.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

SANJA ČOPIĆ

NIKOLA M. PETROVIĆ

BEJAN Šaćiri

Victimisation and Justice in Intercultural Context in Serbia

During 2013, within the ALTERNATIVE project, Victimology Society of Serbia conducted an empirical research study with the aim to find out how people from three multiethnic communities in Serbia deal with interethnic conflicts in their everyday life and to identify both problems and positive experiences in solving them. It also analysed how victims are treated, how the security and justice are perceived by the citizens, and what is the place of restorative approaches in dealing with conflicts and security. The research was conducted in Bačka Palanka, Bač, Prijepolje and Medveđa. It consisted of qualitative and quantitative part, and it had a strong action dimension. After a brief description of the research methodology, we present main research findings related to the conflicts that have been evolving since 1990 between members of different ethnic groups in three multiethnic communities in Serbia, focusing on the prevalence and characteristics of victimisation and respondents' notions of justice, i.e. mechanisms suitable to achieve justice in the concrete cases of victimisation they experienced. In the conclusion we point out that respondents attribute high relevance to both formal and informal restorative approaches, suggesting the need of citizens in general, and victims in particular to actively participate in the process of conflict transformation and prevention of further victimisations.

Keywords: victimisation, justice, intercultural context, Serbia.

Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama

TEMIDA

Jun 2015, str. 59-78

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1502059D

Pregledni rad

Primljeno: 20.3.2015.

Odobreno za štampu: 2.7.2015.

Evidentiranje podataka o zločinima iz mržnje: preporuke međunarodnih tela i njihov značaj za Srbiju¹

MIRJANA DOKMANOVIĆ*

Prikupljanje podataka i vođenje zvanične jedinstvene evidencije krivičnih dela učinjenih iz mržnje doprinosi povećanju vidljivosti ovog oblika kriminaliteta i formulisanju efikasne politike suzbijanja diskriminacije, rasizma i netolerancije. Krajem 2012. godine Republika Srbija je uvela otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne za krivična dela motivisana mržnjom učinioca prema žrtvi zbog njene pripadnosti određenoj rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Akcionim planom za sprovođenje Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije (2014) predviđeno je da se jedinstvena evidencija o zločinima iz mržnje uspostavi do kraja 2016. godine. Predmet ovog rada je analiza značaja uspostavljanja ovakve evidencije iz perspektive ostvarivanja prava žrtava i predstavljanje aktivnosti i preporuka Agencije Evropske unije za osnovna prava (FRA) i Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) radi unapređenja ove oblasti. Cilj rada je da se doprinese razvijanju metodologije evidentiranja krivičnih dela učinjenih iz mržnje u Republici Srbiji.

Ključne reči: zločin iz mržnje, otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne, evidentiranje kriminaliteta, Agencija Evropske unije za osnovna prava, OEBS.

---

¹ Pisanje rada je rezultat rada na projektu br. 179044 Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju koji finansira Ministarstvo, prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Rukovoditelj projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Mirjana Dokmanović je vanredna profesorka na Fakultetu za evropske pravno-političke studije EDUCONS Univerziteta u Novom Sadu. E-mail: mirad@eunet.rs.

Uvod

Pod zločinom iz mržnje se podrazumeva oblik devijantnog ponašanja motivisanog predrasudom, netolerancijom ili mržnjom prema određenoj grupi čiji se član viktimizira (Nolan, Akiyama, Berhanu, 2002: 136; Cunneen, 2009: 132; Tripković, 2011: 39; OSCE, 2012a: 7; Barjaktarović, 2013: 250). Pojedini autori (Maroney, 1998: 564; Sibbit prema Gavrielides, 2011: 7) decidno nabrajaju osnove predrasuda koje navode vinovnike na nasilno ponašanje, kao što su rasa, boja kože, pol, rod, nacionalna ili etnička pripadnost, veroispovest, seksualna orijentacija, rodni identitet, invalidnost, uzrast i migrantski status. Agencija Evropske unije za osnovna prava (*European Union Fundamental Rights Agency – FRA*) definiše ova dela kao „nasilje i krivična dela motivisana rasizmom, ksenofobijom, verskom netolerancijom ili predrasudama na osnovu invaliditeta, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta pojedinca“.² Prema YUCOM-u (2013: 2), to je krivično delo motivisano mržnjom prema nekome samo zato što je drugačiji.

Zločini iz mržnje se mogu ispoljiti u raznim formama, od zastrašivanja, zlostavljanja, fizičkog napada i uništavanja imovine, pa do ubistva. Iako se naziva zločinom *iz mržnje*, nije od bitnog značaja da vinovnik stvarno oseća mržnju prema žrtvi. U osnovi njegovog delovanja je, zapravo, predrasuda koju ima prema žrtvi kao pripadniku određene grupe ili zajednice. S obzirom na to da je uzrok vršenja ovakvih dela ono što predstavlja određena osoba, grupa ili njena imovina, počinilac ne mora prema njoj da ima posebne osećaje (OSCE, 2012a: 7). Stoga je, prema Ćiriću (2011: 22), bolje govoriti o motivima i pobudama, a ne o mržnji. Za razliku od žrtava drugih oblika nasilja, žrtve zločina iz mržnje su viktimizirane upravo zbog nekog svog ličnog svojstva ili pretpostavljenog ličnog svojstva, kao što su nacionalna i etnička pripadnost, versko ubeđenje, rodni identitet i seksualna orijentacija. Počinilac ne bi izvršio odnosno krivično delo ukoliko nije pretpostavljao da žrtva ima neko određeno lično svojstvo prema kojem ima negativan stav. Stoga, svako može da bude žrtva zločina iz mržnje, iako su to najčešće pripadnici manjinskih i marginalizovanih grupa u jednoj zajednici.

Saznanje da je viktimizirana zbog nekog svog ličnog svojstva ili pretpostavljenog ličnog svojstva negativno utiče na žrtvu. Ona na postojanje tog ličnog svojstva ne može uticati. Krivično delo je prema njoj učinjeno ciljano, a ne

---

² Dostupno na: <http://www.fra.europa.eu/en/theme/hate-crime>, stranici pristupljeno 10.1.2015.

nekim slučajem, što je izlaže riziku od dalje viktimizacije. Zbog toga žrtve često iskazuju razne simptome, kao što su ozbiljna trauma, depresija, sumnjičavost prema drugima, samooptuživanje, ulazak u izolaciju od društva, osećaj poniženja, straha, panike i slično. Njihova iskustva se razlikuju od iskustava žrtava drugih krivičnih dela. Pored toga, ova vrsta viktimizacije utiče ne samo na žrtve, već i na njihove porodice, bližu i dalju zajednicu (OSCE, 2009: 16; FRA, 2012: 17-23). Strah od viktimizacije se, stoga, širi među pripadnicima te zajednice ili licima koja imaju iste karakteristike kao žrtva, naročito ukoliko izostane adekvatno reagovanje države i žrtvi se ne omogući pristup pravdi. Pored toga, priznavanje zločina iz mržnje i prava žrtve nužno je radi ostvarivanja njenih drugih prava, kao što su pravo na razne oblike podrške, zdravstvenu pomoć i negu.

Krivična dela motivisana predrasudama su posebna po tome što učinilac šalje poruku žrtvi da nije poželjna u društvu kojem pripada i učinilac. Stoga se takva dela, po posledicama, razlikuju od ostalih krivičnih dela i time opravdavaju drugačiji pravni pristup (Maroney, 1998; Wang, 2002; OSCE, 2009: 15). S obzirom da se radi o teškom obliku diskriminacije koji uključuje i rasizam i ksenofobiju, suzbijanje zločina iz mržnje je predmet ne samo krivičnog zakonodavstva, već i antidiskriminacione legislative i politike.

Adekvatno reagovanje države na ovaj fenomen zahteva da policija, tužilaštvo i sud evidentiraju ovu okolnost, razotkrivajući postojanje određene predrasude počionika koja ga je podstakla da izvrši odnosno krivično delo. Evropski sud za ljudska prava je, u jednom broju presuda, obavezao države da skinu masku sa motivacije koja leži u osnovi rasističkih krivičnih dela³. Sud je istakao izuzetan značaj razotkrivanja predrasuda kao motiva izvršenja krivičnih dela.

Da bi se formulisala i vodila efikasna politika suzbijanja i prevencije zločina iz mržnje, kao i da bi se obezbedilo da žrtve ostvaruju svoja prava, država mora imati jasnu sliku o rasprostranjenosti, uzrocima i posledicama ovog devijantnog ponašanja. Drugim rečima, država mora raspolažati verodostojnim i sveobuhvatnim podacima. Predmet ovog rada je analiza značaja uspostavljanja evidencije o zločinima iz mržnje iz perspektive ostvarivanja prava žrtava, te predstavljanje aktivnosti i preporuka FRA i Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) radi unapređenja ove oblasti. Cilj rada je da se doprinese razvijanju metodologije evidentiranja krivičnih dela učinjenih iz mržnje u Republici Srbiji.

³ European Court of Human Rights (ECtHR) *Nachova and Others v. Bulgaria*, Nos. 43577/98 and 43579/98, 6 July 2005 and *Stoica v. Romania*, no. 42722/02.

Značaj evidentiranja zločina iz mržnje

Prikupljanje i evidentiranje objektivnih i verodostojnih podataka je neophodno radi formulisanja odgovarajućeg zakonodavstva, politika i mera. Podaci su potrebni i za informisanje javnosti o rasprostranjenosti i prirodi diskriminacije, rasizma i zločina iz mržnje, njihovim uzrocima i posledicama. Praksa pokazuje da motivi izvršenja takvih krivičnih dela često nisu istraženi i razobličeni (FRA, 2012: 27). Time stvarne pobude vinovnika tih dela ostaju nevidljive, počionici nekažnjeni ili neadekvatno kažnjeni, a žrtve uskraćene za svoja prava. Sveobuhvatni podaci su neophodni i kako bi se skrenula pažnja javnosti na stvarni stepen društvene opasnosti ovakvih krivičnih dela. Primer dobre prakse u ovom pogledu su Sjedinjene Američke Države zahvaljujući primeni tzv. Hate Crime Statistics Act⁴ i Nacionalnog programa za prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje razvijenog od strane Federalnog istražnog biroa (Federal Bureau of Investigation – FBI). Navedeni Akt obavezuje državnog tužioca da prikuplja podatke o zločinima motivisanim rasnim, verskim, seksualnim i etničkim predrasudama, a dopunama Zakona iz 1994. godine i o zločinima iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom⁵. Prikupljaju se podaci o tipu predrasude koja je motivisala na zločin (npr. antirasni), mestu izvršenja (npr. ulica, crkva, škola), vrsti krivičnog dela (npr. ubistvo, fizički napad, silovanje), rasnoj pripadnosti počinjocu i žrtve. Sumirane podatke FBI redovno objavljuje u svom godišnjem izveštaju Hate Crime Statistics⁶, a na osnovu kojeg se mogu izvući zaključci, između ostalih, o najčešćim predrasudama koje motivišu na izvršenja ovih dela, karakteristikama počinilaca i korelaciji rasprostranjenosti ovog kažnjivog dela sa rastom ili smanjivanjem kriminaliteta (Nolan, Akiyama, Berhanu, 2002: 147-149). Pored toga što je ovaj Zakon doprineo većoj vidljivosti i razumevanju zločina iz mržnje u javnosti, podstakao je formulisanje posebnih procedura za primenu zakona i programa prikupljanja podataka,

---

⁴ Hate Crime Statistics Act 1990 as Amended, 28 U.S.C. § 534, usvojen od strane Kongresa SAD 23. aprila 1990. godine. Opširnije videti: Nolan, Akiyama, Berhanu, 2002 i Ćirić, 2011.

⁵ SAD su, inače, donele čitav set različitih propisa protiv zločina iz mržnje sa prvenstvenim ciljem smanjivanja međurasnih napetosti u društvu. Dostupno na: <http://www.civilrights.org/hatecrimes/llehcpa/legislation>, stranici pristupljeno 7.5.2015.

⁶ Federal Bureau of Investigation. Dostupno na: <http://www.fbi.gov/news/stories/2014/december/latest-hate-crime-statistics-report-released/latest-hate-crime-statistics-report-released>, stranici pristupljeno 10.5.2015.

kao i stručno osposobljavanje profesionalaca da identifikuju, istražuju i pravilno reaguju na zločine iz mržnje (Nolan, Akiyama, Berhanu, 2002: 149-150).

FRA (2007: 4) takođe ističe da je baza podataka potrebna radi formulisanja i podržavanja implementacije politika suzbijanja diskriminacije, neravnopravnosti, društvenog isključivanja i socijalne nepravde; ona je korisna i za javni i privatni sektor kao sredstvo provere u kojoj meri su njihove unutrašnje politike pravične, efikasne i u skladu sa legislativom jednakih mogućnosti.

Evidentiranje zločina iz mržnje doprinosi razumevanju uzroka i posledica diskriminacije i nasilja zasnovanog na predrasudama, što je osnova za njihovu prevenciju i suzbijanje i zaštitu ljudskih prava svih građana na ravnopravnoj osnovi. Ovo je u skladu sa insistiranjem Evropskog suda za ljudska prava da prava garantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima ne budu samo teoretska, već da postanu praktična i delotvorna.⁷ Sud, stoga, nalaže državama da preuzimaju odgovarajuće mere i eliminišu prepreke koje otežavaju ili onemogućuju žrtvama da zaštite i ostvare svoja garantovana prava.

OEBS ističe da je primer dobre prakse da se od sudova zahteva „da razmotre sve dokaze o postojanju predrasude kao motiva i da u spisu evidentiraju razloge za primenu ili neprimenu odredbi o uvećanju kazne. Na taj način se osigurava vođenje evidencije o procesu odlučivanja suda, te se stvaraju pretpostavke za upoznavanje organa za primenu zakona sa eventualnim postojanjem ranije počinjenih krivičnih dela. Takvo postupanje, takođe, može predstavljati način da se pažnja suda skrene na određeno pitanje, te da se žrtve uvere da je sud uzeo u razmatranje motiv počinjenog krivičnog dela“ (OSCE, 2009: 31).

Problematika evidentiranja zločina iz mržnje u Srbiji

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz decembra 2012. godine⁸ Republika Srbija je uvela posebnu okolnost prilikom odmeravanja kazne za krivična dela motivisana mržnjom, netrpeljivošću i predrasudama. Prema členu 54a Krivičnog zakonika, ukoliko je „krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, sud tu okolnost treba da

⁷ European Court of Human Rights (ECtHR) Nachova and Others v. Bulgaria, Nos. 43577/98 and 43579/98, 6 July 2005 and Stoica v. Romania, no. 42722/02.

⁸ Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 i 108/14.

ceni kao otežavajuću prilikom odmeravanja kazne, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela". Ovakva posebna okolnost za odmeravanje kazne uvedena je u cilju prevencije i suzbijanja nasilja zasnovanog na mržnji, netrpeljivosti i netoleranciji čije su žrtve najčešće pripadnice i pripadnici manjinskih i marginalizovanih grupa. Republika Srbija je time pozitivno odgovorila na Preporuku br. 1 Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (European Commission against Racism and Intolerance, 1996) koja nalaže državama članicama da se postaraju da se nacionalno krivično pravo izričito suprotstavlja rasizmu, ksenofobiji, antisemitizmu i netoleranciji. Ovim su ispoštovani i Zaključci Saveta Evropske unije o borbi protiv zločina iz mržnje u Evropskoj uniji od decembra 2013. godine (Council of the European Union, 2013). Ovakav potez zakonodavca ocenjen je kao napredak u oblasti antiskriminacione legislative od strane Evropske komisije u njenom Izveštaju o napretku Republike Srbije za 2013. godinu (European Commission, 2013).

Država je ovim poslala poruku javnosti da neće tolerisati destruktivno ponašanje zasnovano na mržnji, netrpeljivosti i predrasudama, da će se počinici kazniti, a žrtve zaštитiti. Pored toga, smatra se da će strožije sankcionisanje nasilnih dela motivisanih predrasudama dovesti do smanjivanja nasilja u društvu. Usvajanje strogih zakona u vezi krivičnih dela počinjenih iz mržnje ima i simboličan značaj, jer se njima štite pripadnici marginalizovanih zajednica (OSCE, 2009: 16).⁹

Da li je usvojeno zakonsko rešenje efikasno sredstvo za ostvarivanje navedenih ciljeva? Ukoliko se pokaže da nije, šta je potrebno menjati i na koji način? Imajući u vidu potrebu stalnog praćenja i periodične revizije legislative, naredni korak treba da bude uspostavljanje mehanizma merenja efikasnosti člana 54a KZ. To prepostavlja uvođenje i primenu odgovarajuće jedinstvene i sveobuhvatne evidencije krivičnih dela motivisanih mržnjom, netrpeljivošću i predrasudama, uz jasno isticanje motiva izvršenja ovih dela. Bitno je razotkriti, evidentirati i učiniti vidljivim predrasudu koja je motivisala počinioца da izvrši odnosno krivično delo, jer je to osnova za primenu otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja kazne. Stoga se motiv mora jasno naznačiti i evidentirati u svim fazama istrage, procesuiranja i odmeravanja kazne počiniocu.

U Republici Srbiji incidente i slučajeve nasilja kojima se izaziva nacionalna, rasna i verska mržnja evidentiraju državni organi (policija, tužilaštvo, sudovi)

---

⁹ Ovim se ne isključuje činjenica da se krivična dela počinjena iz mržnje i netrpeljivosti mogu počiniti i protiv člana/članova većinske populacije.

i nezavisna tela (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Zaštitnik građana, Pokrajinski ombudsman) (Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, t. 4.2.2.2¹⁰). Državni organi dostavljaju podatke o incidentima zločina iz mržnje OEBS-u koji objavljuje godišnje tematske izveštaje obuhvatajući sve države članice¹¹. Podatke prikupljaju i dostavljaju i organizacije civilnog društva.¹²

Međutim, još nije uvedena jedinstvena i sveobuhvatna evidencija o incidentima zločina iz mržnje koja bi dala uvid u broj podnetih krivičnih prijava, broj osuđenih lica, visinu odmerene kazne, raspon kazne predviđen zakonom, motiv izvršenja krivičnog dela, odnosno osnov/i zakonske zaštite kako to nabroja član 54a KZ (pripadnost rasi i veroispovesti, nacionalna ili etnička pripadnost, pol, seksualna orientacija ili rodni identitet), kao i odgovarajuće podatke vezane za osuđenog i žrtvu/e, te o njihovim odnosima, a koji su relevantni za otkrivanje i razumevanje postojanja neke predrasude koja je počinioča podstakla da izvrši krivično delo.

Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine¹³ predviđa da se ovakva jedinstvena evidencija o zločinima iz mržnje zakonski uspostavi do kraja 2016. godine.¹⁴ Prema ovom dokumentu, bazu podataka će činiti podaci o „podnetim krivičnim prijavama povodom akata nasilja (i pretnji) izazvanih ličnim svojstvom, broju osuđenih lica i rasponu sankcija za izvršena krivična dela, kao i drugim izrečenim sankcijama u vezi sa aktima nasilja i netolerancije prema osetljivim društvenim grupama¹⁵, na osnovu prethodno slobodno datog pristanka lica, sa svrhom prevencije i suzbijanja akata nasilja, netolerancije i pretnji prema osetljivim

¹⁰ Službeni glasnik RS, br. 60/2013.

¹¹ Videti sumirane podatke o Srbiji u: OSCE/ODIHR, 2012: 127-128; OSCE/ODIHR, 2013: 127-128. Podaci su dostupni i na sajtu OEBS-a: <http://www.hatecrime.osce.org-serbia> za godine od 2009. do 2013.

¹² OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting. Dostupno na: <http://www.hatecrime.osce.org/resources/ngos-and-civil-society-organizations-2013>, stranici pristupljeno 16.2.2015.

¹³ Vlada Republike Srbije (2014) Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine, usvojen 3.10.2014.

¹⁴ Jedan od zadataka Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije odnosi se na „iskorenjivanje govora mržnje i akata fizičkog nasilja i uništavanja imovine lica/grupi lica s obzirom na njihovo lično svojstvo i privođenje pravdi učinilaca takvih akata i radnji“ (t. 3.2, st. 5).

¹⁵ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije konstatuje da su diskriminatorskom postupanju posebno izloženi pripadnici nacionalnih manjina, žene, LGBT osobe, osobe sa invaliditetom, starije osobe, deca, izbeglice, interno raseljena lica i druge ugrožene migrantske grupe i lica čije zdravstveno stanje ili verska pripadnost može biti osnov diskriminacije.

društvenim grupama u skladu sa načelom srazmernosti obrade". Ova aktivnost je predviđena u okviru mere pod tačkom 3.2.2 Akcionog plana: „Suzbiti akte nasilja, netolerancije i pretnje prema osetljivim društvenim grupama sprovođenjem efikasnih istraga i preduzimanjem mera krivično-pravne i drugih oblika zaštite i vođenje evidencije". Kao glavni realizatori ove mere imenovani su Ministarstvo pravde i Ministarstvo unutrašnjih poslova, uz učešće Visokog saveta sudstva, Vrhovnog kasacionog suda, sudova, Državnog veća tužilaštva, Republičkog javnog tužilaštva, udruženja sudija i tužilaca i organizacija civilnog društva. Navedena aktivnost je povezana sa Akcionim planom u okviru pregovora Republike Srbije o pridruživanju EU za Poglavlje 23.

Vođenje evidencije je potrebno i radi obezbeđenja podataka neophodnih za periodično izveštavanje o radu pravosudnih organa, tužilaštava i policije, kao i o izveštavanju države Komitetu UN o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Evropskom komitetu za rasizam i toleranciju, OEBS-u i Evropskoj komisiji o napretku Srbije u pogledu primene antidiskriminacionih politika i adekvatnog suzbijanja zločina iz mržnje.¹⁶

U nastavku rada dat je rezime stanja u ovoj oblasti u Evropskoj uniji i predstavljene su preporuke FRA i OEBS koje su ova međunarodna tela uputila državama članicama radi unapređenja evidentiranja podataka o zločinima iz mržnje, a koje mogu da posluže Republici Srbiji kao smernica u izradi jedinstvene evidencije u ovoj oblasti.

Istraživanje FRA o raspoloživim zvaničnim podacima u državama članicama EU

Jedan od zadataka FRA, formiranog 2007 godine¹⁷ kao sukcesora Evropskog centra za monitoring rasizma i ksenofobije (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC), je da razvija metode i standarde radi

¹⁶ Izveštavanje o ovoj problematici navedeno je u merama protiv rasizma i ksenofobije i u Nacrtu akcionog plana Republike Srbije za Poglavlje 23 u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Dokument je dostupan na: <http://www.mpravde.gov.rs/tekst/7715/drugi-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

¹⁷ (EC) No 168/2007 of 15 February 2007. EN L 53/4, Official Journal of the European Union 22.2.2007. FRA je jedna od decentralizovanih agencija EU sa specifičnim zadatkom pružanja nezavisnih stručnih saveta institucijama i državama članicama EU o sprovođenju EU legislative u pogledu pitanja vezanih za ljudska prava. Osnovni cilj FRA je da podržava članice EU u poštovanju ljudskih prava prilikom formulisanja mera i politika. Opširnije videti na:

poboljšanja uporedivosti, objektivnosti i verodostojnosti podataka na nivou EU, u saradnji sa Komisijom EU i državama članicama. Od svog osnivanja, FRA radi na reviziji metodologija prikupljanja podataka i istraživanja u skladu sa specifičnim potrebama EU. FRA je nastavila da radi na pitanjima rasizma i ksenofobije, s tim da je proširila delokrug prikupljanja podataka na druge oblasti osnovnih ljudskih prava i na širi opseg osnova diskriminacije, sve sa ciljem unapređenja prikupljanja i evidentiranja objektivnih, verodostojnih i uporedivih podataka (FRA, 2007). Delatnost FRA je usmerena, između ostalog, i na zločin iz mržnje.¹⁸

Sve države članice EU sankcionisu zločin iz mržnje, no njihov odgovor na ovu problematiku nije jednoobrazan. Okvirna odluka Saveta EU 2008/913/JHA od 28. novembra 2008. godine o suzbijanju određenih oblika i izražavanja rasizma i ksenofobije putem odredbi krivičnog prava¹⁹ dozvoljava ovu raznovrnost, ostavljajući otvorene mogućnosti zakonodavcu kako će regulisati zločin iz mržnje.

I pored evidentnih napora koje države članice EU čine radi suzbijanja diskriminacije i netolerancije, uključujući zločin iz mržnje, raspoloživi indikatori pokazuju da se situacija ne popravlja. Naprotiv, poslednjih godina su sve češća kršenja ljudskih prava građana u EU putem verbalnih i fizičkih napada, pa čak i ubistava, motivisanih predrasudama (FRA, 2012: 3). Suzbijanje takvog oblika nasilja zahteva povećanje njihove vidljivosti i kažnjavanje počinilaca. Trenutno, većina država u EU tome ne posvećuje dovoljnu pažnju.

Polazeći od ovakve ocene i insistirajući na odgovornosti država da efikasno štite osnovna ljudska prava, FRA (2012) je sprovedla istraživanje u 27 država članica EU o merama koje preduzimaju radi povećanja vidljivosti zločina iz mržnje i sankcionisanja počinilaca. FRA ističe da žrtve i počinioци zločina iz mržnje potiču iz svih slojeva raznovrsne evropske zajednice. Nasuprot uvreženom mišljenju da počinioци nasilnih dela zasnovanih na predrasudama uglavnom pripadaju ekstremističkim grupama, ovakvo ponašanje se javlja širom društva. Samim tim, fokusiranje na ekstremiste dovodi do toga da „svakodnevni“ oblici predrasuda i zlostavljanja, primera radi, osoba sa invaliditetom, ostaju nevidljivi, te da država na njih ne reaguje (FRA, 2012: 3; OSCE/ODIHR,

---

¹⁸ <http://www.fra.europa.eu/en/about-fra>, stranici pristupljeno 17.12.2014. Republika Srbija je podnela zahtev za status posmatrača u FRA.

¹⁹ Videti: <http://www.fra.europa.eu/en/theme/hate-crime>, stranici pristupljeno 10.1.2015.

¹⁹ Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law.

2013: 6). Većina žrtava i svedoka takvog nasilja motivisanih predrasudama, stoga, ne prijavljuje te slučajeve. Počinioci ostaju nekažnjeni i time ohrabreni da nastave sa takvim ponašanjem.

Istraživanje FRA je pokazalo da se mehanizmi prikupljanja i evidentiranja podataka²⁰ u državama članicama EU mogu razvrstati u tri kategorije, shodno njihovom opsegu i transparentnosti (FRA, 2012: 8, 36):

- 1) Podaci su ograničeni; evidentira se malo slučajeva, s obzirom da se zvanačna evidencija o zločinima iz mržnje vodi samo na osnovu nekoliko predrasuda koje su motivisale zločin, kao što su to, na primer, rasizam i ksenofobija; podaci se obično ne objavljuju (Bugarska, Kipar, Estonija, Grčka, Mađarska, Irska, Italija, Letonija, Luksemburg, Malta, Portugalija, Španija, Slovenija);
- 2) Podaci su dobri; evidentira se širok opseg motiva zasnovanih na predrasudama, po pravilu, podaci se objavljuju (Austrija, Belgija, Češka, Danska, Francuska, Nemačka, Litvanija, Poljska, Slovačka²¹);
- 3) Podaci su sveobuhvatni i redovno se objavljuju, evidentira se širok opseg motiva zasnovanih na predrasudama, vrste krivičnih dela i karakteristike slučajeva (Finska, Holandija, Švedska i Velika Britanija). Međutim, čak i među državama u ovoj grupi postoje određene razlike. Jedino Holandija evidentira podatke o zločinu iz mržnje po svim osnovama diskriminacije (rasizam i ksenofobija, antisemitizam, seksualna orijentacija, ekstremizam, verska netolerancija, islamofobija, anti-romsko raspoloženje, invaliditet, rodni identitet i drugi oblici) (FRA, 2012: 9).

Sumirano, na nivou EU zvanični podaci se najčešće vode za krivična dela vezana za rasizam i ksenofobiјu (25 država članica EU), antisemitizam (12 država), krivična dela motivisana žrtvinom seksualnom orijentacijom (8 država), krivična dela motivisana ekstremizmom (7 država), religijskom nezapeljivošću (7 država) i islamofobiјom (6 država). Svega četiri države članice EU vode zvaničnu evidenciju o zločinima motivisanim nečijim rodnim identitetom, pripadnošću romskom etnicitetu ili zbog invaliditeta (FRA, 2012: 9, 31).

---

²⁰ Pod „zvaničnim podacima“ ovaj Izveštaj podrazumeva podatke koje prikupljaju sudovi, tužilaštva, policija i relevantna ministarstva. Zvanični izvori podataka su bili i kaznene ustanove, nacionalni statistički zavodi, nacionalna tela za ravnopravnost i nacionalni instituti ljudskih prava.

²¹ U slučaju Rumunije nisu nađeni nikakvi podaci o prikupljanju podataka o zločinu iz mržnje.

Na osnovu ovog istraživanja, FRA zaključuje da među članicama EU postoje značajne razlike u pogledu prikupljanja i evidentiranja podataka koji se odnose na zločin iz mržnje. Iz tog razloga podaci nisu uporedivi. Zbog njihove nepotpunosti, nije moguće ustanoviti pravo stanje stvari u pogledu rasprostranjenosti, obima i motiva zločina iz mržnje, kao ni u pogledu žrtava i počinilaca tih dela. Bilo bi pogrešno zaključiti da je zločin iz mržnje rasprostranjeniji u državama koje beleže visok broj predrasudama motivisanih krivičnih dela. Jednostavno, radi se o tome da te države prilježnije reaguju na takva dela i vode o njima evidenciju, za razliku od onih država koje prikazuju mali broj ovakvih incidenata. Ove potonje države, zapravo, propuštaju da ispunjavaju obavezu razotkrivanja i reagovanja na zločin iz mržnje. Samim tim, žrtve takvih krivičnih dela imaju otežan pristup pravdi i zaštiti svojih prava, a time su smanjene mogućnosti pravosudnog sistema da goni počinioce.

FRA je detektovala nekoliko osnovnih problema koji otežavaju državama članicama EU da prikupljaju i evidentiraju podatke o zločinu iz mržnje. Ti problemi se odnose na prirodu podataka koji se prikupljaju; vremenski okvir evidentiranja; periodične promene u mehanizmima prikupljanja podataka; promene zakona koje utiču na prikupljanje podataka; društveno-istorijski kontekst i stepen efikasnog odgovora države na zločin iz mržnje (FRA, 2012: 10).

Osnovni zaključak ove analize je da se opseg prikupljanja zvaničnih podataka u većini država članica EU mora proširiti iz tri razloga: radi povećanja vidljivosti zločina iz mržnje, omogućavanja žrtvama da traže zaštitu, te radi kažnjavanja počinioца i osiguranja da država efikasno reaguje na zločin iz mržnje kao kršenje osnovnih ljudskih prava.

OEBS i evidentiranje podataka o zločinu iz mržnje

Od 2009. godine, Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (*OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR*) prikuplja od država članica statističke i druge podatke o zločinu iz mržnje i objavljuje ih na svom sajtu²² na Međunarodni dan tolerancije (16. novembar). Pored državnih organa, podatke i informacije dostavljaju nevladine organiza-

²² OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting. Dostupno na: <http://www.hatecrime.osce.org/what-do-we-know> i <http://hatecrime.osce.org/what-do-we-know/our-mandate>, stranicama pristupljeno 24.1.2015. Informacije vezane za Republiku Srbiju su dostupne na sajtu: <http://hatecrime.osce.org-serbia?year=2013>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

cije, a OSCE/ODIHR ih prikuplja i od međuvladinih organizacija i tela kao što su Savet UN za ljudska prava, Komitet UN za eliminaciju rasne diskriminacije, FRA i Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije.²³

Pored toga, od 2006. godine, OSCE/ODIHR publikuje godišnje izveštaje o slučajevima zločina iz mržnje i odgovorima država (OSCE/ODIHR, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012), koji sadrže, između ostalog, preporuke državama za unapređenje prikupljanja podataka, zakonodavstva, rada istražnih i pravosudnih organa i saradnje sa civilnim društvom. U tom smislu, Republika Srbija takođe sarađuje sa OEBS-om i dostavlja raspoložive podatke (OSCE/ODIHR, 2012: 127-128; OSCE/ODIHR, 2013: 127-128).

Preporuke međuvladinih tela u cilju unapređenja evidentiranja zločina iz mržnje

Preporuke FRA

Na osnovu analize praksi i metodologija evidentiranja podataka o zločinu iz mržnje 27 država članica EU, FRA (2012: 11) im je uputila nekoliko stručnih mišljenja za unapređenje te delatnosti. FRA je pozvala države članice EU da priznaju žrtve zločina iz mržnje, obezbede efikasnu istragu i gonjenje, kazne počinioce i povećaju vidljivost ovih dela. Osnovna je premla da države članice EU treba da preduzmu sveobuhvatne mere i politike kako bi zaštitili ljudska prava svih koji žive u EU. Stoga su mišljenja, zaključci i preporuke FRA relevantni i za Republiku Srbiju u procesu pridruživanja EU.

a) Priznavanje žrtava

Žrtve i svedoci zločina iz mržnje se moraju ohrabriti da prijavljuju takva dela, a to se postiže povećanjem njihovog poverenja u krivičnopravni sistem, pravosuđe i organe gonjenja. Podsećajući na obavezu poštovanja člana 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima²⁴ i člana 21 Povelje EU o osnovnim

---

²³ OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting, dostupno na: <http://www.hatecrime.osce.org/what-do-we-know/our-methodology>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

²⁴ Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5.

pravima²⁵, FRA ističe da krivičnopravne odredbe koje se odnose na zločin iz mržnje moraju ravnopravno tretirati sve osnove diskriminacije.

Zakoni treba da obavezuju na prikupljanje i objavljivanje podataka o zločinu iz mržnje. Ovi podaci ne smeju dopustiti identifikaciju pojedinaca, već treba da se prikazuju kao statistika. Ova statistika treba da sadrži, kao minimum, broj prijavljenih i zabeleženih slučajeva, broj presuda, osnov po kojima su ova krivična dela utvrđena kao diskriminatorna i krivične sankcije izrečene počiniocima.

U slučaju da veruju da javni tužilac ili sud nije odgovarajuće reagovao na zločin iz mržnje, žrtve treba da imaju pristup pravnim lekovima kako bi ostvarile svoja prava na osnovu člana 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Ovakva rešenja, po mišljenju FRA, doprinose priznavanju žrtava zločina iz mržnje u skladu sa obavezama država članica EU da razotkriju motive ovakvih krivičnih dela, a na osnovu precedentnog prava Evropskog suda za ludska prava.

b) Obezbeđenje efikasne istrage i gonjenja

U toku istrage, gonjenja i procesuiranja krivičnih dela policija, sudovi i tužilaštvo moraju obratiti pažnju na svaku indikaciju koja ukazuje da je neka predrasuda bila motiv izvršenja krivičnog dela. Detalji o takvim slučajevima se moraju beležiti kako bi se identifikovalo postojanje neke određene predrasude.

c) Kažnjavanje počinilaca

Zakonodavac treba da razmotri model strožijeg kažnjavanja u slučaju zločina iz mržnje. Sudovi treba da javno objave da je predrasuda bila okidač za izvršenje odnosnog krivičnog dela, te da jasno obrazlože da je upravo to dovelo do strože kazne.

d) Učiniti zločin iz mržnje vidljivim

Gde god je to moguće po domaćem zakonodavstvu, podaci o zločinu iz mržnje trebalo bi da budu razvrstani po polu, uzrastu i drugim karakteristikama učinilaca i žrtava, radi boljeg razumevanja obrasca viktimizacije i izvrše-

---

²⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Communities, 2000/C 364/01.

nja dela. Zvanični statistički podaci treba da se dopune anketama o viktimizaciji koje doprinose boljoj vidljivosti prirode i opsega neprijavljenih slučajeva, iskustava žrtava sa policijom, tužilaštvom i sudovima, razlozima neprijavljivanja zločina iz mržnje i svesti žrtava o svojim pravima.

Preporuke OEBS-a

Godišnji izveštaji OSCE/ODIHR o zločinu iz mržnje u regionu, takođe, pokazuju da su podaci dobijeni iz država članica neuporedivi (OSCE/ODIHR, 2014: 11). Stoga je OEBS (OSCE/ODIHR, 2014) pripremio sveobuhvatni praktični priručnik u cilju uspostavljanja jedinstvenog i funkcionalnog sistema prikupljanja podataka i ustanavljanja mehanizama za nadziranje zločina iz mržnje. U pogledu merenja efikasnosti reakcije krivičnopravnog sistema na predrasudama motivisana krivična dela, OEBS zaključuje da podaci o krivičnom gonjenju i osuđivanju obezbeđuju potpunu sliku o tome kako se odgovarajuće zakonske odredbe koriste od strane tužioca i koji su nedostaci i snaže u primeni zakona i politika u ovoj oblasti. Ovim se pomaže zakonodavcu da oceni efekte usvojenog zakonskog rešenja i da predloži eventualnu njegovu modifikaciju ili relokaciju resursa, primera radi, u cilju stručnog osposobljavanja tužilaca da prepoznaju predrasudu koja se nalazi u motivu krivičnog dela (OSCE/ODIHR, 2014: 27-28).

Politike unapređenja evidentiranja zločina iz mržnje u EU

Uvažavajući navedene ocene i preporuke FRA, Savet EU je u svojim Zaključcima o suzbijanju zločina iz mržnje u Evropskoj uniji (Council of the European Union, 2013) istakao „potrebu za efikasnim i sistematičnim prikupljanjem verodostojnih i uporedivih podataka o zločinu iz mržnje, koji će uključiti, u meri u kojoj je to moguće, broj takvih slučajeva prijavljenih od strane javnosti i evidentiranih od strane vlasti; broj presuda; predrasude kao motive iza ovih dela i sankcije izrečene počiniocima“. Savet EU je pozvao države članice, Komisiju EU i relevantne evropske agencije da razviju metode ohrabrvanja prijavljivanja zločina iz mržnje i odgovarajuće evidencije verodostojnih i uporedivih podataka. Pored toga, Savet EU je pozvao FRA da pomogne državama članicama EU da razmenjuju dobre prakse i unaprede metodologije evidentiranja zločina iz mržnje.

Iste godine, FRA je, u saradnji sa Savetom EU, organizovala konferenciju o suzbijanju zločina iz mržnje u EU (FRA, 2013) koja je evidentirala propuste u njegovom evidentiranju i predložila sledeće:

- 1) formiranje ekspertske radne grupe na nivou EU za reviziju sistema prikupljanja i evidentiranja podataka i formulisanje preporuka za njihovo unapređivanje;
- 2) statistički podaci moraju pokrivati sve osnove diskriminacije zaštićene članom 21 Povelje EU o osnovnim pravima;²⁶
- 3) podaci o prijavljenim slučajevima, istražnim i krivičnim postupcima moraju se prikupljati i godišnje objavljivati;
- 4) tužilaštva moraju godišnje objavljivati podatke o broju optužnica i broju optuženih;
- 5) sudovi moraju godišnje objavljivati broj presuda, uključujući oslobođajuće presude, kao i broj optuženih, odnosno oslobođenih lica;
- 6) sudovi moraju objavljivati presude za zločin iz mržnje uz navođenje osnove krivičnog dela, motive i izrečenu sankciju;
- 7) sprovoditi ankete o viktimizaciji radi sticanja detaljnijeg znanja o iskuštvima žrtava sa organima gonjenja i sudovima.

Pored toga, ova tematska konferencija je odredila prioritetne oblasti delovanja država: a) razvijanje zajedničkog razumevanja termina „zločin iz mržnje“ u nacionalnom kontekstu (kako se krivična dela motivisana predrasudama definišu i tretiraju od strane policije i organa krivičnopravnog sistema); b) unapređenje multisektorske saradnje; c) ohrabrvanje prijavljivanja slučajeva zločina iz mržnje od strane žrtve, svedoka, trećih lica ili anonimno; i d) obuka policijskih službenika, sudija i tužilaca (FRA, 2014: 2).

Ove preporuke su još uvek aktuelne, tim pre što je Radna grupa za unapređenje izveštavanja i evidentiranja zločina iz mržnje u EU krajem 2014. godine konstatovala niz propusta u ovoj oblasti (FRA, 2014a). Između ostalih, ovo se odnosi na nedostatak poverenja žrtava zločina iz mržnje da prijavljuju incidente, nedostatak koordinacije između policije, organizacija civilnog društva i službi za podršku žrtvama da obezbede dalje postupanje po izveštениm incidentima, nedostatak jednoobraznog razumevanja zločina iz mržnje od strane policije i tužilaštva (što dovodi do kontradiktornih ocena slučaja),

²⁶ Pol, rasa, boja kože, etničko ili socijalno poreklo, genetske karakteristike, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, svojina, rođenje, invalidnost, uzrast i seksualna orientacija.

nedostatak pravnog okvira koji omogućuje strožije kažnjavanje u slučaju krivičnih dela motivisanih predrasudama, nedostatak povratnih informacija prema žrtvama o sudbini prijavljenih incidenata, te nedostatak anketa o viktimizaciji na nacionalnom nivou, što dovodi do toga da većina zločina iz mržnje ostaje nevidljiva (FRA, 2014a: 2). Razmatrajući ovu problematiku, OEBS (OSCE, 2015) je zaključio da državni organi moraju sarađivati sa civilnim društvom u cilju uspostavljanja verodostojne evidencije o zločinu iz mržnje.

Zaključak

Pregled stanja i problema u pogledu evidentiranja zločina iz mržnje u državama članicama EU ukazuje da je ova problematika veoma kompleksna i da uvođenje jedinstvene baze podataka u ovoj oblasti u Srbiji zahteva multisektorski pristup, uz visoki stepen saradnje policije, sudova i tužilaštava. Prvi korak u tom cilju treba da bude formulisanje i usvajanje jedinstvene metodologije prikupljanja i evidentiranja podataka polazeći od navedenih preporuka i smernica FRA i OEBS-a. Policija, tužilaštva i sudovi trebalo bi da beleže detalje o svakoj indikaciji koja ukazuje da je izvršenje krivičnog dela motivisano nekom predrasudom počinjocu. Radi informisanja javnosti, podaci treba da se prikazuju i periodično objavljuju kao statistika koja bi sadržala, kao minimum, broj prijavljenih i zabeleženih slučajeva, broj presuda, osnov po kojim su ta krivična dela utvrđena kao diskriminatorna, raspon kazne za odnosno krivično delo i izrečenu presudu, uz jasnu naznaku obrazloženja primene otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja kazne. Podaci treba da budu razvrstani po polu, uzrastu i drugim relevantnim karakteristikama učinjocu i žrtve.

Podizanje vidljivosti i dosledno kažnjavanje krivičnih dela motivisanih predrasudama trebalo bi da doprinese sprečavanju i smanjivanju obima ovog tipa kriminaliteta. U tom cilju, bilo bi korisno periodično sprovoditi ankete o viktimizaciji. Primena ove tehnike ne samo što bi dopunila podatke zvanične statistike, već bi doprinela povećanju svesti žrtava o njihovim pravima i razotkrivanju razloga neprijavljinjanja zločina motivisanih mržnjom.

Literatura

- Barjaktarović, D. (2013) Inkriminacija zločina iz mržnje – moguć put ka jednakijem društvu. *Kultura polisa*, 21, str. 249-272.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*, 2000/C 364/01.
- Ćirić, J. (2011) Zločini mržnje – američko i balkansko iskustvo. *Temida*, 4, str. 21-36.
- Council of Europe (1950) European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5.
- Cunneen, Ch. (2009) Hate Crime. U: A. Wakefield, J. Fleming (ur.) *The Sage Dictionary of Policing*. London: Sage, str. 132-135.
- European Commission (2013) *Serbia: 2013 Progress Report*. Brussels, 16.10.2013 SWD (2013) 412 final.
- European Commission against Racism and Intolerance (1996) *ECRI General Policy Recommendation No. 1: On Combating Racism, Xenophobia, Antisemitism and Intolerance*, adopted by ECRI on October 1996, CRI (96)3 rev.
- European Court of Human Rights (ECHR) *Nachova and Others v. Bulgaria*, Nos. 43577/98 and 43579/98, 6 July 2005 and *Stoica v. Romania*, no. 42722/02.
- FRA (2012) *Making Hate Crime Visible in the European Union: Acknowledging Victims' Rights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fundamental Rigths Agency, Council Regulation (EC) No 168/2007 of 15 February 2007, establishing a European Union Fundamental Rigths Agency. *Official Journal of the European Union*, EN L 53/4.
- Gavrielides, T. (2011) Restorative Practices and Hate Crime: Opening Up the Debate. *Temida*, 4, str. 7-19.
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05-ispravka, 107/05-ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 i 108/14.
- Maroney, T.A. (1998) The Struggle against Hate Crime: Movement at a Crossroads. *New York University Law Review*, 2, str. 564-620.
- Nolan, J., Akiyama, Y., Berhanu, S. (2002) The Hate Crime Statistics Act of 1990. *American Behavioral Scientist*, 46, str. 136-153.
- OSCE (2009) *Hate Crimes Law: A Practical Guide*. Warsaw: OSCE.

Mirjana Dokmanović

OSCE/ODIHR (2008) *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses - Annual Report for 2007*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2009) *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses - Annual Report for 2008*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2010) *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses - Annual Report for 2009*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2011) *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses - Annual Report for 2010*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2012) *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses - Annual Report for 2011*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2012a) *Understanding Hate Crimes*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2013) *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses - Annual Report for 2012*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

OSCE/ODIHR (2014) *Hate Crime Data - Collection and Monitoring Mechanisms: A Practical Guide*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 60/2013.

Tripković, M. (2011) Ekspanzija mržnje: osnovna obeležja masovnih zločina mržnje. *Temida*, 4, str. 37-54.

Vlada Republike Srbije (2014) Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine, usvojen 3.10.2014.

Wang, L. (2002) Hate Crimes and Everyday Discrimination: Influences of and on the Social Context. *Rutgers Race & the Law Review*, 4, str. 1-31.

YUCOM (2013) *Zločin iz mržnje – Brošura za građane*. Beograd: YUCOM.

Internet izvori

Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law. Dostupno na: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/139949.pdf, stranici pristupljeno 24.1.2015.

Council of the European Union (2013) Council conclusions on combating hate crime in the European Union, Bruxelles, 5 and 6 December 2013. Dostupno na: http://fra.europa.eu/sites/default/files/hate-crime-seminar-report-2014_en.pdf, stranici pristupljeno 24.1.2015.

European Union Agency for Fundamental Rights. Dostupno na: <http://www.fra.europa.eu/en/about-fra>, stranici pristupljeno 17.12.2014.

European Union Agency for Fundamental Rights, Hate Crime Theme. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/theme/hate-crime>, stranici pristupljeno 10.1.2015.

FRA (2007) Data collection and research activities on racism and xenophobia by the EUMC (2000-2006). *FRA Working Paper*, Vienna: FRA. Dostupno na: http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/EUMC_methodology_paper_en.pdf, stranici pristupljeno 10.1.2015.

FRA (2013) Conference conclusions, FRA conference 2013 "Combating hate crime in the EU – Giving victims a face and a voice", 12-13 November 2013, Vilnius, Lithuania. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/frc2013-conclusions.pdf>, stranici pristupljeno 17.12.2014.

FRA (2014) *How Can EU Member States Combat Hate Crime Effectively? Encouraging Reporting and Improving Recording – Seminar report*. Dostupno na: http://fra.europa.eu/sites/default/files/hate-crime-seminar-report-2014_en.pdf, stranici pristupljeno 10.1.2015.

FRA (2014a) *Working Party – Improving Reporting and Recording of Hate Crime in the EU - Inaugural Meeting Report*. Dostupno na: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_working_party_on_hate_crime_meeting_report.pdf, stranici pristupljeno 10.1.2015.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/tekst/7715/drugi-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

OSCE (2015) Civil Society and Government Authorities Must Work Together to Accurately Record Hate Crime in Europe, Say Conference Participants. Dostupno na: <http://www.osce.org/odihr/143656>, stranici pristupljeno 9.3.2015.

OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting, Resources. Dostupno na: <http://www.hatecrime.osce.org/resources/ngos-and-civil-society-organizations-2013>, stranici pristupljeno 16.2.2015.

OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting, What Do We Know. Dostupno na: <http://www.hatecrime.osce.org/what-do-we-know>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting, Our Methodology. Dostupno na: <http://www.hatecrime.osce.org/what-do-we-know/our-methodology>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting, Our Mandate. Dostupno na: <http://hatecrime.osce.org/what-do-we-know/our-mandate>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

Mirjana Dokmanović

OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting, Serbia 2013. Dostupno na: <http://hatecrime.osce.org-serbia?year=2013>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

The Federal Bureau of Investigation, Hate Crime Statistics. Dostupno na: <http://www.fbi.gov/news/stories/2014/december/latest-hate-crime-statistics-report-released/latest-hate-crime-statistics-report-released>, stranici pristupljeno 10.5.2015.

The Leadership Conference on Civil and Human Rights, Hate Crime Legislation. Dostupno na: <http://www.civilrights.org/hatecrimes/llehcpa/legislation/>, stranici pristupljeno 7.5.2015.

MIRJANA DOKMANOVIĆ

Hate Crimes Recording: Recommendations of the International Bodies and Their Significance to Serbia

Data recording and keeping the official unique database on hate crimes contributes to increasing visibility of this type of crimes, as well as to formulating effective policies of preventing discrimination, racism and non-tolerance. At the end of 2012, the Republic of Serbia introduced the aggravating circumstance in sentencing crimes motivated by hatred on the basis of race, religion belief, national or ethnical belonging, sex, sexual orientation or gender identity. The Action Plan of the Implementation of the Strategy of Prevention and Protection against Discrimination (2014) foresees introducing the unique database on hate crimes by the end of 2016. The subject of the paper is the analysis of the importance of establishing this type of database from the perspective of acknowledging victims' rights. The relevant activities and the recommendations of the EU Fundamental Rights Agency (FRA) and the OSCE to the member states, with respect to efficient recording data on hate crimes, have been also introduced. The aim of the paper is to contribute developing of the methodology of data recording of hate crimes in the Republic of Serbia in line with the given recommendations of the FRA and the OSCE.

Keywords: hate crimes, aggravating circumstance, crime recording, Fundamental Rights Agency, OSCE.

Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama

TEMIDA

Jun 2015, str. 79-104

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1502079H

Originalni naučni rad

Primljeno: 3.2.2015.

Odobreno za štampu: 2.7.2015.

Obavlještavanje žrtava o otpustu počinitelja kaznenih djela s izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj

NIKICA HAMER VIDMAR*

MARTINA BAJTO

DANIJELA IVANOVIĆ

MAIDA PAMUKOVIĆ

ANA RUŠEVLIJAN

Predmet ovog rada je prikaz prakse obavlještavanja žrtava o otpustu počinitelja koji izdržavaju kaznu zatvora zbog kaznenih djela protiv spolne slobode, protiv života i tijela ili kaznenih djela s elementima nasilja u Republici Hrvatskoj. Poslove obavlještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora na temelju Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora provodi Ministarstvo pravosuđa, Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima. Samostalna služba razvila je sustav obavlještavanja žrtava te ga kontinuirano unaprjeđuje. Cilj rada je prikazati postupak i

---

* Nikica Hamer Vidmar je diplomirana psihologinja, voditeljica Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: nikica.hamer@pravosudje.hr.

Martina Bajto je diplomirana psihologinja, stručna suradnica u Samostalnoj službi za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: martina.bajto@pravosudje.hr.

Danijela Ivanović je diplomirana psihologinja, viša stručna savjetnica u Samostalnoj službi za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: daniel.ivanovic@pravosudje.hr.

Maida Pamuković je diplomirana kriminalistkinja, stručna suradnica u Samostalnoj službi za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: maida.pamukovic@pravosudje.hr.

Ana Ruševlian je diplomirana psihologinja, stručna savjetnica u Samostalnoj službi za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: ana.rusevljan@pravosudje.hr.

dosadašnja iskustva obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora. Također, prikazani su rezultati istraživanja koje je provodeno putem liste za bilježenje odgovora žrtava kojim se želi evidentirati u kojoj su mjeri žrtve iskoristile neki od oblika psihosocijalne podrške, reakcije žrtava na obavijest o otpustu počinitelja te potrebe žrtava za dodatnom psihosocijalnom podrškom.

Ključne riječi: žrtve, podrška, obavještavanje, otpust počinitelja, Hrvatska.

Uvod

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora predstavlja značajan doprinos ostvarenju minimalnih standarda prava žrtava kaznenih djela u Republici Hrvatskoj.

Praksa obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja koji izdržavaju kaznu zatvora zbog kaznenih djela protiv spolne slobode, protiv života i tijela ili kaznenih djela s elementima nasilja, predstavlja novinu u zakonodavstvu Republike Hrvatske. Poslove obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora provodi Ministarstvo pravosuđa, Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima na temelju Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora iz 2013. godine¹. Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima razvila je sustav obavještavanja žrtava po uzoru na praksu iz drugih zemalja u kojima takvi sustavi već postoje, te ga kontinuirano unaprjeđuje. Obavještavanje žrtava, osim informiranja o datumu otpusta počinitelja, obuhvaća i informiranje žrtava o njihovim pravima, pružanje emocijalne podrške i upućivanje na institucije i organizacije koje pružaju psihosocijalnu i pravnu pomoć.

Cilj ovog rada je prikazati postupak i dosadašnja iskustva obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj i rezultate istraživanja provedenog tijekom obavljanja poslova obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora. U radu je prikazan evropski pravni okvir međunarodni pravni okvir i praksa vezano za pravo žrtve na informaciju o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora, kao i sustav obavještavanja u Republici Hrvatskoj. Nadalje, u radu su prikazani

---

¹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine, br. 56/13.

rezultati provedenog istraživanja o dostupnosti i potrebama žrtava za psihosocijalnom podrškom, te reakcijama žrtava na obavijest o otpustu počinitelja.

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora: europski standardi i primjeri rješenja drugih zemalja

Zaštita interesa žrtava kaznenih djela smatra se jednom od temeljnih funkcija kaznenog pravosuđa koje je prepoznato u zakonodavstvu Europske unije (EU) i drugih zemalja svijeta. Područje podrške žrtvama i svjedocima EU je uvela u okviru svoje politike prema kaznenom pravosuđu.

Republika Hrvatska, kao članica EU, dužna je uskladiti svoje zakonodavstvo i praksu s odredbama Direktive 2012/29/EU² o utvrđivanju minimalnih standarda prava, podrške i zaštite žrtava zločina. U članku 6 Direktive 2012/29/EU, koji govori o pravu na dobivanje informacija o svojem predmetu, u stavku 5 navodi se da: „Države članice osiguravaju da se žrtvama pruži prilika da budu obaviještene, bez nepotrebne odgode, o puštanju na slobodu ili bijegu osobe koja je bila zadržana, protiv koje se vodio kazneni progon ili koja je osuđena za kazneno djelo. Nadalje, države članice osiguravaju da žrtve budu obaviještene o svim relevantnim mjerama koje su poduzete radi njihove zaštite u slučaju puštanja na slobodu ili bijega počinitelja“.

Također, i Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji u čl. 36, st. 1b3 obvezuje države na podnošenje potrebnih mjera kako bi se osiguralo obavještavanje žrtve, barem u slučajevima kada žrtva i obitelj mogu biti u opasnosti, o bijegu ili privremenom, odnosno konačnom, puštanju počinitelja na slobodu.

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora dio je zakonodavstva i prakse nekih zemalja, primjerice Australije, Kanade, Velike Britanije, Švedske, Nizozemske.⁴ U Europi postoji relativno mali broj

² Direktiva 2012/29/EU o utvrđivanju minimalnih standarda prava, podrške i zaštite žrtava zločina, Službeni glasnik Europske unije, br. 19/Sv.15.

³ Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Dostupno na: www.coe.int/conventionviolence, stranici pristupljeno 20.1.2015.

⁴ Australia (1994) Victims of Crime Act (amended on 28 June 2010), No. 83 of 1994, sect. 4. Dostupno na [http://www.austlii.edu.au/legis/wa/consol_act/voca1994171/](http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/voca1994171/), stranici pristupljeno 10.4.2015.

pravnih sustava kojima je zakonska obveza obavještavanje žrtve o otpustu počinitelja iz kaznionice ili zatvora. Jedan od boljih primjera je sustav obavještavanja u Engleskoj i Velsu. Prema uputi o postupanju prema žrtvama kaznenih djela (Code of Practice for Victims of Crime⁵), ukoliko žrtva odabere dobivati informacije i podršku sustava za informiranje žrtava uspostavljenog u okviru probacijske službe, može odlučiti o tome želi li: dobiti informacije o ključnim elementima presude; da joj se dodijeli probacijski službenik za kontakt sa žrtvom; dati informacije relevantne za donošenje odluke o uvjetima otpusta osuđenika; dobiti informaciju o uvjetima otpuštanja, a koji se odnose na žrtvu ili njenu obitelj; dobiti informaciju o datumu prestanka uvjeta vezanih uz otpust; dobiti i druge informacije o presudi ili posebnom tretmanu osuđenika. Također, postoji obveza obavještavanja i članova obitelji ubijene žrtve. Postoje telefonske linije koje žrtve mogu nazvati ako imaju potrebu dobiti informaciju o tome kada počinitelj izlazi iz zatvora.

U Švedskoj se obavještavanje žrtava provodi u slučaju redovnog ili uvjetnog otpusta, ukoliko je zatvorenik pobjegao iz zatvora ili je premješten u drugi zatvor.⁶ Obavještavanje žrtava u Nizozemskoj provodi se prema zahtjevu žrtve, za kaznena djela za koja je zaprijećena kazna zatvora u trajanju od najmanje osam godina.⁷ Prema Nacionalnim standardima za žrtve kazne-

---

Canada (1992) Corrections and Conditional Release Act, S.C., c. 20, sect. 26. Dostupno na <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-44.6.pdf>, stranici pristupljeno 10.4.2015.

UK (2013) Code of Practice for Victims of Crime, sect. 6. Dostupno na https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/254459/code-of-practice-victims-of-crime.pdf, stranici pristupljeno 20.1.2015.

The Swedish Crime Victim Compensation and Support Authority (Brottsoffermyndigheten). Dostupno na: <http://www.brottsoffermyndigheten.se/eng/help-for-victims/measures-for-personal-protection>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

Victim Support the Netherlands (Slachtofferhulp). Dostupno na: <https://www.slachtofferhulp.nl/Over-Ons/Positieversterking-schachtoffers/Rechten-van-het-slachtoffer/>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

⁵ UK (2013) Code of Practice for Victims of Crime, sect. 6. Dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/254459/code-of-practice-victims-of-crime.pdf, stranici pristupljeno 20.1.2015.

⁶ The Swedish Crime Victim Compensation and Support Authority (Brottsoffermyndigheten). Dostupno na: <http://www.brottsoffermyndigheten.se/eng/help-for-victims/measures-for-personal-protection>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

⁷ Victim Support the Netherlands (Slachtofferhulp). Dostupno na: <https://www.slachtofferhulp.nl/Over-Ons/Positieversterking-schachtoffers/Rechten-van-het-slachtoffer/>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

nih djela, u Škotskoj žrtve imaju mogućnost prema vlastitom izboru uključiti se u Shemu obavještavanja žrtava (Victim Notification Scheme) i ostvariti pravo na informacije o: otpustu počinitelja iz zatvora, odobravanju pogodnosti izvan zatvora, datumu smrti počinitelja prije otpusta, premještaju u drugi zatvor i bijegu iz zatvora.⁸

U Kanadi, također, postoji mogućnost da žrtva na svoj zahtjev dobije, među ostalim, i informaciju o početku i završetku izvršavanja kazne zatvora.⁹ U okviru sustava podrške u Australiji, žrtva, ukoliko želi, može ostvariti pravo na dobivanje informacija putem Registra za obavještavanje žrtava (Victim Notification Register). Žrtvu se informira o otpustu počinitelja iz zatvora, adresi na koju se otpušta, te u slučaju bijega počinitelja iz zatvora.¹⁰ Praksa obavještavanja o otpustu počinitelja u Australiji i Kanadi (Canada, 1992; Australija, 1994), podrazumijeva primjenu modela „uključenja“ (*opt-in*) koji podrazumijeva pružanje informacija žrtvi koje ona izričito zatraži. S druge strane, model „izuzeća“ (*opt-out*) omogućuje automatsko davanje žrtvi svih važnih informacija, osim ako ona izričito zatraži da ih ne želi dobiti. Takav model se primjenjuje u sustavu podrške žrtvama Ujedinjenog Kraljevstva.¹¹

Navedena praksa davanja informacije, poštujući želju žrtve, u skladu je i s već spomenutom Direktivom 2012/29/EU o zaštiti žrtava koja u članku 6, stavku 4 navodi: „Odluka žrtava o tome žele li dobiti informacije obvezuje nadležno tijelo, osim ako se informacije moraju pružiti zbog prava žrtve na aktivno sudjelovanje u kaznenom postupku. Države članice žrtvama dopuštaju promjenu njihove odluke u bilo kojem trenutku i uzimaju takvu promjenu u obzir“.

Budući da je obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora u zemljama članicama Europske unije relativno nova praksa, ovo područje još uvijek nije sustavno istraženo i ne postoji dovoljan broj dostupnih publikacija.

⁸ National Standards for Victims of Crime. Dostupno na: <http://www.gov.scot/Publications/2005/02/20746/53358>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

⁹ A Crime Victim's Guide to the Criminal Justice System. Dostupno na: <http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/guide/index.html>, stranici pristupljeno 16.4.2015.

¹⁰ The Government of Western Australia. Dostupno na: http://www.victimsofcrime.wa.gov.au/P/prisoner_release.aspx?uid=4705-2452-8706-2443, stranici pristupljeno 16.4.2015.

¹¹ Ured UNICEF-a za Hrvatsku (2014) Priručnik za stručnjake i donositelje odluka o pravosudnim pitanjima koja uključuju djecu žrtve i svjedočke kaznenih djela, Zagreb.

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj

Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa provodi poslove strateškog razvoja i unaprjeđivanja sustava podrške, koordinira i nadzire rad odjela za podršku žrtvama i svjedocima pri županijskim sudovima, organizira i provodi edukacije i superviziju za službenike odjela i volontere, te osigurava informacije o pravima i psihološku podršku svjedocima pozvanim svjedočiti na sudove putem međunarodne pravne pomoći. Također, Samostalna služba provodi i administrativne poslove za Odbor za novčanu naknadu žrtvama kaznenih djela, temeljem Zakona o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela¹² i postupa po zahtjevima za naknadu štete zbog neutemeljenog uhićenja.

Temeljem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora¹³ iz 2009. godine, kao i Zakona o probaciji,¹⁴ probacijski službenici bili su nadležni za obavještavanje žrtve/oštećenika o otpuštanju zatvorenika s izdržavanja kazne zatvora. Donošenjem pomenutog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora iz 2013. godine taj posao prešao je u nadležnost Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima. Također, novim Zakonom o probaciji¹⁵ posao obavještavanja žrtve o otpustu počinitelja prestaje biti dio probacijskih poslova.

Samostalna služba provodi poslove obavještavanja žrtava od 1. veljače 2013. godine temeljem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora, čl. 164, st. 4 koji glasi: „Kaznionica, odnosno zatvor, će prije otpusta zatvorenika koji izdržava kaznu zatvora zbog kaznenog djela protiv spolne slobode i spolnog čudoređa, protiv života i tijela ili kaznenog djela s elementima nasilja, obavijestiti ustrojstvenu jedinicu Ministarstva pravosuđa nadležnu za podršku žrtvama i svjedocima radi obavješćivanja žrtve ili oštećenika ili njegove obitelji“.

---

¹² Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela, Narodne novine, br. 80/08, 27/11.

¹³ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine, br. 83/09.

¹⁴ Zakon o probaciji, Narodne novine, br. 153/09, čl. 31, st.1.

¹⁵ Zakon o probaciji, Narodne novine, br. 143/12.

Na temelju navedenog zakona koji definira za koja kaznena djela se obavještavaju žrtve ili oštećenici i Kaznenog zakona Republike Hrvatske¹⁶ izrađen je Katalog kaznenih djela prema kojemu se žrtve ili oštećenici obavještavaju.

U Republici Hrvatskoj, žrtve ili oštećenici kaznenih djela obavještavaju se o otpustu počinitelja automatski, bez prethodnog davanja suglasnosti žrtve o tome žele li biti obaviještene o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora. Pravo na informaciju o otpustu zatvorenika imaju: 1) žrtve kaznenih djela; 2) članovi žrtvine obitelji, ako je žrtva preminula od posljedica kaznenog djela; 3) roditelji ili zakonski zastupnici djece žrtava¹⁷ i osoba koje su lišene poslovne sposobnosti.

S obzirom na to da je, za sada, Republika Hrvatska jedina država u regiji koja se bavi obavještavanjem žrtava o otpustu zatvorenika, Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima svoj način rada prilagodila je zadanim zakonskim okvirima i postojećim iskustvima vezano za podršku žrtvama.

Uspostavljena je praksa prema kojoj kaznionice ili zatvori obavještavaju Samostalnu službu za podršku žrtvama i svjedocima o izlasku počinitelja iz kaznionice/zatvora putem standardiziranog obrasca. U obrascu se, osim osnovnih podataka o zatvoreniku, navodi i datum redovnog ili uvjetnog otpusta zatvorenika i datum pokretanja postupka za uvjetni otpust. Kaznionica/zatvor će u obrascu, također, dostaviti i podatke o žrtvi (ime i prezime žrtve, osobni identifikacijski broj, datum i mjesto rođenja, adresu prebivališta, broj telefona, odnos prema osuđeniku, te ime člana obitelji ako je žrtva preminula ili zakonskog zastupnika ako je žrtva dijete, odnosno osoba lišena poslovne sposobnosti), ako s tim podacima raspolaže. Ukoliko ne raspolaže s podacima o žrtvi, kaznionica, odnosno zatvor, uputit će obrazac nadležnom općinskom ili županijskom sudu koji je donio prvostupanjsku presudu. Osobni podaci¹⁸ o žrtvama, izvedeni iz sudske spisa, dostavljaju se službenim putem Samostalnoj službi u svrhu informiranja žrtava kaznenih djela o otpustu počinitelja iz zatvora. Ovlaštenje za pristup osobnim podacima o žrtvama temelji se na

¹⁶ Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine, br: 125/11, 144/12.

¹⁷ Konvencija o pravima djeteta, Službeni list SFRJ, br. 15/1990, u čl. 1 definira pojam djeteta kao svakog ljudskog bića mlađeg od 18 godina, a u skladu s time pojam djeteta definiran je i u čl. 87, st. 7 Kaznenog zakona Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 144/12.

¹⁸ Prema čl. 21 st. 1 Zakona o državnim službenicima, (Narodne novine, br. 92/05, 142/06, 77/07, 107/07, 27/08, 34/11, 49/11, 150/11, 34/12, 49/12, 37/13, 38/13, 01/15), službenici Samostalne službe, kao i ostali državni službenici, obvezani su na dužnost čuvanja službene tajne i poštivanje privatnosti čuvajući, kao tajnu, sve podatke koje su doznali o strankama i njihovim pravima, obvezama i pravnim interesima.

zakonskim odredbama i podzakonskim aktima.¹⁹ Dobiveni podaci provjeravaju se uvidom u Evidenciju dodijeljenih matičnih brojeva i Evidenciju prebivališta i boravišta Ministarstva unutarnjih poslova.²⁰ Na temelju tog podatka traži se broj telefona preko službe informacija.

Žrtve se obavještavaju telefonskim putem dva tjedna prije otpusta zatvorenika. U slučaju da žrtva nema prijavljen broj telefona na svoje ime ili ime nekoga iz obitelji prema adresi prebivališta, žrtvi se šalje dopis da se povratno javi Samostalnoj službi.

Žrtvu se informira o imenu i prezimenu počinitelja i datumu njegova izlaska iz zatvora, uz obrazloženje radi li se o punom isteku kazne ili o uvjetnom otpustu. Poželjno je žrtvi objasniti razliku između uvjetnog otpusta i punog isteka kazne kao i obveze počinitelja za vrijeme trajanja uvjetnog otpusta. Žrtve se ne obavještavaju o zatvorenikovoj adresi prebivališta ili boravišta po otpustu.

U slučaju da je žrtva kaznenog djela dijete, Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima obavijestit će roditelje ili zakonske zastupnike djeteta ili će, u suradnji s nadležnim centrom za socijalnu skrb, obavijestiti dijete.

Žrtvama se pruža emocionalna podrška i daju im se informacije o njihovim pravima. Upućuje ih se da se obrate nadležnoj policijskoj postaji kao i nadležnom centru za socijalnu skrb u slučaju dalnjih problema ili neugodnih kontakata s počiniteljem. U skladu s navedenim, žrtve se upućuju na organizacije civilnog društva i druge institucije koje pružaju psihosocijalnu i pravnu pomoć. Za tu potrebu izrađen je Imenik institucija i udruga u Republici Hrvatskoj kojima se žrtva može obratiti, a koje pružaju besplatnu psihološku, socijalnu i pravnu pomoć.

Samostalna služba uočava iznimnu važnost daljnog razvoja međuinstитуцијалне suradnje u svrhu ostvarivanja pravovremene i sveobuhvatne podr-

---

¹⁹ Zakon o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave, Narodne novine, br. 150/11, 22/12, 39/13, 125/13, 148/13.

Pravilnik o unutarnjem redu Ministarstva pravosuđa (interni dokument), 1.3.2015.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine, br. 56/13.

Zakon o kaznenom postupku, Narodne novine RH, br. 145/13.

²⁰ Potpisivanjem aneksa protokola između Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva pravosuđa od 16. ožujka 2012. godine, svim pravosudnim tijelima omogućen je uvid u Evidencije dodijeljenih matičnih brojeva i Evidencije prebivališta i boravišta sa svrhom nedvojbenog utvrđivanja identiteta osoba. Sve osobe koje imaju pravo uvida u registar osoba MUP-a, potpisale su Izjavu o kaznenoj i materijalnoj odgovornosti.

ške žrtvama kaznenih djela, pa stoga usko surađuje s policijom, centrima za socijalnu skrb, probacijskim uredima i odjelima tretmana u kaznionicama i zatvorima.

Postoje situacije kada se žrtva ne obavještava, a to je u slučaju ako je žrtva: strani državljanin, pravna osoba ili je preminula, ali ne od posljedica kaznenog djela. Ukoliko nije bilo moguće stupiti u telefonski kontakt sa žrtvom te se ona nije u roku od 14 dana povratno obratila Samostalnoj službi iako je dopis zaprimila, žrtva neće moći biti obaviještena na drugi način. U slučaju da se dopis vrati neuručen, smarat će se da je žrtva neobaviještena.

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora: rezultati istraživanja

Istraživanje o obavještavanju žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora provela je Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedočima, tijekom obavljanja poslova obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora, u vremenskom periodu od veljače do rujna 2014. godine. Cilj istraživanja bio je utvrditi u kojoj su mjeri žrtve iskoristile neki od oblika psihosocijalne podrške, reakcije žrtava na obavijest o otpustu počinitelja i potrebe žrtava za dodatnom psihosocijalnom podrškom.

Metodološki okvir istraživanja

Postupak obavještavanja žrtava predstavlja specifičnu situaciju u kojoj se žrtvu kontaktira telefonskim putem, s ciljem prenošenja obavijesti o otpustu počinitelja iz zatvora. Stoga je primarna svrha razgovora bila pružiti zakonski utemeljenu informaciju²¹ i podršku žrtvi, dok je prikupljanje podataka bilo u svrhu statističkog vođenja službenih podataka metodom opažanja u prirodnim uvjetima. Korištenje prikupljenih podataka i provođenje istraživanja radi objavljivanja stručnih radova, te prezentiranja dobivenih rezultata uz poštivanje obveze čuvanja profesionalne i službene tajne, odobrilo je Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske. Suglasnost je zatražena temeljem Zakona o

---

²¹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine, br. 56/13.

psihološkoj djelatnosti (čl. 20)²² i Kodeksa etike psihološke djelatnosti (čl. 24)²³. Time je osigurana povjerljivost, tajnost i zaštita osobnih podataka žrtava u statističkoj obradi podataka pribavljenih službenim putem, odnosno tijekom obavljanja poslova u nadležnosti Ministarstva pravosuđa. Prije obavljanja razgovora nije bilo moguće tražiti informirani pristanak ispitanika, budući da su žrtve kontaktirane u svrhu prenošenja obavijesti o otpustu koja je propisana zakonom.²⁴

Istraživanjem su obuhvaćene žrtve kaznenih djela protiv života i tijela, kaznenih djela protiv spolne slobode, kaznenih djela s elementima nasilja i ratnih zločina, prema Katalogu kaznenih djela koji je izrađen u svrhu obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja iz zatvora.

Na temelju jednogodišnjeg iskustva s informiranjem žrtava o otpustu počinitelja, za potrebe istraživanja konstruirana je lista za bilježenje izjava i reakcija žrtava te poduzetih radnji u svrhu pružanja dodatne podrške. Dobiveni podaci temelje se na izjavama žrtava i procjenama službenika, te su ovisni o spremnosti žrtve na razgovor. Prikupljeni su podaci o počinitelju, žrtvi, skrbniku ili članu obitelji žrtve, telefonskom razgovoru, izjavama i reakcijama na obavijest, pruženoj psihosocijalnoj podršci nakon kaznenog djela i postupanju službenika u svrhu dodatne podrške nakon obavještavanja.

Stupanj uznemirenosti žrtve mjerena je skalom koja je konstruirana za potrebe ovog istraživanja. Skala uznemirenosti sastoji se od četiri stupnja – od najmanjeg do najvećeg stupnja uznemirenosti. Stupnjevi uznemirenosti opisani su reakcijama žrtve kako slijedi: 1) nije pokazala znakove uznemirenosti, 2) blaga uznemirenost („nije joj svejedno“), 3) umjerena uznemirenost (izražava strah za sebe i bliske osobe), 4) jaka uznemirenost (intenzivan strah, plač), a u svrhu osiguravanja podudarnosti procjena između različitih procjenjivača. Pri konstrukciji skale, četiri službenice Samostalne službe za podršku

---

²² čl. 20: „Pri obavljanju psihološke djelatnosti psiholog je obvezan djelovati sukladno Kodeksu etike psihološke djelatnosti.“, Zakon o psihološkoj djelatnosti, Narodne novine, br. 47/03.

²³ čl. 24: „Prije svakog istraživanja psiholog treba tražiti i posjedovati pismeno odobrenje od nadležnih institucija ili organizacija. Zahtjevu su dužni priložiti točne informacije o namjeni i planiranom tijeku istraživanja. Istraživanje moraju provoditi u skladu s dogovorenim postupkom.“, Kodeks etike psihološke djelatnosti, Narodne novine, br. 13/05.

²⁴ Traženje informiranog pristanka u situaciji zakonski propisanog obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja umanjilo bi primarnu svrhu razgovora te se procjenjuje neprimjerenim. Istraživanjem su evidentirane spontane izjave žrtava tijekom razgovora, bez postavljanja dodatnih pitanja kojima bi se utjecalo na žrtve. Podaci su obrađeni u svrhu evaluacije rada Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima i unaprjeđenja sustava podrške žrtvama u RH.

žrtvama i svjedocima usuglasile su se oko definiranih stupnjeva i pripadajućih opisa, koje su odredile na temelju višemjesečnog iskustva u obavještavanju žrtava. Procjenu stupnja uznenirenosti službenice su temeljile na izjavama žrtve i paraverbalnim pokazateljima. Tako je, primjerice, najviši stupanj uznenirenosti opisan reakcijom plača i/ili intenzivnog straha. Jedan primjer takve reakcije manifestira se jecajima, izjavama žrtve u kojima ona izražava strah zbog prijetnji koje je izrekao počinitelj i traženjem pomoći.

Istraživanjem su obuhvaćene 452 žrtve koje su informirane o otpustu 304 počinitelja kaznenih djela s izdržavanja kazne zatvora u razdoblju od veljače do rujna 2014. godine. Žrtve kaznenih djela bile su izjednačene prema spolu (52% muškaraca i 48% žena) u dobi od 5 do 86 godina ($M=40,33$). Od ukupnog uzorka, 13,7% žrtava su djeca, a 14,4% žrtava je preminulo. Dobiveni podaci su obrađeni statističkim programom IBM SPSS Statistics 20.

Rezultati istraživanja

a) Vrste kaznenih djela i karakteristike počinitelja u slučajevima u kojima su žrtve obaviještene o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora

Analiza zastupljenosti kaznenih djela prikazana je u grafikonu 1.

Grafikon 1: Najčešća kaznena djela

Kao što je vidljivo iz Grafikona 1, rezultati istraživanja ukazuju na najveću zastupljenost kaznenih djela razbojništva (35,1%), izazivanja prometne nesreće (16,3%), prijetnje (8,4%) i ubojstva u pokušaju (6,3%). Dobiveni rezultati pokazuju sličan trend zastupljenosti kaznenih djela u Republici Hrvatskoj prema Statističkom izvješću Ministarstva unutarnjih poslova za 2013. godinu.²⁵ U Republici Hrvatskoj je u 2013. godini, prema spomenutom izvješću i kratkom pregledu osnovnih pokazatelja kriminaliteta, najviše bilo prijavljenih i razriješenih kaznenih djela: teška krađa, prijetnja, razbojništvo, prometne nesreće s nastrandalima, pokušaj ubojstva, silovanje i ubojstvo.

Analizom podataka koji se odnose na počinitelje kaznenih djela o čijem otpustu su obavještavane žrtve, dobiveni su rezultati koji ukazuju da su počinitelji bili većinom muškog spola (98,9%), dok su samo tri žene izdržavale kaznu zatvora zbog počinjenih kaznenih djela. Spolnoj neizjednačenosti počinitelja kaznenih djela doprinosi i podatak Statističkog izvješća Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske²⁶ o maloj zastupljenosti žena počiniteljica kaznenih djela. Prema ovome izvješću od ukupno 16617 osuđenih punoljetnih osoba u 2013. godini bilo je 1713 žena počiniteljica.

Prosječna dob počinitelja iznosi 38,6 godina, a varira u rasponu od 19 do 75 godina. Počinitelji su izdržavali kaznu zatvora u trajanju od jednog mjeseca do petnaest godina ($M=3$ godine). U 68,8% slučajeva počinitelji su bili uvjetno otpušteni, dok je 25% počinitelja otpušteno po redovnom isteku kazne zatvora.

Istraživanjem je obuhvaćena analiza odnosa počinitelja prema žrtvi. Pokazalo se da je najveći broj počinitelja bio nepoznat žrtvama prije počinjenja kaznenog djela (49,5%), što je u skladu s podatkom o najvećoj zastupljenosti kaznenog djela razbojništva (35,1%). U 32,7% slučajeva žrtve i počinitelji su bili u svojstvu poznanika. Najčešći počinitelji u krugu obitelji (14,7%) bili su bivši suprug (25,7%) i otac (22,9%).

---

²⁵ Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Služba za strateško planiranje, analitiku i razvoj (2014) *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2013. godini*. Zagreb. Dostupno na <http://www.mup.hr/UserDocslImages/statistika/2014/Statisticki%20pregled2013.pdf>, stranici pristupljeno 20.1.2015.

²⁶ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2014) Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2013., Statističko izvješće, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/>, stranici pristupljeno 20.1.2015.

b) Način kontaktiranja žrtve

Rezultati istraživanja pokazuju da je 72% žrtava kontaktirano telefonskim putem od strane službenika Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedočima. Telefonski kontakt najčešće je ostvaren direktno sa žrtvama kaznenih djela (76,6%). U slučaju kada su žrtve preminule od posljedica kaznenih djela, obaviješteni su članovi obitelji (15,3%) i to najčešće majka, otac i djeca pokojnih žrtava. Djeca žrtve obavještavaju se putem roditelja ili zakonskog zastupnika koji su kontaktirani u 5,2% slučajeva. Također, obavještavani su i skrbnici odraslih žrtava koje su lišene poslovne sposobnosti (1,5%). Za 28% žrtava nije postojala mogućnost telefonskog kontakta, te su im poslani dopisi da se jave u Samostalnu službu. Od ukupnog broja poslanih dopisa, 96% ih je uručeno žrtvama. Nakon što su zaprimile dopise, 89,3% žrtava se povratno javilo u Samostalnu službu.

c) Izjave i reakcije žrtava na obavijest o otpustu počinitelja

Tijekom telefonskog razgovora većina žrtava kaznenih djela ostvarile su otvorenu komunikaciju bez poticaja (61%), dok je 30% žrtava komuniciralo uz poticaj službenika koji je uspostavio telefonski kontakt. Vrlo je mali broj žrtava koje nisu prihvaćale razgovor (9%).

Ustanovljeno je da većina žrtava nije bila prethodno upoznata s datumom otpusta počinitelja s izdržavanja kazne zatvora (87,4%). Zbog vrlo česte nedostatne informiranosti o sudskoj presudi²⁷ i ishodu sudskog postupka, žrtve dobivenu informaciju smatraju korisnom (38,3%) i pokazuju zanimanje za detaljnijim informacijama, poput duljine trajanja kazne zatvora ili preostalog dijela kazne u slučaju uvjetnog otpusta. Žrtve koje jesu bile upoznate s datumom otpusta počinitelja, informaciju su doobile direktno od počinitelja (23,7%), poznanika ili člana obitelji počinitelja (23,7%), a rjeđe prilikom susreta s počiniteljem na javnome mjestu (5,1%). Većina žrtava smireno je primila obavijest bez posebnih komentara (58,6%), dok je za uznemirene žrtve zabilje-

²⁷ Iako Zakon o kaznenom postupku u čl. 458, st. 5 propisuje: „Pisana presuda s uputom o pravu na žalbu dostaviti će se tužitelju, optuženiku i njegovu branitelju, oštećeniku ako ima pravo na žalbu, osobi čiji je predmet oduzet tom presudom, te pravnoj osobi prema kojoj je izrečeno oduzimanje imovinske koristi“. Čl. 202, st. 2, t. 12: „Oštećenik je žrtva i druga osoba čije je kakvo osobno ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo kaznenim djelom, a sudjeluje u svojstvu oštećenika u kaznenom postupku“.

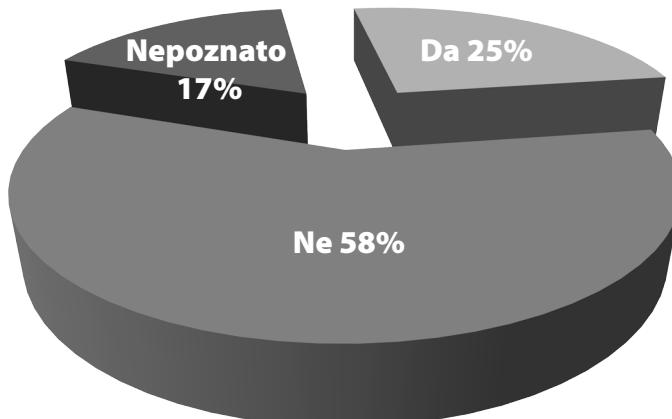
ženo više različitih izjava i pitanja (primjeri: „Izjavljuje da se uznemirila“, „Iskaže o strahu od susreta s počiniteljem“, „Iskazuje o tuzi zbog gubitka“, „Izražava strah zbog prijetnji koje je izrekao počinitelj“, „Traži pomoć“, i slično). Rezultati ujedno pokazuju kako velika većina žrtava, također, nije bila prethodno upoznata niti sa zakonskom obvezom informiranja o otpustu počinilca (92,7%). Manji dio žrtava (7,3%) imale su saznanja o zakonskoj obvezi obavještavanja, i to najčešće iz razloga jer su već prethodno bile kontaktirane od strane Samostalne službe. Ovakvi rezultati ukazuju na potrebu upoznavanja javnosti o zakonskoj obvezi obavještavanja žrtava o otpustu počinilja kaznenih djela s izdržavanja kazne zatvora.

U svrhu procjene uznemirenosti žrtava zabilježeni su i paraverbalni pokazatelji reakcija u 19,6% žrtava. Najčešći znakovi su bili uzdisaj (27,6%), povišeni ton (27,6%), snižen ton (20,7%), šutnja (13,8%) i plakanje (13,8%).

d) Podrška pružena žrtvama nakon počinjenog kaznenog djela

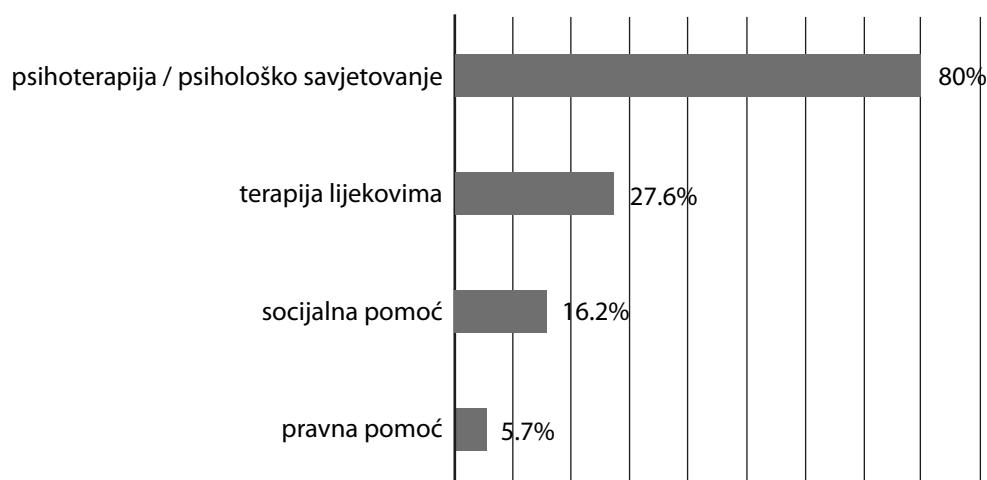
Tijekom telefonskog razgovora 58% žrtava izjavljuje da nisu primile nikakav oblik psihosocijalne podrške nakon što je kazneno djelo počinjeno. Ovaj podatak je vrlo zabrinjavajuć. Ukazuje na potrebu za većim angažmanom svih nadležnih institucija u pravovremenom pružanju podrške i pomoći i informiranju žrtava kaznenih djela o njihovim pravima. Samo je 25% žrtava izjavilo da su primile neki oblik psihosocijalne podrške, dok je za 17% njih ovaj podatak nepoznat (Grafikon 2).

Grafikon 2: Psihosocijalna podrška žrtvama pružena nakon počinjenog kaznenog djela

Psihosocijalna podrška, koju su žrtve primile nakon što je kazneno djelo počinjeno, najčešće je obuhvaćala psihoterapiju ili psihološko savjetovanje (80%), zatim terapiju lijekovima (27,6%), socijalnu pomoć (16,2%) i pravnu pomoć (5,7%), što je vidljivo u grafikonu 3. Navedeni oblici pomoći najčešće su pruženi od strane psihijatra, centra za socijalnu skrb i psihologa. Prema ovim podacima vidljivo je kako su žrtve od svih oblika psihosocijalne podrške u najmanjoj mjeri dobile pravnu pomoć i time vjerojatno najrjeđe bile upoznate sa svojim pravima. Navedeni podaci u skladu su i s nalazima istraživanja koje je 2009. godine proveo Program Ujedinjenih naroda za razvoj u Republici Hrvatskoj (UNDP), koji pokazuju da je 65% žrtava izjavilo da nisu dobili obavijest o pravima od policije (29% žrtava je dobilo obavijest, 6% je izjavilo da ne zna). Samo 10% ispitanika smatra kako nije bilo nužno da ih policija izvijesti o njihovim pravima, dok je većina ispitanika (77%) izjavila kako smatraju da ih je policija trebala izvijestiti o njihovim pravima.²⁸ Navedeno potvrđuje stajalište da je žrtvama kaznenih djela potrebno pravovremeno pružiti informacije o njihovim pravima i o dostupnim oblicima pomoći kako bi ih mogli pravovremeno iskoristiti.

Grafikon 3: Oblik pružene psihosocijalne pomoći nakon počinjenog kaznenog djela

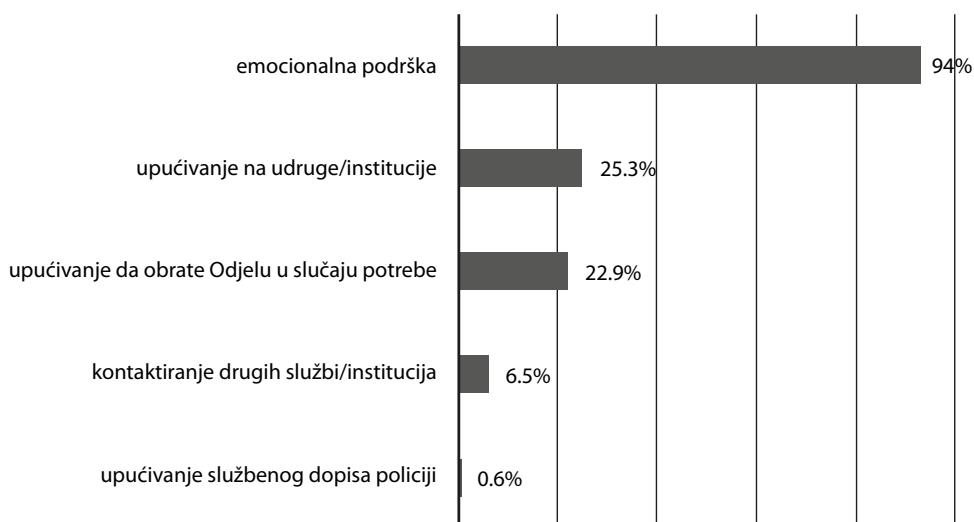
²⁸ Program Ujedinjenih naroda za razvoj u Republici Hrvatskoj (2009), istraživanje *Stavovi i iskustva građana o sustavu podrške svjedocima i žrtvama kaznenih djela*, dostupno na zahtjev.

Velika većina žrtava koje su primile neki od oblika psihosocijalne podrške (92,1%) izjavila je da im je pomoć bila iznimno korisna. Žrtve su najčešće primile podršku u kratkom periodu neposredno nakon počinjenja kaznenog djeła i u vrijeme suđenja (44,8%), dok je 31% njih podršku primalo više od godinu dana.

e) Podrška koju je žrtvama pružila Samostalna služba

Nakon informiranja žrtve o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora i utvrđivanja vrste i opsega ranije primljene psihosocijalne pomoći, službenice Samostalne službe su većini žrtava (74,3%) pružile neki oblik dodatne podrške (grafikon 4).

Grafikon 4: Vrsta pružene dodatne podrške žrtvama nakon obavijesti o otpustu počinitelja

Kao što je vidljivo u Grafikonu 4, kod najvećeg broja žrtava bila je prisutna potreba za emocionalnom podrškom (94%), koja je pružena kroz razgovor (tehnikama aktivnog slušanja). Cilj razgovora bio je pokazati žrtvama razumijevanje i prihvatanje njihovih osjećaja i iskustava, te smanjiti uznenirenost nakon primitka neugodne obavijesti. Kao što se može vidjeti iz podataka prikazanih u Tabeli 3, žrtve su pokazale manji stupanj uznenirenosti nakon razgovora sa službenicom u odnosu na uznenirenost neposredno nakon primitka obavijesti. Možemo zaključiti da je emocionalna podrška koju službe-

nice pružaju žrtvama važna jer doprinosi emocionalnom rasterećenju nakon prisjećanja na traumatični događaj i smanjenju osjećaja straha.

Kod 25,3% žrtava uočena je potreba za dodatnom psihosocijalnom podrškom koju nije bilo moguće ostvariti u okviru djelokruga Samostalne službe, stoga su te žrtve upućivane na druge institucije i organizacije civilnog društva. U tu svrhu izrađen je Imenik institucija i udruga u Republici Hrvatskoj koje pružaju besplatnu psihološku, socijalnu i pravnu pomoć.

Tabela 1: Prikaz učestalosti upućivanja žrtava kaznenih djela na institucije i organizacije koje pružaju dodatnu podršku (N=85)

Specijalizirane udruge	%
Ženska soba – Centar za žrtve seksualnog nasilja	20,5
Udruga obitelji osoba stradalih u prometu	22,9
Nacionalni pozivni centar za žrtve kaznenih djela i prekršaja	15,6
Psihološka pomoć	
Svom psihologu	14,5
Udruge koje pružaju besplatnu psihološku pomoć	10,8
Psihologu/psihijatru preko zdravstvenog osiguranja	3,6
Pravna pomoć	
Udruge koje pružaju besplatnu pravnu pomoć	14,4
Sud	3,6
Državno odvjetništvo	1,2
Pučki pravobranitelj	1,2
Socijalna pomoć	
Centar za socijalnu skrb	12,0
Pomoć policije	
Policijske uprave i postaje	2,4

Kao što je prikazano u Tabeli 1, žrtve su prvenstveno upućivane na specijalizirane organizacije civilnog društva koje pružaju pomoć žrtvama i članovima obitelji preminulih žrtava, kao što su, primjerice, Ženska soba u okviru koje djeluje Centar za žrtve seksualnog nasilja, te Udruga obitelji osoba stradalih u prometu. Također, žrtve se upućivalo da se za dodatne informacije obrate Nacionalnom pozivnom centru za žrtve kaznenih djela i prekršaja (116006) koji djeluje u Republici Hrvatskoj od srpnja 2013. godine zahvalju-

jući suradnji Udruge za podršku žrtvama i svjedocima²⁹ i Ministarstva pravosuđa. U svrhu primanja besplatne psihološke i pravne pomoći žrtve su najčešće upućivane na organizacije civilnog društva ili svom psihologu u slučaju kada su ranije primile psihološku pomoć. Kada su u pitanju bila kaznena djela iz područja obiteljskog nasilja ili je žrtvi bila potrebna socijalna pomoć, savjetovane su da se obrate nadležnom centru za socijalnu skrb. U slučaju potrebe za policijskom zaštitom, upućivane su na konkretnu policijsku postaju prema mjestu stanovanja. Žrtve koje su iskazale zabrinutost o mogućnosti rješavanja svojih problema ili očekuju dodatne probleme upućene su (u 22,9% slučajeva) da se, po potrebi, obrate Samostalnoj službi za podršku žrtvama i svjedocima.

Tabela 2: Učestalost kontaktiranja drugih institucija telefonskim putem u svrhu pružanja dodatne podrške žrtvama

Institucija	f
Kaznionica/zatvor	54
Probacijski ured	20
Centar za socijalnu skrb	18
Sud	4
Policija	2
Ukupno	98

Službenice Samostalne službe ostvarile su kontakt sa drugim institucijama u slučajevima kada su procijenile da je to potrebno u svrhu zaštite žrtve, ako je žrtva prijavila uznemiravanje od strane počinitelja ili je izrazito strahovala da će joj počinitelj nauditi. Ovisno o tome nalazi li se počinitelj na izdržavanju kazne ili je otpušten uvjetno, o izjavama žrtve obaviješteni su nadležna kaznena ustanova ili probacijski ured. Centar za socijalnu skrb kontaktiran je u slučajevima obiteljskog nasilja, ali i, primjerice, kada je u razgovoru s roditeljem djeteta koje je bilo žrtva kaznenog djela procijenjeno da je u svrhu dobrobiti djeteta potrebno o otpustu počinitelja obavijestiti i nadležnog socijalnog radnika. U svrhu zaštite dvije žrtve kontaktirana je policija zbog postojanja opravdane sumnje da bi počinitelj mogao ponoviti djelo. Također, za dve je žrtve koje su bile opetovano izložene prijetnjama počinitelja, Samostalna

---

²⁹ Udruga za podršku žrtvama i svjedocima. Dostupno na: <http://www.pzs.hr/index.php/hr/>, stranici pristupljeno 13.4.2015.

služba uputila je i službeni dopis Ravnateljstvu policije i nadležnoj policijskoj upravi. Nadležni sud kontaktiran je u slučajevima kada se radilo o kršenju pravila i obveza uvjetnog otpusta počinitelja, a u svrhu zaštite žrtve. Osim s navedenim institucijama, telefonski kontakt se, po potrebi, ostvarivao i sa članovima obitelji žrtve (u 7 slučajeva), primjerice, s drugim roditeljem djeteta ili roditeljem žrtve koja je u vrijeme obavještavanja stekla punoljetnost, ali je u vrijeme počinjenja djela bila dijete.

f) Zadovoljstvo žrtve pruženom podrškom

Procjena zadovoljstva žrtve i korisnosti informacije o otpustu zasnivala se na spontanim izjavama žrtve, bez izravnog upita. Gotovo sve žrtve jasno su iskazale zahvalnost na pruženoj podršci i zadovoljstvo podrškom (95,3%), 4,5% se nije izjasnilo, a samo jedna žrtva je bila nezadovoljna. Primjerice, zadovoljstvo su izrazile riječima: „Znači mi što mogu s nekim pričati o onome što se dogodilo“; „Nakon razgovora osjećam se mirnije“; „Više se ne osjećam sama“.

Većina žrtava nije direktno izrazila svoje mišljenje o korisnosti informacije o otpustu (55%). Od 45% žrtava koje su iznijele svoj stav, njih 38,3% smatra informaciju o otpustu korisnom. Nepotrebnom je smatra svega 4,1% žrtava, dok 2,3% žrtava izjavljuje da im nije jasna svrha obavještavanja. Samo jedna žrtva je izjavila da ne želi tu informaciju.

Također, većina žrtava nije iznijela komentar vezano za važnost postojanja Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima (81,5%). Međutim, od 18,5% žrtava koje su iznijele svoj stav, njih 95,1% postojanje službe smatra važnim, a samo 4,9% žrtava ne vidi svrhu postojanja službe za podršku. Navedene podatke ilustriraju izjave žrtava: „Lijepo je znati da netko skrbi o žrtvama“ ili „Važno je da postojite zbog nas“.

g) Procjena uznemirenosti žrtve

Uznemirenost žrtve određivana je temeljem reakcija žrtve na početku razgovora, nakon što je službenica žrtvi priopćila informaciju o otpustu počinitelja i na kraju razgovora, nakon pružene emocionalne podrške, upućivanja na institucije i organizacije koje pružaju psihosocijalnu pomoć i poduzimanja dodatnih radnji u svrhu pružanja podrške žrtvi. Usporedba uznemirenosti žrtve na početku i na kraju razgovora izvršena je provedbom Wilcoxonovog testa ekvivalentnih parova.

Tabela 3: Procjena uznemirenosti žrtve na početku i na kraju telefonskog razgovora

	Stupanj uznemirenosti	Početak		Kraj	
		f	%	f	%
1	Nije pokazala znakove uznemirenosti	274	62.1	356	80.7
2	Blaga uznemirenost (nije joj svejedno)	130	29.5	75	17.0
3	Umjereno je uznemirena (izražava strah za sebe i bliske osobe)	27	6.1	8	1.8
4	Jaka uznemirenost (intenzivan strah, plač...)	10	2.3	2	0.5

Wilcoxonov test ekvivalentnih parova ($Z=-10,029$, $p<0,01$); $N=441$

Kao što je prikazano u Tabeli 3, na početku razgovora, 62,1% žrtava nije pokazalo znakove uznemirenosti, dok je umjerenu uznemirenost pokazalo 6,1%, a jaku uznemirenost 2,3% žrtava. Na kraju razgovora, udio umjereno uznemirenih (1,8%) i jako uznemirenih (0,5%) žrtava znatno je manji nego na početku razgovora, a udio žrtava koje nisu pokazivale znakove uznemirenosti iznosi 80,7%. Dakle, vidljivo je da je stupanj uznemirenosti žrtava na kraju razgovora značajno manji nego na početku, što potvrđuju i rezultati Wilcoxonovog testa ekvivalentnih parova ($Z=-10,029$, $p<0,01$). Premda su kriteriji procjene dogovoreni prije provedbe istraživanja, pri čemu je svakom brojčano određenom stupnju uznemirenosti pridodan i odgovarajući opis, potrebno je uzeti u obzir da postoji mogućnost pogreške u procjeni istraživača. Naime, osim pogrešne procjene uznemirenosti žrtve koju može izvršiti pojedina službenica, moguće su i varijacije između procjena službenica koje su provodile poslove obavještavanja žrtava.

h) Kontaktiranje Samostalne službe

Od 452 žrtve obuhvaćene ovim istraživanjem, 6 žrtava (1,3%) ponovno je kontaktiralo Samostalnu službu. Razlozi poziva bili su raznoliki: prijava počinjatelja, traženje pravnog savjeta, traženje emocionalne podrške, nezadovoljstvo radom suda i centra za socijalnu skrb.

Zaključak

Obavještavanje žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora predstavlja napredak razvoja sustava podrške žrtvama i svjedocima i širenje okvira prava dostupnih žrtvama. Rezultati istraživanja pokazuju kako značajan udio poznatih počinitelja čine članovi uže obitelji žrtve, od toga najčešće bivši suprug i otac, što navodi na zaključak da je u ovakvim slučajevima moguća povećana potreba uključenja žrtve u neki od oblika psihosocijalne pomoći s obzirom da se radi o kaznenim djelima iz kruga obiteljskog nasilja. Međutim, podatak da je relativno mali broj osoba, od ukupno svih žrtava, primio bilo kakvu vrstu psihosocijalne podrške nakon počinjenog kaznenog djela mogao bi biti zabrinjavajući. Kod većeg broja žrtava uočena je potreba za dodatnom podrškom i oblicima konkretne pomoći te je stoga potrebno osigurati adekvatan sustav kojim bi se žrtvama pravovremeno, odnosno što ranije po počinjenju kaznenog djela, ponudile informacije o pravima i oblicima pomoći i podrške, kao i konkretna pomoć. S obzirom da se pokazalo da je relativno mali broj žrtava primio neki oblik psihosocijalne pomoći, a u Hrvatskoj, na primjer, djeluje samo jedan centar za žrtve seksualnog nasilja na više od milijun i osamsto tisuća punoljetnih žena, važno je osigurati otvaranje novih centara, što je i u skladu s preporukama Vijeća Europe³⁰ (Mamula i dr., 2011).

Stupanj uznemirenosti žrtve koji je opažen na početku razgovora (čija je svrha bila obavještavanje o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora), značajno je smanjen nakon pružene podrške.

Žrtve su iskazale zadovoljstvo informiranjem i pruženom podrškom. Žrtve u većini slučajeva pozitivno reagiraju na kontaktiranje Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima koja im pruža informaciju o otpustu počinitelja, te se pokazalo da se ovakvim načinom rada u zadanim zakonskim okvirima postižu zadovoljavajući rezultati.

Tijekom prakse došlo se do zaključka da bi bilo potrebno osigurati mogućnost žrtvi da se izjasni želi li dobiti informaciju o otpustu počinitelja. Pojedine žrtve informaciju o otpustu mogu doživjeti kao nametnutu, jer tu informaciju prethodno nisu tražile ili je ne smatraju korisnom. Kroz rad je uočeno da žrtve određenih kaznenih djela (krađa, izazivanje prometne nesreće, napad na službenu osobu) smatraju da im informacija o otpustu nije

³⁰ Preporuka Rec (2002)5 Odbora ministara država članica o zaštiti žena od nasilja. Dostupno na: http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/preporuka_2002_5.pdf, stranici pristupljeno 20.1.2015.

bila korisna ili potrebna, što bi se moglo objasniti okolnostima u kojima je počinjeno kazneno djelo (počinitelj nepoznat, šteta materijalne prirode).

Kako bi se žrtvi omogućio izbor želi li dobiti informaciju o otpustu počinitelja, Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima uputila je prijedlog za zakonske izmjene, na način da se žrtvi omogući pružanje informacije o upućivanju počinitelja u zatvor. Tom bi se prilikom žrtvu pitalo želi li dobiti informaciju o otpustu. S obzirom na izraženu želju žrtve, informacija o otpustu više se ne bi davala po automatizmu, nego sukladno njenoj želji.

Prema dosadašnjem iskustvu, žrtve obiteljskog nasilja, seksualnog zlostavljanja i ratnih zločina iskazale su zadovoljstvo postojanjem službe koja im može pružiti takvu informaciju i omogućiti daljnju podršku.

S obzirom da je utvrđeno da je relativno mali broj osoba primio bilo kakvu vrstu pomoći nakon počinjenog kaznenog djela, te je također izražena potreba žrtava za pojedinim oblicima dodatne psihosocijalne podrške (upućivanje na udruge/institucije koje pružaju psihosocijalnu i pravnu pomoć, kontaktiranje i posredovanje s drugim službama i institucijama), nužan je daljnji razvoj međuinstitucionalne suradnje u svrhu osiguranja pravovremene i sveobuhvatne podrške žrtvama kaznenih djela. Prema izjavama mnogih žrtava koje su navele da nisu dobine pravomoćnu presudu, te da nisu imale informacije o tome da je osuđenik upućen na izdržavanje kazne zatvora, može se zaključiti da su žrtve općenito nedovoljno informirane. Slijedom tog podatka, kao i općih saznanja da žrtve ne raspolažu svim informacijama o svojim pravima, potrebno je i dalje raditi na razvoju sustava informiranja žrtava o njihovim pravima i službama za podršku koje su im dostupne.

S obzirom na nedostupnost istraživanja u području obavještavanja žrtava o otpustu počinitelja s izdržavanja kazne zatvora, potrebno je više prikaza dobre prakse na ovu temu radi unaprjeđenja sustava obavještavanja žrtava na globalnoj razini.

Literatura

Direktiva 2012/29/EU o utvrđivanju minimalnih standarda prava, podrške i zaštite žrtava zločina. Službeni glasnik Europske unije, br. 19/Sv.15.

Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 125/11, 144/12.

Kodeks etike psihološke djelatnosti, Narodne novine, br. 13/05.

Konvencija o pravima djeteta, Službeni list SFRJ, br. 15/1990.

Mamula, M., Vukmanić, M., Hojt, A., Zore, P. (2011) *Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000-2010*. Zagreb: Ženska soba.

Pravilnik o unutarnjem redu Ministarstva pravosuđa, (interni dokument), 1.3.2015.

Program Ujedinjenih naroda za razvoj u Republici Hrvatskoj (2009) istraživanje *Stavovi i iskustva građana o sustavu podrške svjedocima i žrtvama kaznenih djela*, dostupno na zahtjev.

Ured UNICEF-a za Hrvatsku (2014) Priručnik za stručnjake i donositelje odluka o pravosudnim pitanjima koja uključuju djecu žrtve i svjedočke kaznenih djela, Zagreb: UNICEF.

Zakon o državnim službenicima, Narodne novine, br. 92/05, 142/06, 77/07, 107/07, 27/08, 34/11, 49/11, 150/11, 34/12, 49/12, 37/13, 38/13, 01/15.

Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine, br. 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03 – pročišćeni tekst, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 56/13, 150/13.

Zakon o kaznenom postupku, Narodne novine, br. 145/13.

Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela, Narodne novine, br. 80/08, 27/11.

Zakon o probaciji, Narodne novine, br. 153/09.

Zakon o probaciji, Narodne novine, br. 143/12.

Zakon o psihološkoj djelatnosti, Narodne novine, br. 47/03.

Zakon o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave Narodne novine, br. 150/11, 22/12, 39/13, 125/13, 148/13.

Internet izvori

Australia (1994) Victims of Crime Act (amended on 28 Jun 2010) No. 83 of 1994. Dostupno na: http://www.austlii.edu.au/au/legis/wa/consol_act/voca1994171/, stranici pristupljeno 10.4.2015.

Canada (1992) Corrections and Conditional Release Act, S.C., c. 20. Dostupno na: <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-44.6.pdf>, stranici pristupljeno 10.4.2015.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2014) Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2013., Statističko izvješće, Zagreb. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/>, stranici pristupljeno 20.1.2015.

Ministarstvo unutarnjih poslova RH, Služba za strateško planiranje, analitiku i razvoj (2014) Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2013. godini, Zagreb. Dostupno na: <http://www.mup.hr/UserDocs/Images/statistika/2014/Statisticki%20pregled2013.pdf>, stranici pristupljeno 20.1.2015.

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Dostupno na: www.coe.int/conventionviolence, stranici pristupljeno 20.1.2015.

Preporuka Rec (2002)5 Odbora ministara država članica o zaštiti žena od nasilja. Dostupno na: http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/preporuka_2002_5.pdf, stranici pristupljeno 20.1.2015.

UK (2013) Code of Practice for Victims of Crime. Dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/254459/code-of-practice-victims-of-crime.pdf, stranici pristupljeno 20.1.2015.

Udruga za podršku žrtvama i svjedocima. Dostupno na: <http://www.pzs.hr/index.php/hr/>, stranici pristupljeno 13.4.2015.

A Crime Victim's Guide to the Criminal Justice System. Dostupno na: <http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/guide/index.html>, stranici pristupljeno 16.4.2015.

The Government of Western Australia. Dostupno na: http://www.victimsofcrime.wa.gov.au/P/prisoner_release.aspx?uid=4705-2452-8706-2443, stranici pristupljeno 16.4.2015.

The Swedish Crime Victim Compensation and Support Authority (Brottsoffermyndigheten). Dostupno na: <http://www.brottsoffermyndigheten.se/eng/help-for-victims/measures-for-personal-protection>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

Victim Support the Netherlands (Slachtofferhulp). Dostupno na: <https://www.slachtofferhulp.nl/Over-Ons/Positieversterking-slachtoffers/Rechten-van-het-slachtoffer/>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

National Standards for Victims of Crime. Dostupno na: <http://www.gov.scot/Publications/2005/02/20746/53358>, stranici pristupljeno 17.4.2015.

NIKICA HAMER VIDMAR

MARTINA BAJTO

DANIJELA IVANOVIC

MAIDA PAMUKOVIĆ

ANA RUŠEV LJAN

Informing Victims about the Release of Perpetrators from Serving Their Prison Sentence

This paper deals with the practice of informing victims about the release of offenders who serve their prison sentences for crimes against sexual freedom, against life and limb or criminal acts with elements of violence in the Republic of Croatia. Tasks of informing victims about the offender's release on the basis of the Law on Amendments to the Law on Enforcement of Prison Sentence perform the Ministry of Justice, the Independent Service for Victims and Witnesses Support. The Independent Service for Victims and Witnesses Support developed the system of informing victims based on the practice of other countries and improves it continuously. The aim of this paper is to present the procedure of informing victims about the release of offenders, as well as the survey findings about the extent to which victims take advantage of some form of psychosocial support that is available, reactions of victims upon receiving information of the offender's release as well as about victims' needs for additional psychosocial support.

Keywords: victims, support, informing, prisoner release, Croatia.

Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama

TEMIDA

Jun 2015, str. 105-124

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1502105D

Stručni rad

Primljeno: 1.3.2015.

Odobreno za štampu: 9.7.2015.

GRETA upitnici kao deo mehanizma za nadgledanje primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

SINIŠA DOSTIĆ*

SAŠA GOSIĆ

Grupa eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) jedno je od najvažnijih međunarodnih stručnih tela u suprotstavljanju trgovini ljudima. Istovremeno, ona je i glavni subjekt u složenom mehanizmu za nadgledanje (monitoring) primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, istaknutog međunarodnopravnog akta u ovoj oblasti. Osnovu ovog mehanizma čine GRETA upitnici, izrađeni za potrebe ocenjivanje primene Konvencije u tzv. prvom i drugom krugu ocenjivanja. Cilj rada je da se analizira sadržina, mesto i procesni značaj GRETA upitnika u okviru mehanizma ocenjivanja primene navedene Konvencije, kao i mesto i značaj koji ima prikupljanje podataka o žrtvama trgovine ljudima.

Ključne reči: GRETA, Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, mehanizam za nadgledanje, upitnik, žrtve trgovine ljudima.

* Dr Siniša Dostić je docent, zaposlen u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije, u Upravi za stručno obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i nauku.
E-mail: sinisa.dostic@mup.gov.rs.

Saša Gosić je kontakt osoba Republike Srbije za saradnju sa GRETA. Zaposlen je u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije, u Upravi granične policije.
E-mail: sasa.gosic@mup.gov.rs.

Uvod

Trgovina ljudima je fenomen koji zbog svoje kompleksnosti zahteva širok, kako nacionalni, tako i međunarodni, normativni okvir u cilju pružanja adekvatnog odgovora u globalnom sistemu suprotstavljanja. Kada je u pitanju međunarodni normativni okvir, značajno mesto zauzima Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (u daljem tekstu: Konvencija), koja je potpisana u maju 2005. godine, a kao pravno obavezujući dokument stupila na snagu 1. februara 2008. godine.¹ Do 1. maja 2015. godine Konvenciju su ratifikovale ukupno 43 države,² uključujući i Belorusiju, koja nije članica Saveta Evrope, što je dodatno učvrstilo njenu poziciju i međunarodni značaj.

Konvencija sadrži deset poglavlja i ukupno 47 članova, a kao njeni ciljevi određeni su: sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima,³ uz garantovanje ravnopravnosti polova; zaštita ljudskih prava žrtava, osmišljavanje sveobuhvatnog okvira za pružanje zaštite i pomoći žrtvama i svedocima, uz garantovanje ravnopravnosti polova i obezbeđivanje efikasne istrage i krivičnog gonjenja; kao i unapređenje međunarodne saradnje u suzbijanju trgovine ljudima.

---

¹ Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, CETS No.197 (Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima), nakon serije drugih inicijativa Saveta Evrope na polju borbe protiv trgovine ljudima, usvojena je od strane Komiteta ministara Saveta Evrope 3. maja 2005. godine i otvorena za potpisivanje 16. maja 2005. godine u Varšavi. Kako je navedeno u preambuli Konvencije, ona je utemeljena, pre svega, na Protokolu o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine, Okvirnoj odluci Saveta Evropske unije o borbi protiv trgovine ljudima iz 2002. godine i Direktivi Saveta Evropske unije iz 2004. godine o boravišnim dozvolama koje se izdaju državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovine ljudima ili su učestvovali omogućavanju ilegalne migracije, a koji sarađuju sa nadležnim organima. Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/197.htm>, stranici pristupljeno 17.5.2015.

² Poslednja je to učinila Estonija, 5. februara 2015. godine, dok je Turska potpisala Konvenciju, ali je još nije ratifikovala.

³ Prema članu 4 Konvencije „trgovina ljudima podrazumeva vrbovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uz primenu pretnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili stanja ugroženosti, ili davanje ili primanje novčanih sredstava ili druge koristi, radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju iskorišćavanja. Iskorišćavanje, u najmanju ruku, treba da uključi iskorišćavanje prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prisilan rad ili pružanje usluga, služenje, ropstvo ili praksi sličnu ropstvu ili vađenje ljudskih organa. Navedeno prema Zakonu o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 19/09.

Radi praćenja sprovođenja navedenih ciljeva, Konvencija sadrži i evaluacioni, odnosno mehanizam za nadgledanje primene (monitoring), definisan u Glavi VII (članovi 36-38). Ovaj mehanizam zasnovan je na aktivnostima u okviru dva stuba: Grupe eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA)⁴ i Komiteta strana ugovornica⁵. Prvi stub je utemeljen na aktivnostima usmerenim na dostavljanje GRETA upitnika i evaluacionoj poseti strani ugovornici eksperata ovog tela, kao i na izradi nacrtta i finalnog izveštaja, na osnovu koga se, u drugom stubu, od strane Komiteta strana ugovornica, daju preporuke državama za buduće aktivnosti.

Potrebno je naglasiti da je do sada objavljeno ukupno 35 GRETA izveštaja, kao i 35 preporuka Komiteta.⁶ Sastavni deo svakog izveštaja su konkretni predlozi GRETA ocenjivanoj državi, čija se važnost kasnije ojačava preporukama Komiteta, uz obavezu država da u određenom vremenskom roku izveste o preduzetim mera.

S obzirom da se radi o kompleksnom procesu, cilj rada je da se analizira sadržina, mesto i procesni značaj GRETA upitnika u okviru mehanizma ocenjivanja primene navedene Konvencije, *kao mesto i značaj koji ima prikuplja-*

⁴ Prema članu 36 Konvencije, GRETA treba da nadgleda primenu Konvencije od strane strana ugovornica. Sastoji se od, najmanje 10 a najviše 15, nezavisnih i nepristrasnih članova, izabranih zbog svoje stručnosti u oblasti ljudskih prava, pomoći i zaštiti žrtava, kao i suzbijanju trgovine ljudima, koji imaju stručno iskustvo u oblastima obuhvaćenim Konvencijom. Članove bira Komitet strana ugovornica Konvencije na četiri godine, uz mogućnost jednog reizbora, iz redova državljana država strana ugovornica. Rad GRETA definisan je na prvom sastanku, održanom u periodu od 24. do 27. februara 2009. godine u Strazburu, u sedištu Saveta Evrope. Tom prilikom usvojen je „Interni poslovnik o radu“ kojim je definisan rad ovog multidisciplinarnog, višenacionalnog tela eksperata. Detaljnije u: First meeting of GRETA, *List of items discussed and decisions taken*, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/LD1_en.pdf, stranici pristupljeno 15.5.2015.

⁵ Procedura rada Komiteta, određena je na prvom sastanku održanom u periodu od 5. do 8. decembra 2008. godine, kada je usvojen Poslovnik o radu, što je i predviđeno članom 37, stav 3 Konvencije. Pravilom 1, kao funkcije Komiteta, određene su: 1) Izbor članova GRETA; 2) Usvajanje preporuka; i 3) Opservatorija trgovine ljudima. Detaljnije u: First meeting of the Committee of the Parties, Meeting report. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/CommitteeParties/Meeting%20Reports/THBCP_2008RAP1_en.pdf, stranici pristupljeno 16.5.2015.

⁶ GRETA izveštaji i preporuke Komiteta dostupni su na: Council of Europe, Democracy, Action against Trafficking in Human Beings, Country Evaluations: 1st Evaluation round. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/Country_Reports_en.asp, stranici pristupljeno 27.2.2015.

nje podataka o žrtvama trgovine ljudima. S tim u vezi, u nastavku rada fokus je na upitnicima izrađenim za potrebe ocenjivanje primene Konvencije u tzv. prvom i drugom krugu ocenjivanja.

GRETA upitnik za prvi krug ocenjivanja

U skladu sa Glavom VII Konvencije – „Mehanizam za nadgledanje“, član 38, stav 2 „Postupak“, GRETA određuje najpogodniji način za ocenjivanje za koji izrađuje poseban upitnik za svaki krug ocenjivanja, a koji može da posluži kao osnov za ocenjivanje primene ove Konvencije od strane strana ugovornica. Takav upitnik se upućuje svim stranama ugovornicama koje na njega odgovaraju, kao što odgovaraju i na sve druge zahteve za informacijama koje im uputi GRETA.

Navedena odredba je jedina u Konvenciji gde se spominje GRETA upitnik. U Izveštaju sa objašnjenjima o Konvenciji (Council of Europe, 2005)⁷ o upitniku se govori samo u tački 365,⁸ u delu gde se detaljnije obrađuje i pojašnjava član 38 Konvencije. Primetno je da se naglašava obaveznost strana ugovornica da odgovore na zahteve GRETA, što se direktno odnosi i na odgovore na upitnik.

U skladu sa „Pravilima postupka za ocenu sprovođenja Konvencije od strane država ugovornica“ (GRETA, 2009)⁹ (u daljem tekstu „Pravila postupka“) GRETA ima pravo da koristi različite načine za sprovođenje svoje aktivnosti, kao što su: upitnik i odgovori, zahtev za dodatnim informacijama i odgovori, informacije od civilnog sektora, posete državama i drugi načini ocenjivanja (na primer, može organizovati rasprave sa različitim akterima u oblasti suzbijanja trgovine ljudima i na drugi način pribegavati pomoći stručnjaka ili konsultanata) (Dostić, Gosić, 2014: 191). Ova pravila su sadržana u drugom delu „Pravila postupka“ pod nazivom „Sredstva za ocenjivanje“ (pravila 5-11).

⁷ Council of Europe Treaty Series – No.197 + Explanatory Report, Non official translation in Serbian. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/PDF_Conv_197_Trafficking_Serbian.pdf, stranici pristupljeno 14.11.2014.

⁸ Tačka 365 Izveštaja, stav 2 navodi da će GRETA odlučiti o najprikladnijim sredstvima za vršenje evaluacije. To može obuhvatiti upitnik ili neki drugi zahtev za informacijama. Stav je jasan u tome da članica, od koje se to traži, mora da odgovori na zahtev GRETA.

⁹ Rules of procedure for evaluating the implementation of the Convention by the parties, sastavni su deo Izveštaja sa drugog sastanka GRETA, a kao poseban dokument dostupno je na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/THB-GRETA%282009%293_en.pdf, stranici pristupljeno 9.12.2013.

Pravilo 5 isključivo se tiče upitnika i odgovora na upitnik, a njime je određeno da za svaki krug ocenjivanja GRETA treba da pripremi upitnik o sprovođenju, od strane ugovornice, specifičnih odredaba Konvencije na kojima se zasniva procena. Ovim pravilom je, takođe, predviđeno da je upitnik javan i da treba da bude upućen stranama ugovornicama, ukoliko je moguće, preko kontakt osoba imenovanih da sarađuju sa GRETA. Potom je predviđeno da strane ugovornice treba da odgovore na upitnik u vremenskom roku određenom od strane GRETA. Odgovor strana ugovornica na upitnik treba da bude detaljan, da obuhvati sva pitanja i da sadrži sve neophodne referentne tekstove. Na kraju, pravilom je predviđeno da se odgovor na upitnik dostavlja Izvršnom sekretaru Konvencije. GRETA odgovore na upitnik tretira kao poverljive, osim ako strana ugovornica ne zahteva njihovo objavljivanje.

Pravilo 7 odnosi se na prikupljanje informacija od civilnog društva, a njime je određeno da GRETA može da odluči da pošalje upitnik ili bilo koji drugi zahtev za informacijama ka određenim nevladinim organizacijama (u daljem tekstu: NVO), drugim relevantnim organizacijama i članovima civilnog društva, koje će biti pozvane da odgovore u vremenskom roku određenom od strane GRETA. One treba da budu aktivne na polju borbe protiv trgovine ljudima, poželjno je da su nacionalne koalicije ili organizacije, ili nacionalni ogranci međunarodnih nevladinih organizacija. Pored toga, one treba da imaju pristup pouzdanim izvorima informacija i da budu u stanju da izvrše neophodne potvrde tih informacija. Kao i kod strana ugovornica, odgovori na upitnik se dostavljaju Izvršnom sekretaru Konvencije, a GRETA će tretirati odgovore na upitnik kao poverljive, osim ako odgovaralač zahteva njihovo objavljivanje.

Navedena Pravila postupka, delimično su izmenjena u toku novembra 2014. godine, a izmene su stupile na snagu 1. januara 2015. godine. Najznačajnija izmena ogleda se u pravilu 5, u kojem stoji da će GRETA objavljivati odgovore na upitnik, osim ako nije drugačije traženo od strane ocenjivane ugovornice, a pravilom 7 predviđen je i „urgentni zahtev za informacijama“ (GRETA, 2014b).¹⁰

Upitnici se državama ugovornicima, što je postala praksa, dostavljaju preko kontakt osoba za saradnju sa GRETA, koje su zadužene za distribuciju, koordinaciju i dostavljanje zvaničnog odgovora na upitnik. Značaj kontakt osoba ogleda se i u mogućnosti razmene dobrih praksi i iskustava u radu na

¹⁰ *Rules of procedure for evaluating implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the parties.* Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/THB_GRETA_2014_52%20Rules_en_REV.pdf, stranici pristupljeno 14.5.2015.

prikupljanju podataka primenom GRETA upitnika, koje bi na adekvatan način bile prezentovane na sastancima. S tim u vezi, sastanci bi trebalo da se održavaju minimum jednom u toku godine. Međutim, od februara 2010. godine, kada je GRETA započela monitoring primene Konvencije, do sada, održana su samo dva takva sastanka (u martu 2010. i septembru 2013. godine), što je, zbog prirode ovog složenog procesa, nedovoljno.

Upitnik GRETA za prvi krug ocenjivanja (GRETA, 2010),¹¹ izrađen je u toku 2009. godine, a usvojen na četvrtom sastanku GRETA održanom u periodu od 8. do 11. decembra 2009. godine.¹² Sadrži ukupno 55 pitanja, grupisanih u dva dela i tri tabele. U tabelama su, radi odgovora o statističkim pokazateljima fenomena trgovine ljudima za 2009., 2010. i 2011. godinu, formulisana pitanja u vezi žrtava trgovine ljudima, krivičnih postupaka, sankcija i državljanstva žrtava trgovine ljudima. U njima se nalazi ukupno 23 pitanja u vezi identifikacije i pružanja pomoći žrtvama trgovine ljudima, njihovog porekla (državljanstvo), krivičnog postupka i sankcija, od kojih je šest pitanja, radi preciziranja, dalje razvrstano na određena potpitanja (oblik eksplotacije žrtava trgovine ljudima, nacionalna/transnacionalna trgovina, lična situacija/saradnja sa relevantnim subjektima kao osnov za odobrenje privremenog boravka žrtvama trgovine ljudima, minimalni/maksimalni iznos odobrene nadoknade štete u evrima, minimalna/maksimalna kazna lišenja slobode i državljanstvo žrtava).

Nakon preliminarnih pitanja (1-3), prvi deo Upitnika *Integracija ključnih koncepta i definicija Konvencije u unutrašnje pravo strana ugovornica*, sadrži sledeće celine: 1) Integracija pristupa zaštite ljudskih prava u borbi protiv trgovine ljudima (pitanja 4 i 5); 2) Sveobuhvatni pristup trgovini ljudima, koordinacija svih aktera i aktivnosti radi sprečavanja i suzbijanja trgovine ljudima i zaštite žrtava, kao i međunarodna saradnja (pitanja 6 do 16); i 3) Definicija „trgovine ljudima“ i „žrtve u unutrašnjem pravu (pitanja 17 do 21). Drugi deo Upitnika *Implementacija mera od strane država potpisnica usmerenih na spreča-*

---

¹¹ Upitnik je objavljen na internet prezentaciji Saveta Evrope i može se preuzeti u elektronskom obliku: Questionnaire for the evaluation of the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the Parties, First evaluation round. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/GRETA_2010_1_rev2_en.pdf, stranici pristupljeno 17.5.2015.

¹² Tačka br. 2 Izveštaja sa četvrtog sastanka GRETA, Strazbur od 8. do 11. decembra 2009. godine. Detaljnije u: Fourth meeting of GRETA, *List of items discussed and decisions taken*, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Dostupno na: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA\(2009\)LD4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA(2009)LD4_en.pdf), stranici pristupljeno 9.12.2013.

vanje trgovine ljudima, zaštitu i promovisanje prava žrtava trgovine ljudima i krivično gonjenje trgovaca, sadrži sledeće celine: 1) Preduzimanje mera za sprečavanje trgovine ljudima (pitanja 22 do 31); 2) Primena mera za zaštitu i promovisanje prava žrtava trgovine ljudima (pitanja 32 do 45); i 3) Sprovođenje mera u vezi materijalnog krivičnog prava, istraga, kao i vezano za krivično gonjenje i procesno pravo (pitanja 46 do 55) (Dostić, Gosić, 2014: 191-192).

Sadržajno, upitnik akcenat stavlja na položaj i prava žrtava trgovine ljudima tako da se u njemu 81 put pominje pojam „žrtva trgovine ljudima”,¹³ između ostalog u prvom delu (nazivi celina 1.2 i 1.3), nazivu drugog dela, celine 2.2, kao i tabelama 1 i 3. Pored toga, pojmovi „žrtva” i „žrtve trgovine ljudima” sadržani su u pitanjima koja se tiču zakonskih odredbi i propisa koji sadrže mere za zaštitu i pomoći žrtvama, specijalizovanih tela za zaštitu žrtava, vrste i periodičnosti obuke zaposlenih i novčanog iznosa izdvojenog za obuke (osmo pitanje). Može se primetiti da položaj i prava žrtava trgovine ljudima zauzimaju značajno mesto i kroz broj pitanja koja se odnose na njih - 10 pitanja od 55 (18,1%) i 16 pitanja iz tabela, od ukupno 23 (69,5%). Ovakav pristup doprinosi detaljnoj analizi postojećeg stanja, kada je u pitanju oblast zaštite i prava žrtava trgovine ljudima, što omogućava adekvatan pristup u daljem unapređenju mera u ovoj oblasti.

Prvi krug ocenjivanja započeo je 1. februara 2010. godine kada je Upitnik poslat ka prvih deset država koje su bile predmet monitoringa (Moldavija, Rumunija, Austrija, Albanija, Gruzija, Slovačka Republika, Bugarska, Hrvatska, Danska i Kipar). Zanimljivo je da su odgovori strana ugovornica na upitnik u prvom krugu ocenjivanja dostavljeni isključivo elektronski, putem posebno izrađene, zaštićene informatičke aplikacije za potrebe nadgledanja „TIMS”.¹⁴ Međutim, „TIMS“ nije korišćen samo za dostavljanje odgovora na upitnik, već i za dostavljanje samog upitnika. Kao što navodi GRETA u Prvom opštem izveštaju o aktivnostima od 25. februara 2011. godine, Upitnik je, putem „TIMS“-a,

¹³ Koriste se sinonimi na engleskom jeziku “victims of trafficking”, “victim” ili “victims” (kada se govori o trgovini ljudima, generalno) i “victim of THB” ili “victims of THB”, kao i “victims of trafficking in human beings”, “victims of transnational trafficking” i “victims of national trafficking”.

¹⁴ The Trafficking Information Management System – TIMS, kreiran od strane Saveta Evrope u namjeri da se olakša proces nadgledanja primene Konvencije i rad GRETA. Detaljnije o njegovom kreiranju u izveštajima sa prvih šest sastanaka GRETA: Council of Europe, Democracy, Action against Trafficking in Human Beings, GRETA Meetings. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/GRETA_Meetings_en.asp#TopOfPage, stranici pristupljeno 17.5.2015.

dostavljen drugoj grupi država, od kojih je traženo da dostave svoje odgovore do 1. septembra 2011. godine. U cilju praktične obuke za popunjavanje upitnika i rad sa „TIMS“, 31. marta 2010. godine u Strazburu je održan sastanak sa kontakt osobama za saradnju sa GRETA (GRETA, 2011).¹⁵ Međutim, zbog njegove složenosti i tehničkih poteškoća koje su se javljale u radu, prema raspoloživim podacima, ne očekuje se njegova upotreba u drugom krugu ocenjivanja.

Značajno je istaći i doprinos nevladinog sektora, odnosno nevladinih organizacija (NVO), u prvom krugu ocenjivanja, što pokazuje Treći opšti izveštaj GRETA o aktivnostima, u kome se konstatuje da je broj NVO koje dostavljaju informacije radi odgovora na GRETA upitnik progresivno porastao u odnosu na početak prvog kruga ocenjivanja (GRETA, 2013).¹⁶

U „Vodiču za NVO o izveštavanju GRETA“ (u daljem tekstu: Vodič), izrađenom od strane međunarodne NVO La Strada, objavljenom 2013. godine, u delu *Kako NVO mogu da učestvuju u razmatranju državne implementacije Konvencije Saveta Evrope?*, naglašeno je da je GRETA izrazila zainteresovanost za dobijanje nezavisnih izveštaja (informacija) direktno od civilnog društva, umesto učešća NVO u sačinjavanju državnog izveštaja, i to na osnovu GRETA upitnika. NVO mogu to da urade odgovaranjem na neka ili sva pitanja iz Upitnika i da pošalju odgovor direktno GRETA Sekretarijatu. NVO takođe mogu da odluče da izrade alternativni izveštaj, pri čemu to može da uradi jedna organizacija ili, pak, nekoliko organizacija aktivnih u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, zajedno. Ukoliko se odluče da izrade alternativni izveštaj, NVO i dalje mogu koristiti Upitnik, kao smernice za pitanja na koja se fokusira GRETA, umesto odgovaranja na sva pitanja (La Strada International and Anti-Slavery International, 2013: 5).¹⁷

Takođe, u delu *Kako pisati alternativni izveštaj*, NVO se upućuju da odrede prioritete, jer GRETA ne očekuje od civilnog sektora da popuni ceo Upitnik ili napiše alternativni izveštaj o svim aspektima primene Konvencije. NVO treba da se usmere na pitanja koja se fokusiraju na mere zaštite žrtava trgovine

---

¹⁵ First General Report on GRETA's activities covering the period from February 2009 to July 2011, tačke 38 i 39. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2011_11_GenRpt_en.pdf, stranici pristupljeno, 17.5.2015.

¹⁶ Third General Report on GRETA's Activities covering the period from 1 August 2012 to 31 July 2013, tačka 55. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2013_17_3rdGenRpt_en.pdf, stranici pristupljeno 16.5.2015.

¹⁷ Dostupno na: <http://lastradainternational.org/lisidocs/Guidance%20for%20NGOs%20to%20report%20to%20GRETA.pdf>, stranici pristupljeno 6.10.2014.

ljudima u Konvenciji, odnosno kako se one, u praksi, primenjuju u državi ugovornici. Prvi izveštaji država, u prvom krugu ocenjivanja, pokazuju da GRETA ispoljava veliko interesovanje za praktično sprovođenje mera zaštite žrtava trgovine ljudima. Ako specifične mere u državi ugovornici dobro funkcionišu i mogu poslužiti kao primer dobre prakse, poželjno ih je istaći, ali i ukazati gde je potrebno poboljšanje (La Strada International and Anti-Slavery International, 2013: 6).

Ovakav pristup, preciziran u „Vodiču“, umnogome je olakšao aktivnosti NVO u prvom krugu ocenjivanja s obzirom da je omogućio određenu standar-dizaciju postupaka u „skeniranju stanja“, istovremeno ukazujući i na određene izazove koji se javljaju u ovom procesu.

Izazovi u prvom krugu ocenjivanja

Radi sagledavanja procesa za nadgledanje, GRETA je krajem 2013. godine, naručila izradu Studije¹⁸ u cilju identifikovanja i analize glavnih izazova i tren-dova u implementaciji Konvencije, davanja predloga za problemske oblasti koje bi trebalo da budu pokrivene u drugom krugu ocenjivanja i raspravlja-nja o budućim izazovima. U vreme prezentovanja glavnih nalaza Studije široj stručnoj javnosti, u februaru 2014. godine, ukupno 26 država je prošlo kroz proces ocenjivanja, od kojih su iskustva 23 države obrađena u Studiji.

Neki od nalaza ove Studije koji se tiču upitnika za prvi krug ocenjivanja su sledeći:¹⁹

- Procedura ocenjivanja je dobro objašnjena, a ustanovljena je na taj način što se Upitnik dostavlja stranama ugovornicima, koje su u obavezi da ga popune.
- Bitan nedostatak, koji je uočen kod 23 države ocenjivane od strane GRETA, odnosi se na oblast radne eksploracije. U tom pogledu, od država nije tra-ženo ni da pruže analizu relevantne sudske prakse, u ovoj oblasti, a razlika između žrtava seksualne eksploracije i radne eksploracije nije sistem-

¹⁸ Sažetak rezultata Studije *Taking stock of GRETA's monitoring of the Convention on Action against Trafficking in Human Beings* prezentovan je tokom zajedničke konferencije Saveta Evrope i OEBS-a u Beču "Not for Sale – Joining Forces on Action against Trafficking in Human Beings", u periodu 17-18. februar 2014. godine. Studija je prezentovana od strane Conny Rijken. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Publications/C_RIJKEN_Vienna2014.pdf, stranici pristupljeno 14.11.2014.

¹⁹ *Taking stock of GRETA's monitoring of the Convention on Action against Trafficking in Human Beings*, str.2-7.

ski napravljena. To je imalo za posledicu problem adekvatne reakcije na oblast radne eksploatacije kroz zabranu trgovine ljudima, druge krivične odredbe, zakon o radu, zakon o socijalnom osiguranju, i slično.

- GRETA, u toku ocenjivanja, nije bila dovoljno fokusirana na položaj i potrebe ugroženih grupa (Romi, deca i osobe sa poteškoćama u razvoju, i drugo), koje su pod povećanim rizikom.
- Posledice uslovljavanja izdavanja boravišnih dozvola žrtvama trgovine ljudima saradnjom nisu sistemske ocenjivane, zbog čega treba obratiti pažnju na pitanje u kojoj meri žrtve iz inostranstva koje ilegalno borave u zemlji ugovornici imaju pristup pomoći žrtvama, kao što je određeno u članu 12.
- U toku ocenjivanja, GRETA daje specifična tumačenja nekih članova koja nisu nužno iz Konvencije, niti iz Izveštaja o objašnjenjima, pa je indikativno da li ona ima mandat da tumači odredbe Konvencije.
- Prateći izveštaji o državama i upitnici koje koristi GRETA, ne prate u potpunosti strukturu Konvencije. Takođe, države su veoma retko pitane u vezi obezbeđivanja informacija o otkrivenim slučajevima trgovine ljudima (na primer, sudska praksa u vezi radne eskploatacije, dodatni kriterijumi za njeno definisanje, i slično).

U analizi iskustava NVO u prvom krugu ocenjivanja, objavljenoj u maju 2014. godine, La Strada zaključuje da je većina NVO primila upitnik prvog kruga ocenjivanja, bilo od državnih organa ili, što je još važnije, od GRETA Sekretarijata direktno. Neke NVO su ukazale na to da ih je samo primanje upitnika dovelo do teškoća da daju puni doprinos, jer nije bilo jasno šta se od njih očekuje. Većina NVO je i dala svoj doprinos u popunjavanju upitnika državnih organa, a i sama popunila (delove) upitnika (La strada International, 2014: 1).²⁰ Kada su u pitanju izazovi u prvom krugu ocenjivanja, neki od autora ističu i da Upitnik ima određene praznine. Na primer, dok Konvencija Saveta Evrope izričito zahteva da strane ugovornice promovišu pristup zasnovan na ljudskim pravima u svim merama sprečavanja trgovine ljudima (član 5, stav 3 Konvencije), odgovarajuća pitanja ne pominju pristup zasnovan na ljudskim pravima i samo pitaju o detaljima socijalnog i ekonomskog osnaživanja za ugrožene grupe (GRETA upitnik, pitanja 22 i 23). Slično tome, dok se u Preambuli Konvencije Saveta Evrope zahteva pristup zasnovan na pravima deteta u svim ini-

---

²⁰ Dostupno na: <http://lastradainternational.org/lisidocs/3058-NGO%20survey%20on%20GRETA%20monitoring.pdf>, stranici pristupljeno 6.10.2014.

cijativama ili akcijama za borbu protiv trgovine ljudima, kao i određen broj konkretnih akcija (kao što je izrada procene rizika pre povratka deteta – član 16, stav 6), Upitnik ne uključuje takva razmatranja. Ukratko, upitnik je važno sredstvo, s tim da bi ga trebalo ojačati kroz uključivanje konkretnijih pitanja fokusiranih na sprovođenje obaveza strana ugovornica da integrišu pristup baziran na ljudskim pravima, kao i na pravima deteta (Planitzer, 2012: 35).

Posmatrajući vremenski kontekst kao izazov, potrebno je naglasiti da je za odgovore na Upitnik u prvom krugu ocenjivanja, na engleskom ili francuskom jeziku, na početku ocenjivanja primene Konvencije, od strane GRETA, državama bio ostavljen vremenski period od šest meseci. Ovaj vremenski okvir je kasnije smanjen na četiri meseca (GRETA, 2012),²¹ da bi za drugi krug ocenjivanja bio povećan na pet meseci.

GRETA upitnik za drugi krug ocenjivanja

GRETA upitnik za drugi krug ocenjivanja primene Konvencije izrađen je u prvoj polovini 2014. godine, a usvojen je 6. maja 2014. godine. Na zvaničnoj internet prezentaciji Saveta Evrope posvećenoj borbi protiv trgovine ljudima, 15. maja 2014. godine objavljena je informacija da je GRETA pokrenula drugi krug ocenjivanja primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima slanjem novog upitnika ka prve tri strane ugovornice koje će biti ocenjivane (Austrija, Kipar i Slovačka Republika).²²

Takođe, naznačeno je da je nakon prvog kruga ocenjivanja, koji je omogućio pregled primene Konvencije od strane svake države ugovornice, GRETA odlučila da u drugom krugu ispita uticaj zakonodavnih, političkih i praktičnih mera za sprečavanje trgovine ljudima, zaštitu prava žrtava trgovine ljudima i krivično gonjenje učinilaca. Pored toga, posebna pažnja je posvećena merama preduzetim za rešavanje novih trendova u trgovini ljudima i ranjivosti dece od trgovine ljudima. Istovremeno, omogućeno je preuzimanje ovog

²¹ Second General Report on GRETA's activities covering the period from 1 August 2011 to 31 July 2012, tačka 14. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2012_13_2ndGenRpt_en.pdf, stranici pristupljeno 17.5.2015.

²² Council of Europe, Action against Trafficking in Human Beings, Articles concerning GRETA. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/News/Old_GRETA_articles_en.asp#TopOfPage, stranici pristupljeno 25.2.2015.

upitnika u elektronskom obliku,²³ s tim da države ugovornice imaju obavezu da odgovore na upitnik u roku od pet meseci od datuma slanja (tabela 1).

Tabela 1: Tabelarni pregled vremenskog okvira za drugi krug ocenjivanja za period 1.6.2014 – 31.12.2018. godine (obrada autora)²⁴

Strana ugovornica	Datum za slanje upitnika	Rok za odgovore	Evaluaciona poseta	Nacrt GRETA izveštaja	Finalni GRETA izveštaj
Austrija Kipar Slovačka Republika	15.5.2014.	15.10.2014.	novembar-decembar 2014.	22. sastanak mart 2015.	23. sastanak jun 2015.
Albanija Hrvatska Danska Bugarska	1.6.2014.	1.11.2014.	januar-mart 2015.	23. sastanak jun 2015.	24. sastanak novembar 2015.
Gruzija Rumunija Republika Moldavija	1.9. 2014.	1.2.2015.	aprili-jun 2015.	24. sastanak novembar 2015.	25. sastanak mart 2016.
Jermenija Crna Gora Velika Britanija	1.1.2015.	1.6.2015.	septembar-decembar 2015.	25. sastanak mart 2016.	26. sastanak jun 2016.
Francuska Letonija Malta Portugal	1.6.2015.	1.11.2015.	januar-mart 2016.	26. sastanak jun 2016.	27. sastanak novembar 2016.
Bosna i Hercegovina Norveška Poljska	1.9.2015.	1.2.2016.	aprili-jun 2016.	27. sastanak novembar 2016.	28. sastanak mart 2017.

²³ Questionnaire for the evaluation of the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the Parties, Second evaluation round. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/2nd_round_Q/GRETA_2014_13_2nd_quest.pdf, stranici pristupljeno 14.5.2015.

²⁴ Na osnovu prikaza Saveta Evrope: Provisional Timetable for the Second Evaluation Round. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/_2nd_round_Q/GRETA_2014_14_en.pdf, stranici pristupljeno 27.9.2013.

Belgija Luksemburg Irska	1.1.2016.	1.6.2016.	septembar-decembar 2016.	28. sastanak mart 2017.	29. sastanak jun 2017.
Srbija Slovenija Španija Makedonija	1.6.2016.	1.11.2016.	januar-mart 2017.	29. sastanak jun 2017.	30. sastanak novembar 2017.
Azerbejdžan Holandija Švedska	1.9.2016.	1.2.2017.	april-jun 2017.	30. sastanak novembar 2017.	31. sastanak mart 2018.
Island Italija Ukrajina	1.1.2017.	1.6.2017.	septembar-decembar 2017.	31. sastanak mart 2018.	32. sastanak jun 2018.
Andora Litvanija Finska San Marino	1.6.2017.	1.11.2017.	januar-mart 2018.	32. sastanak jun 2018.	33. sastanak novembar 2018.
Nemačka Mađarska Švajcarska	1.9.2017.	1.2.2018.	april-jun 2018.	33. sastanak novembar 2018.	34. sastanak mart 2019.
Belorusija Grčka	1.1.2018.	1.6.2018.	septembar-decembar 2018.	34. sastanak mart 2019.	35. sastanak jun 2019.

GRETA Upitnik za drugi krug ocenjivanja sadrži Uvodni deo, 63 pitanja grupisana u četiri dela („A”, „B”, „C” i „D”) i statistički prikaz problematike trgovine ljudima (označen sa „E”).

Uvodni deo upitnika naglašava ulogu GRETA u mehanizmu nadgledanja, informiše nas kada je započeo drugi krug ocenjivanja i ističe ulogu upitnika. Princip borbe protiv trgovine ljudima zasnovan na ljudskim pravima označen je kao centralna tema novog kruga ocenjivanja. Što se tiče jezika na kome se dostavljaju odgovori na upitnik, pored jednog od dva zvanična jezika Saveta Evrope (engleski ili francuski) na kome se moraju podneti odgovori, predviđeno je dostavljanje i na originalnom jeziku država. Na kraju uvodnog dela, u cilju dobijanja „što je moguće sveobuhvatnije informacije”, očekuje se efikasno konsultovanje raznovrsnih subjekata i civilnog društva u pripremi odgovora na upitnik.

Prvi deo upitnika (označen sa „A”) pod nazivom *Follow-up questions* (Promene u odnosu na prvi izveštaj), odnosi se na pitanja koja se tiču pružanja

informacija o napretku od prvog GRETA izveštaja o ocenjivanju, i to u sledećim oblastima: glavni oblici trgovine ljudima i novi primećeni trendovi; promene u nacionalnom zakonodavstvu i propisima od značaja; institucionalni okvir za borbu protiv trgovine ljudima i pregled trenutne nacionalne strategije i/ili akcionog plana.

Drugi deo upitnika (označen sa „B“) pod nazivom *Cross-cutting questions* (Tematska pitanja), sadrži 11 pitanja (pitanja 2 do 12) u vezi sledećih oblasti Konvencije: Ravnopravnost polova, Princip nediskriminacije, Obuka relevantnih stručnjaka i Specijalne mere koje se tiču dece.

Treći deo upitnika (označen sa „C“) *Questions related to specific articles* (Pitanja koja se odnose na određene članove), sadrži ukupno 49 pitanja (pitanja 13 do 61) grupisanih prema relevantnim članovima Konvencije: Definicije; Sprečavanje trgovine ljudima; Mere kojima se obeshrabruje potražnja; Mere na granici; Identifikovanje žrtava; Zaštita privatnosti; Pomoć žrtvama; Vreme za oporavak i razmišljanje; Dozvola boravka; Nadoknada štete i pravna zaštita; Repatrijacija i povratak žrtava; Odgovornost pravnog lica; Otežavajuće okolnosti; Odredbe o nekažnjavanju; Podnesci stranaka i podnesci po službenoj dužnosti; Zaštita žrtava, svedoka i lica koja sarađuju sa sudskim organima; Nadležnost: Međunarodna saradnja; Mere koje se odnose na ugrožena ili nestala lica; Saradnja sa civilnim društvom i Odnos prema drugim međunarodnim instrumentima.

Četvrti deo upitnika (označen sa „D“), sadrži samo dva pitanja koja su tehničke prirode, a tiču se tela i organizacija koje su doprinele odgovaranju na upitnik, kao i odgovornih za koordinaciju i prikupljanje odgovora.

Završni deo upitnika (označen sa „E“) podrazumeva detaljan statistički prikaz problematike trgovine ljudima prema godinama, počev od 2010. godine, i prema različitim parametrima: broj identifikovanih žrtava, pretpostavljenih žrtava, žrtava kojima je pružena pomoć i drugo.

Za razliku od upitnika izrađenog za prvi krug ocenjivanja, upitnik za drugi krug ne sadrži tabelarni deo radi prikupljanja statističkih podataka, već se samo traže odgovori na pitanja, a negde i na potpitanja, bez unapred pripremljene tabele u koju bi se traženi statistički podaci direktno unosili. U njemu je određeno 15 pitanja u delu koji je posvećen statistici o trgovini ljudima, gde se u 10 pitanja traži dalja podela prikazanih podataka (najčešće kada se govori o žrtvama trgovine ljudima, zahteva se prikaz podataka prema полу, uzrastu, državljanstvu, obliku eksplotacije i slično). Ostalih pet pitanja se odnose na ukupan broj, posmatrano na godišnjem nivou, istraga o trgovini ljudima, pro-

cesuiranih slučajeva, presuda koje su rezultirale oduzimanjem imovine, zatvaranjem posla ili firme koja je bila paravan za trgovinu ljudima, i broj presuda zbog korišćenja usluga žrtava trgovine ljudima.

U upitniku GRETA za drugi krug ocenjivanja na 78 mesta se pominje pojam „žrtva trgovine ljudima“, što je približno kao u prethodnom upitniku, tačnije za tri manje nego u prvom (81). Pitanja u vezi žrtava sadržana su u drugom delu upitnika naslovlenom *Tematska pitanja* (preduzete konkretne mere zaštite i promovisanja prava žrtava, uključujući i osnaživanje žena i maloletnica; pristup pravima žrtava trgovine ljudima pripadnicima nacionalnih manjina; obezbeđenja identifikacije kao žrtava trgovine ljudima ilegalnih migranata ili radnika migranata, pristup predviđenim pravima, i drugo), kao i u trećem delu upitnika naslovlenom *Pitanja koja se odnose na određene članove* (Sprečavanje trgovine ljudima, Mere na granici, Identifikovanje žrtava, Zaštita privatnosti, Pomoć žrtvama, Dozvola boravka i drugo).

Zaključak

GRETA upitnici predstavljaju osnovu na kojoj je uspostavljen mehanizam za nadgledanje primene Konvencije u prvom i drugom krugu ocenjivanja. Njihova važnost se ogleda i u činjenici da su države ugovornice, u skladu sa članom 38 Konvencije, u obavezi da na njih odgovore, a dodatni kvalitet im obezbeđuje javnost i transparentnost u popunjavanju.

Sprovedeni proces u prvom krugu ocenjivanja primene Konvencije ukazuje na multidisciplinarni i koordinisan pristup u njegovom popunjavanju, u čemu su učestvovali različiti relevantni subjekti – državni organi, specijalizovane NVO i međunarodne organizacije.

U okviru ovog procesa, prepoznata je važnost GRETA upitnika kao dela mehanizma za nadgledanje primene Konvencije, i to ne samo kao obaveze države da ispuni preuzete obaveze nastale njenim ratifikovanjem. Ceo proces omogućava državama da odgovore na pitanja o tome koliko je urađeno na planu suprostavljanja trgovini ljudima i koje su osnovne slabosti i nedostaci uspostavljenog sistema. Takođe, on omogućava njihovo otklanjanje i dalje sistemsko jačanje, što su i jasno postavljeni zahtevi i obaveze koje proističu iz Konvencije.

U tom kontekstu istaknut je i značaj NVO, što svakako doprinosi objektivnosti u ovoj oblasti, ali i jačanju partnerstva strana ugovornica sa drugim subjektima. Na to ukazuje i GRETA u uvodnom delu upitnika za drugi krug

ocenjivanja tražeći učešće različitih subjekata iz civilnog društva u pripremi odgovora na upitnik.

Osim tehničkih izazova, u vidu korišćenja „TIMS“ kao veb aplikacije, prvi krug ocenjivanja identifikuje i određene sadržajne izazove u kreiranju i popunjavanju GRETA upitnika sa kojima su se susretale države ugovornice, a tiču se: nedovoljne zastupljenosti svih vidova eksploatacije žrtava trgovine ljudima (poput radne eksploracije), rizika vezanih za potencijalne žrtve trgovine ljudima iz ugroženih grupa, rešavanja boravišnih dozvola za identifikovane žrtve trgovine ljudima, dostupnosti informacija u vezi otkrivenih slučajeva trgovine ljudima, problema sa kojima su se susretale NVO u popunjavanju, vremenskih rokova za odgovore i drugo.

Prevazilaženje navedenih izazova predstavljalo je dobru osnovu za definisanje smernica za drugi krug ocenjivanja. Kako se prvi finalni GRETA izveštaji za drugi krug ocenjivanja očekuju u narednom periodu, ostaje da se vidi koliko su efikasno države odgovorile na rešavanje problema identifikovanih u prvom krugu ocenjivanja.

Analiziranjem upitnika za drugi krug ocenjivanja (sadrži 63 pitanja) uočava se da je obimniji i sveobuhvatniji od prvog (55 pitanja). U odnosu na broj pitanja u vezi žrtava trgovine ljudima, naročito u upitniku za drugi krug ocenjivanja, evidentno je da oblast položaja i prava žrtava trgovine ljudima čini njihov centralni deo. Ova činjenica ukazuje da su žrtve trgovine ljudima u centru pažnje ocenjivanja primene Konvencije, što je u skladu sa njenim proklamovanim ciljevima.

Potrebno je naglasiti i da su, prema istraživanju međunarodne NVO La Strada, iskustva NVO sa finalnim izveštajima GRETA, na osnovu prvog kruga ocenjivanja, takva da je većina NVO bila zadovoljna sa krajnjim rezultatom (veoma dobro 41%, dobro 29% i zadovoljavajuće 29%)²⁵, što ukazuje da je uspostavljeni mehanizam za nadgledanje odgovarajući.

S obzirom da GRETA upitnici, izrađeni za potrebe prvog i drugog kruga ocenjivanja, čine osnovu ovog mehanizma, mišljenja smo da su adekvatni svrsi i da su, zajedno sa drugim načinima za ocenjivanje primene Konvencije, kompatibilni postavljenim zadacima.

---

²⁵ *NGO experiences of the first round of evaluations by GRETA.* Dostupno na: <http://lastradainternational.org/Isidocs/3058-NGO%20survey%20on%20GRETA%20monitoring.pdf>, stranici pristupljeno 6.10.2014.

Literatura

Dostić, S., Gosić, S. (2014) Monitoring primene Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji. Zbornik radova sa naučno-stručnog skupa sa međunarodnim učešćem (tom 2), „Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije“ (Tara 21-23. oktobar 2014.) Beograd: Kriminalističko-policijska akademija i Fondacija „Hans Zajdel“, str. 188-202.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori br. 19/09.

Internet izvori

Council of Europe Convention on Action Against Trafficking in Human Beings, CETS N 197, Warsaw, 16.V.2005. Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/197.htm>, stranici pristupljeno 17.5.2015.

Council of Europe, Democracy, Action against Trafficking in Human Beings, Articles concerning GRETA. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/News/Old_GRETA_articles_en.asp#TopOfPage, stranici pristupljeno 25.2.2015.

Council of Europe, Democracy, Action against Trafficking in Human Beings, Country Evaluations: 1st Evaluation round. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/Country_Reports_en.asp, stranici pristupljeno 27.2.2015.

Council of Europe, Democracy, Action against Trafficking in Human Beings, GRETA Meetings. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/GRETA_Meetings_en.asp#TopOfPage, stranici pristupljeno 17.5.2015.

Council of Europe (2005) *Council of Europe Treaty Series – No.197 + Explanatory Report*, Non official translation in Serbian. Dostupno na. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/PDF_Conv_197_Trafficking_Serbian.pdf, stranici pristupljeno 14.11.2014.

First meeting of the Committee of the Parties, (Strasbourg, 5 and 8 December 2008) Meeting report, Gender Equality and Anti-Trafficking Division, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 2 March 2009, THB-CP(2008) RAP1. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/CommitteeParties/Meeting%20Reports/THBCP_2008RAP1_en.pdf, stranici pristupljeno 16.5.2015.

First meeting of GRETA, (Strasbourg, 24-27 February 2009) *List of items discussed and decisions taken*, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 27 February 2009, THB-GRETA(2009)LD1. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/LD1_en.pdf, stranici pristupljeno 15.5.2015.

Fourth meeting of GRETA, (Strasbourg, 8-11 December 2009) *List of items discussed and decisions taken*, Secretariat of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs – DG-HL, Strasbourg, 11 December 2009, THB-GRETA(2009)LD4. Dostupno na: [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA\(2009\)LD4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/GRETA_MeetingDocs/Lists%20of%20decisions/THB-GRETA(2009)LD4_en.pdf), stranici pristupljeno 9.12.2013.

GRETA (2009) *Rules of procedure for evaluating the implementation of the Convention by the parties*, THB-GRETA(2009)3, Strasbourg, 17 June 2009. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/THB-GRETA%282009%293_en.pdf, stranici pristupljeno 9.12.2013.

GRETA (2010) *Questionnaire for the evaluation of the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the Parties, First evaluation round*, GRETA(2010)1 rev2, adopted by GRETA on 1 February 2010. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/GRETA_2010_1_rev2_en.pdf, stranici pristupljeno 17.5.2015.

GRETA (2011) *First General Report on GRETA's activities covering the period from February 2009 to July 2011*, Public GRETA(2011)11, Strasbourg, 1 September 2011. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2011_11_GenRpt_en.pdf, stranici pristupljeno 17.5.2015.

GRETA (2012) *Second General Report on GRETA's activities covering the period from 1 August 2011 to 31 July 2012*, Public GRETA(2012)13, Strasbourg, 4 October 2012. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2012_13_2ndGenRpt_en.pdf, stranici pristupljeno 17.5.2015.

GRETA (2013) *3rd General Report on GRETA's activities covering the period from 1 August 2012 to 31 July 2013*. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Gen_Report/GRETA_2013_17_3rdGenRpt_en.pdf, stranici pristupljeno 16.5.2015.

GRETA (2014a) Provisional Timetable for the Second Evaluation Round. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/2nd_round_Q/GRETA_2014_14_en.pdf, stranici pristupljeno 27.9.2013.

GRETA (2014b) *Rules of procedure for evaluating implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the parties*, THB-

GRETA(2014), Strasbourg, 21 November 2014. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/THB_GRETA_2014_52%20Rules_en_REV.pdf, stranici pristupljeno 14.5.2015.

GRETA (2014c) *Questionnaire for the evaluation of the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by the Parties, Second evaluation round*, GRETA(2014)13, adopted by GRETA on 6 May 2014. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/2nd_round_Q/GRETA_2014_13_2nd_quest.pdf, stranici pristupljeno 14.5.2015.

La Strada International and Anti-Slavery International (2013) *Guidance for NGOs to report to GRETA*, document number 3033, 2013. Dostupno na: <http://lastradainternational.org/lisidocs/Guidance%20for%20NGOs%20to%20report%20to%20GRETA.pdf>, stranici pristupljeno 6.10.2014.

La Strada International (2014) *NGO experiences of the first round of evaluations by GRETA*, document number 3058, 2014. Dostupno na: <http://lastradainternational.org/lisidocs/3058-NGO%20survey%20on%20GRETA%20monitoring.pdf>, stranici pristupljeno 6.10.2014.

Planitzer, J. (2012) GRETA's First Year of work: Review of the monitoring of implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in human beings. *Anti-trafficking Review*, 1, str. 31-42. Dostupno na: http://faculty.washington.edu/lerum/Anti-Trafficking_Review_Iccue1_06.2012.pdf, stranici pristupljeno 14.4.2014.

Taking stock of GRETA's monitoring of the Convention on Action against Trafficking in Human Beings, paper presented at the Conference "Not for Sale - Joining Forces against Trafficking in Human Beings", Vienna, 17-18 February 2014, Organised by the Council of Europe and the OSCE on the occasion of the Austrian Chairmanship of the Council of Europe and the Swiss OSCE Chairmanship. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Publications/C_RIJKEN_Vienna2014.pdf, stranici pristupljeno 14.11.2014.

SINIŠA DOSTIĆ
SAŠA GOSIĆ

GRETA Questionnaires as a Part of the Mechanism for Monitoring Implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings

The Group of Experts on Action against Trafficking in Human Being (GRETA) is one of the most important international expert bodies in combatting trafficking in human beings. At the same time, it is the key element in the complex mechanism for monitoring implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, the leading international legal instrument in this area. The basis of this mechanism is the GRETA questionnaires developed for evaluation of the implementation of the Convention, and the so called first and second evaluation round. This paper aims to analyze the content, place and the procedural significance of GRETA questionnaires within the mechanism of evaluation of the implementation of the Convention, as well as the place of collecting the data on victims of trafficking in human beings.

Key words: GRETA, Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, monitoring mechanism, questionnaire, victims of trafficking in human beings.

TEMIDA
Jun 2015, str. 125-144
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1502125H
Pregledni rad
Primljeno: 5.9.2014.
Odobreno za štampu: 2.7.2015.

Sexual Harassment in Tertiary Institutions: A Comparative Perspective

JANICE JOSEPH*

Sexual harassment is not a new phenomenon in tertiary institutions. It has been receiving considerable attention in research and the media and public awareness has increased dramatically. However, the term sexual harassment is not used uniformly across the globe because countries have defined it differently. Consequently, prevalence of sexual harassment in education varies across cultures. This paper examines sexual harassment from a comparative perspective. It specifically focuses on the definition of sexual harassment, incidence of sexual harassment of students in tertiary institutions, effects of sexual harassment on victims; and victims' responses to sexual harassment. It also offers suggestions for curtailing sexual harassment in these institutions.

Keywords: colleges, violence against women, sexual harassment, female victims, education.

Introduction

Before the mid-1970s, the term 'sexual harassment' was not in common use. In the USA, the civil rights movement of the early 1960s resulted in the implementation of Title VII of the Civil Rights Act of 1964, which outlawed discrimination related to race, color, religion, national origin or sex. That act also created the US Equal Employment Opportunity Commission (EEOC). Today, sexual harassment is prevalent, not only in the workplace, but in educational institutions as well.

---

* Dr Janice Joseph is a distinguished professor of Criminal Justice at Stockton University, Galloway, New Jersey, USA. E-mail: josephj@stockton.edu.

Educational institutions are no longer the ivory towers of the past, but have become arenas for sexual victimization. Sexual harassment surfaced in schools, colleges and universities in the early 1980s, and the frequency of complaints have increased over the years. In addition, until recently, sexual harassment in education has been largely ignored by policy makers, law enforcement officers, and where it has been addressed, the focus has been on peer-on-peer sexual harassment (Leach, 2013). This paper uses a comparative perspective to examine the nature and extent of sexual harassment in tertiary institutions internationally, effects of sexual harassment, and responses to sexual harassment in these institutions. It also makes suggestions to address sexual harassment in tertiary institutions.

Literature review

Definitions of sexual harassment

Like most social constructs, sexual harassment is not easy to define, nor does it involve a homogenous set of behaviors. The interpretation of sexual harassment depends on the context. Globally, sexual harassment provisions can be found in criminal codes, labor codes, health and safety legislation, anti-discrimination and equal opportunity laws, as well as education and licensing statutes.¹ Some countries, such as the Australia, United States and in the United Kingdom, have legislation/policies that specifically prohibit sexual harassment in education while other countries have sexual harassment legislation that do not include educational institutions. Generally, international instruments define sexual harassment broadly as a form of violence against women and as discriminatory treatment², while national laws focus more

---

¹ The countries that have sexual harassment provisions in general anti-discrimination laws include Bulgaria and Romania. Countries that prohibit sexual harassment under its sex discrimination law include the United States, United Kingdom, Australia, and Sweden. Some of the countries that address sexual harassment in their labor codes include Spain, New Zealand, Lithuania, and Macedonia. In a few countries, such as Argentina, Israel, and Singapore, sexual harassment is a criminal offense (see UN WOMEN, n.d., Cobb, 2014; The Advocates for Human Rights, 2010).

² United Nations General Assembly Resolution 48/104 on the Declaration on the Elimination of Violence Against Women defines violence against women to include sexual harassment, which is prohibited at work, in educational institutions, and elsewhere (Art. 2(b)), and

closely on the illegal conduct. As a result, there exists a broad continuum of behaviors that is viewed as sexual harassment so there is no single definition of what constitutes prohibited behavior. However, implicit in all of these approaches is the fact that sexual harassment is unwanted sexual behavior and is harmful to the victim.

a) Conceptual definitions

Many scholars have proposed conceptually-based definitions of sexual harassment. MacKinnon, for example, argued that sexual harassment "refers to the unwanted imposition of sexual requirements in the context of a relationship of unequal power. Central to the concept is the use of power derived from one social sphere to lever benefits or impose deprivations in another" (MacKinnon, 1979: 245). Farley asserted that "sexual harassment is ... unsolicited non-reciprocal male behavior that asserts a woman's sex role over her function as worker" (Farley, 1978: 14). Similarly, LaFontaine and Tredeau proposed that sexual harassment can be defined as "any action occurring within the workplace whereby women are treated as objects of the male sexual prerogative. Furthermore, given that women are invariably oppressed by these actions, all such treatment is seen to constitute harassment, irregardless of whether the victim labels it as problematic" (LaFontaine, Tredeau, 1986: 435). Till, also, defined sexual harassment in educational institutions as behavior by authority that "the use of authority to emphasize the sexuality or sexual identity of a student in a manner which prevents or impairs that student's full enjoyment of educational benefits, climate or opportunities" (Till, 1980: 7).

---

encourages development of penal, civil or other administrative sanctions, as well as preventative approaches to eliminate violence against women (Art. 4(d-f)).

The ILO Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations has confirmed that sexual harassment is a form of sex discrimination covered by the Discrimination (Employment and Occupation) Convention (No. 111) of 1958.

The Charter of Fundamental Rights of the European Union specifically enshrines the right to be free from discrimination on the basis of sex, and Article 23 obligates states to ensure equality between men and women in all areas. This principle has been, further, elaborated through several directives dealing with sexual harassment.

b) Behavioral definitions

There exists a broad range of behaviors that may constitute sexual harassment. The Working Women United Institute, for example, has suggested that sexual harassment can be defined as repeated or unwanted verbal or physical sexual advances, sexually derogatory statements or sexually discriminatory remarks which are offensive or objectionable. It can include the following: "verbal sexual suggestions or jokes, constant leering or ogling, ,accidentally' brushing against your body, a ,friendly' pat, squeeze, pinch or arm around you, catching you alone for a quick kiss, the explicit proposition backed by the threat of losing your job, and forced sexual relations" (The Working Women United Institute, 1978: 1). Other scholars (Betts, Newman, 1982; Fitzgerald, 1990), have proposed similar behaviors as constituting sexual harassment.

In general, there are three major elements to the behavioral definition of sexual harassment. First of all, the behavior has to be sexual in nature which includes jokes, innuendos, flirting, forced fondling, and attempted or actual rape. In other words, the behavior must have a sexual connotation to it. The second element is that the behavior has to be deliberate and repetitive. However, some first-time behaviors are so offensive that they can be considered deliberate, inappropriate, and sometimes illegal. In most instances, the behavior has to be repetitive before it can be considered sexual harassment. The third element of the behavioral definition is that sexual harassment is unwelcome by the victim. This means that the behavior is unacceptable to the victim. This is determined by the victim's indication that it is unacceptable or the behavior may be so severe that it is automatically considered unwelcome (Webb, 1998). Gruber (1992) who analyzed court cases, proposed a typology in which he identified eleven specific types of harassment consisting of four types of verbal requests, three verbal remarks, and four non-verbal displays. The *verbal requests category* includes sexual bribery, sexual advances, relational advances; and subtle pressure/advances. *Verbal remarks* include personal remarks (for example, offensive and embarrassing comment, jokes, or teasing) directed to a particular woman. Finally, the *nonverbal category* includes sexual assault, sexual touching, sexual posturing (for example, body language, vulgar gestures), and sexual materials (Gruber, 1992).

c) Legal definitions

In 1980 the United States Equal Opportunity Commission defined sexual harassment in the workplace as a form of sex discrimination that violates Title VII of the Civil Rights Act of 1964. According to the Equal Employment Opportunity Commission (EEOC), sexual harassment is unwelcome sexual advances, requests for sexual favors, and other verbal or physical conduct of a sexual nature when this behavior explicitly or implicitly affects an individual's employment and interferes with an individual's work performance. It also creates an intimidating, hostile, or offensive work environment.

The EEOC's Guidelines define two types of sexual harassment: *quid pro quo* and hostile environment. According to the Guidelines *quid pro quo harassment* occurs when submission to, or rejection of such conduct by an individual, is used as the basis for employment decisions affecting an individual. Quid pro quo sexual harassment includes any attempts to extort sexual cooperation by means of threats (either subtle or explicit) of job-related consequences by someone with authority, usually a supervisor or manager. In cases of quid pro quo sexual harassment, the courts have held that the employer is strictly liable and responsible, even if the employer did not know that the harassment was occurring and even if the company had policy forbidding such behavior. A hostile environment is created when such conduct has the purpose or effect of unreasonably interfering with an individual's work performance or creating an intimidating or offensive working environment (U.S. Equal Employment Opportunity Commission, 1999).

So, in general, sexual harassment in the United States occurs when: (1) submission to such conduct is made, either explicitly or implicitly, a term or condition of an individual's employment or participation; (2) submission to, or rejection of such conduct, is used as the basis for academic or employment decisions affecting that individual; or (3) such conduct has the purpose or effect of unreasonably interfering with an individual's academic or work performance or creating an intimidating, hostile or offensive working or educational environment.

At the European level, sexual harassment refers to a situation where unwanted verbal, non-verbal or physical conduct of a sexual nature occurs, which violates the dignity of a person and creates an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment (European Directive 2002/73/EC). The European Directive 2002/73/EC (Official Journal of the Euro-

pean Communities, 2002) defines sexual harassment as discrimination in EU law and is, therefore, prohibited in employment, access to employment, vocational training and promotion. The Recast Directive 2006/54/EC (Official Journal of the European Union, 2006)³ replaced the 2002/73/EC and encouraged Member States to address sexual harassment by taking effective measures to prevent this phenomenon. This Directive has also made it clear that harassment related to sex and sexual harassment are two separate concepts and forms of discrimination. It, therefore, identifies sexual harassment as discriminatory, similar to the U.S. concept, rather than a violation of one's dignity. However, what is reflected in the sexual harassment laws in 33 European countries is a double approach to the definition of sexual harassment, in which various countries' definitions include the words "with the purpose or effect of violating the dignity of a person". Both, the European Union (EU) and the Council of Europe (CoE) view sexual harassment as illegal behavior and The European Commission of the EU identifies three types of harassment: physical, verbal, and nonverbal sexual harassment (Official Journal of the European Communities, 2002; Official Journal of the European Union, 2006; UN WOMEN, n.d., Numhauser-Henning, Laulom, 2012).

Sexual harassment in tertiary institutions

Legislation/Policies of sexual harassment in tertiary institutions

Internationally, sexual harassment in tertiary institutions was ignored by law makers and others in authority. However, recently some countries are addressing this situation. In 2011, Pakistan, for example, in attempt to stop sexual harassment at education institutions, has decided to institute stiff measures by implementing the Protection against Harassment of Women at Workplace Act 2010 in 128 public sector Higher Educational Institutions (HEIs) across Pakistan. This was to ensure that students attending these institutions are not subjected to intimidating, offensive and hostile behaviors or be coerced by male lecturers to have sex in exchange for grades. However, by 2013, 80 percent of the universities had not implemented the anti-sexual harassment regulations, so the government threatened to withhold funds from

---

³ See more about both directives mentioned above in: Numhauser-Henning, Laulom, 2012.

such universities until they implement the policies (Education Pakistan, 2011). In 2012, France approved legislation that makes sexual harassment a crime and it covers sexual harassment in educational institutions. The violation of the new French law is punishable by up to three years in prison. South Korea is toughening its rules against sexual abuse after several well-publicized cases of sexual harassment have occurred in universities in Korea (The Star/Asia News Network, 2014). Australia has included schools, colleges and universities in its Sex and Age Discrimination Legislation Amendment Act 2011 (Australian Human Rights Commission, n.d.). In the United States, sexual harassment in education is an unwelcome behavior of a sexual nature that interferes with a student's ability to learn, study, work or participate in school activities. It is a form of discrimination under Title IX of the Education Amendments of 1972 (U.S. Equal Employment Opportunity Commission, 1999).

Nature and extent of sexual harassment in tertiary institutions

In their landmark book *The Lecherous Professor*, Dziech and Weiner, stated that sexual harassment occurs in institutions of higher learning because: "University living is male living on male terms, and women discover that one of the easiest ways to violate those terms is to raise troublesome issues that call attention to gender" (Dziech, Weiner, 1990: 151).

Leach (2013), in a recent study, reported that sexual harassment in education is higher in countries with weak educational systems, low levels of accountability, high levels of poverty, and gender inequality. Also, it is more prevalent in institutions where educators are poorly trained, underpaid, and severely undersourced (Beninger, 2013). According to Sharma (2013) sexual harassment in education includes: 1) inappropriate sexualized comments or gestures; 2) unwanted physical contact such as touching, pinching or groping through to threats of exam failure; or 3) sexual assault and rape. Sexual harassment, could, also include sexual favors in exchange for good grades or preferential treatment in class. The perpetrators can be students, lecturers, teachers or administrative staff.

a) Europe

Rademakers and associates (2008) found that sexual harassment was common in medical schools in the Netherlands. A study conducted by a Charles University research team reports that over three quarters of Czech university students have, at some point, been the victims of sexual harassment (Borufka, 2010). A study found that 50 per cent of students believe sexual harassment is prevalent on university campuses in the United Kingdom (Haidrani, 2013). Recently, the National Union of Students (NUS) indicated that sexual harassment and a “lad culture” exists on university campuses in the UK, with more than a third of women reporting being subjected to unwelcome advances in the form of touching, including inappropriate groping. The NUS defines the lad culture as consisting of behaviors and attitudes that belittle, humiliate, joke about or even seem to condone rape and sexual assault (Weale, 2014).

b) Middle East

Harassment is not only rampant on Egypt’s streets but is evident on university campuses (Lynch, 2013). A recent study conducted by the ‘I Saw Harassment’ documented cases of sexual harassment occurring on university campuses in Egypt, such as Cairo University and Assiut University. As a matter of fact, Cairo University has recently established the Anti-Harassment and Combating Violence against Women Unit and is headed by Cairo University President Gaber Nassarn (MENAFN – Daily News Egypt, 2015). In Lebanon, nearly 18 percent of 221 women surveyed from institutions, such as the American University of Beirut, University Antonine and Beirut Arab University were harassed by their professors. Although Tunisia is one of the most liberal Arab states, sexual harassment by professors is commonplace in Tunisia (Lynch, 2013). In Libya, the prevalence of sexual harassment varies between universities but is common nationwide. It is pervasive on the university campuses in Tripoli, and women – and men – are working against it (Lynch, 2013).

c) Africa

Norman, Aikins and Binka (2012) found that in Ghana, both, the traditional and contrapower forms of sexual harassment are prevalent in public universities and professional institutions. In Zimbabwe, students are sexually exploited by lecturers in many of the universities in that country (Dhlomo et al., 2012). Sexual harassment in these institutions is tolerated because most of the victims engage in transactional sex with male professors because of the economic pressure to afford university fees (Beninger, 2013). Norman, Aikins, and Binka (2013) reported that women are 61% more likely than men (39%) to be sexual harassed in medical schools in Ghana.

Owoaje and Olusola-Taiwo (2009-2010) found that the majority of female respondents (69.8%) had been sexually harassed by male classmates and lecturers in several tertiary institutions in Nigeria. Of these, 48.2% experienced physical sexual harassment, while 32.2% had requests to do something sexual in exchange for academic favors. Imonikhe, Idogho, and Aluede (2011), who conducted a study of 200 lecturers and 200 students of tertiary institutions in Edo state, reported that the majority of the respondents agreed that sexual harassment is prevalent in these institutions. They also found that "the range of sexual harassment reported by teachers and students in tertiary institution was extensive" (Aluede, 2011: 418). Likewise, Okeke (2011) found in her study on sexual harassment of women undergraduates in the Anambra State of Nigeria that 64 percent of the participants had been touched inappropriately by a faculty member, 71 percent had experienced inappropriate gestures directed to them and 80 percent had inappropriate jokes told in front of them. Omonijo and associates (2013) examined the prevalence of sexual harassment on three faith-based private universities in the Ogun-State, South-West Nigeria. Using recorded data, between 2008 and 2012 and results from a questionnaire with female students and members of staff, they found that the majority of female students experienced sexual harassment on campus, but many did not report it to the institutions. Taiwo, O. C. Omole, and O. E. Omole (2014) investigated the occurrence of sexual harassment and its psychological implication among students in five higher education Institutions in South West, Nigeria. Results from their sample of 2500 students revealed that 97 percent of the respondents were aware of incidences of sexual harassment and of these 98.8 percent were male lecturers sexually harassing female students. The respondents also reported that poverty (55%), provo-

cative dressing (20%), and lust from the male lecturers (12%) were the main reasons for sexual harassment in these institutions.

Mamaru, Getachew, and Mohammed (2015) conducted a study with 385 female participants from Jimma University in Ethiopia. They found that 78.2 percent of the respondents had experienced physical, 90.4 percent had experienced verbal, and 80 percent had experienced nonverbal form of sexual harassment, respectively. Other studies indicate that sexual harassment is common on other university campuses in Ethiopia (see: Shimekaw, Megabiaw, Alamrew, 2013; Tora, 2013). Female students in Zimbabwe's universities report that they are increasingly subjected to sexual harassment by their lecturers (Jamelia, 2011). Other research studies on different educational institutions of higher learning in many African countries revealed that sexual harassment by male faculty, staff, and students included degrading verbal remarks, unwanted touching, and other types of gender-based violence (Ade-dokun, 2004; Abati, 2006).

d) Asia and Australia

In Asia, cultural taboos surrounding sexual behaviors make it difficult to obtain evidence of sexual harassment in educational institutions. However, a recent report indicates that South Korea is faced with several sexual harassment scandals. A math professor, from Seoul National University, was accused of groping several female students. In another scandal, a professor from Chung-Ang University was suspected of molesting multiple female students and allowed to continue to teach in the institution. Other universities were criticized for accepting resignations from professors, who were accused of sexual harassment, without proper investigations and holding them liable for their wrong doings (The Star/Asia News, 2014). A study in Bangladesh found that 76 per cent of female students of higher education institutions face sexual harassment within or outside campus (The Daily Star, 2012). Other research shows that in India, Bangladesh and Nepal teachers are sexually harassing and even raping students (Sharma, 2013).

Sexual harassment of female students has taken place in both the private and public universities in Pakistan. Reports indicate, for example, that at the University of Peshawar senior teachers and heads of various departments were involved in sexual harassment of their female students (Ali, 2011). There are, also, the allegations that female students and junior female employees

were sexually exploited by faculty and administration at the International Islamic University, Islamabad (Dempsey, 2012). Recently, a student at the Quaid-i-Azam University, Islamabad, accused a professor of sexually harassing her when she visited his office for rectifying a mistake he had made in her marks sheet (Junaidi, 2014).

A recent survey by the National Union of Students has found that one in 10 female students have experienced sexual violence at an Australian university. Of these, more than a third of them reported having been sexually harassed at a university in Australia (Mackintosh, 2011). It appears that it is socially acceptable to be disrespectful to females in tertiary institutions discussed above.

Effects of sexual harassment

In their study of Jimma University female students in Ethiopia in 2014, Mamaru, Getachew, and Mohammed (2015) found that female students who were physically and nonverbally harassed suffered from psychological distress. Julie (2013) reported that sexual harassment has a significant psychological effect on the academic performance of female students. Norman, Aikins, and Binka (2012), in their study found that sexual harassment negatively affected the victim's health. Their respondents suffered psychological trauma, depression, anxiety, and loss of trust. According to Kheswa (2014), female victims of sexual harassment at universities in Africa suffer from PTSD, neuroticism, and are most likely to contract HIV and other sexually transmitted infections. Victims of sexual harassment may also develop intense anxiety, become melancholic, and exhibit irrational behaviors (Bennett et al., 2007; Nolen-Hoeksema, 2008). It is, also, not uncommon for the victims of sexual harassment to experience feeling of anger, as anger, sorrow, and embarrassment (Durmus, 2013). They also suffer from fear and trauma (Taiwo, O. C. Omole, O. E. Omole, 2014)

Sexual harassment can have a devastating impact on the education of the victims of sexual harassment. Quaicoe-Duco (2010) has reported that the academic performance of the victims suffers because they find it very difficult to concentrate on their academic pursuits. This has resulted in victims' low participation to avoid unwanted attention from teachers. A study in Kenya shows that the females who experienced sexual harassment developed a

careless attitude in class and no longer took their work seriously and became undisciplined (Abuya et al., 2012). According to Okeke "A persistently hostile learning environment increases students' loss of focus in their study and contributes to a distaste for learning, which results in less involvement in academic and social activities" (Okeke, 2011: 47).

Reporting of sexual harassment

There is considerable underreporting of sexual harassment in colleges and universities. The educational institution is an arena characterized by asymmetrical power relations and a gendered hierarchical structure. The imbalance of power between students, especially female students, and male teachers/professors in position of trust and authority contributes to the high rate of underreporting of this phenomenon. Because of this lack of trust, the victims are reluctant to report their victimization (Julie, 2013).

A survey in South Korean universities found that 65 percent of the victims did not report their victimization mainly because they were afraid of future victimization which could include being blamed for the incident(s), stigmatization or ridicule. In addition, in South Korea, one of the main reasons why the female victims fail to report their victimization is that the universities mandate that the victims submit their names, phone number, and details of the abuse when they file a report. Consequently, many students refrain from reporting their victimization (The Star/Asia News, 2014).

Some victims are also reluctant to report their abuse because they believe that no action will be taken against the perpetrator if they report incidents, because many of the perpetrators are not punished, especially in undeveloped countries (Leach, 2013). In Zimbabwe, most students do not report their victimization because perpetrators are not disciplined for sexual harassment (Jamela, 2011). Many do not report their victimization because some of the male perpetrators blame female students for dressing or behaving provocatively (Leach, 2013). However, a study conducted by Omonijo and associates (2013) found that 85% of the perpetrators who were caught lost their job and the others were suspended.

Addressing sexual harassment in tertiary institutions

Effectiveness of policies

In the United States, colleges and universities have been stiffing their policies in light of the fact that three years ago, the U.S. Department of Education stipulated what the institutions' responsibilities are in responding to sexual assault and sexual harassment. Under Title IX of the Education Amendments of 1972, the federal law prohibits sex discrimination at institutions that receive federal funds and requires colleges to investigate and resolve reports of sexual misconduct whether or not the police are involved. Despite these efforts, sexual harassment and interactions between professors and students are still prevalent on college and university campuses in the United States (Wilson, 2014).

The policies that are established by colleges and universities need to be implemented in order to be effective. Joubert, van Wyk and Rothmann (2011) found, in their study of higher education institutions in South Africa, that the implementation of the sexual harassment policies in South African universities were ineffective, because very few academic staff members received training and any guidance on how the policies should be utilized. Jones, Boocock, and Sem (2013) conducted a survey to test the accessibility by which a student, who thinks that she was sexually harassed, could access information about policies and support services available to them. The researchers found that the "New Zealand universities provide a poor level of information and support for students who think they may have been subject to sexual harassment" (Jones, Boocock, Sem, 2013: 44). They recommended that universities in New Zealand place greater emphasis on the content and presentation of their policies and service information online so that students can have easy access to this information. They stated that "high visibility and easy accessibility should be the guiding principles of information provision for victims but it is also critical to ensure that the process and the bodies or individuals available to assist students are clearly identified" (Jones, Boocock, Sem, 2013: 45).

Any attempt by colleges and universities to address the issue of sexual harassment must take a holistic approach to the problem. This would require more than a general policy of sexual harassment program, but it would require the efforts and support of the campus administration, faculty, employees, and students and the continual training of all members of the campus community, as well as a procedure that encourage, not merely allows, complaints.

To deal effectively with sexual harassment of students on college campuses (as well as the sexual harassment of faculty and non-faculty employees), colleges and universities should have a zero-tolerance policy toward sexual harassment. They must establish a clear policy that should include the legal definition of sexual harassment, behaviors that constitute sexual harassment, statement of campus's responsibility in investigating complaints, statement of individual's responsibility for reporting sexual harassment, statement concerning false complaints, and identification of individual(s) responsible for hearing complaints (Paludi, 1996; Paludi, Barickman, 1998). The policy statement should be reissued each year by the college president and displayed prominently throughout the campus. In addition, the policy statement must be published in employee, faculty, and student handbooks. Colleges and universities should also conduct training sessions on sexual harassment for faculty, staff, and students. These training sessions should be mandatory and held annually and have the active support and participation of the administration. Effective training programs send a clear message to all individuals that the sexual harassment policy must be taken seriously and that sexual harassment will not be tolerated by the campus administrators. Finally, tertiary institutions should enforce their policies if they are to be effective in eliminating sexual harassment.

Conclusion

Sexual harassment is a recurring phenomenon in tertiary institutions and for many years colleges and universities have been confronted with the problem of sexual harassment of students by faculty members. The main reason for the continual perpetuation of sexual harassment is the existence of weak mechanisms and redress in these institutions.

Sexual harassment undermines the integrity of the academic environment. It is a discriminatory practice that needs to be addressed. It is also a problem that is underreported and underresearched. The effects of sexual harassment on the victims are profound. The challenge for all tertiary institution is to prevent sexual harassment rather than manage it. These institutions need to carefully define sexual harassment, provide explicit grievance policies, training for students, faculty and staff, create accessible mechanisms to report cases of sexual harassment, and effective respond to incidences of sexual harassment, and punish perpetrators who are guilty of sexual harassment.

References

- Abati, R. (2006, April 16) Domestic Violence in Nigeria. *Guardian*, pp. 13.
- Abuya, B. A., Onsomu, E. O., Moore, D., Sagwe, J. (2012) A Phenomenological Study of Sexual Harassment and Violence Among Girls Attending High Schools in Urban Slums, Nairobi, Kenya. *Journal of School Violence*, 4, pp. 323-344.
- Adedokun, O. (2004) Sexual Harassment in Nigerian Educational Settings: Preliminary Notes from qualitative Lagos State University. *Sexuality in Africa Magazine*, pp. 11-12.
- Beninger, C. (2013) Combating Sexual Harassment in Schools in Sub-Saharan Africa: Legal Strategies Under Regional and International Human Rights Law. *African Human Rights Law Journal*, 13, pp. 281-301.
- Bennett, J., Gouws, A., Kritzinger, A., Hames, M., Tidimane, C. (2007). 'Gender is Over': Researching the Implementation of Sexual Harassment Policies in Southern African Higher Education. *Feminist Africa*, 8, pp. 83-104.
- Betts, N.D., Newman, G.C. (1982) Defining the Issue: Sexual Harassment in College and University life. *Contemporary Education*, 54, pp. 48-52.
- Dhlomo, T., Mugweni, R.M., Shoniwa, G., Maunganidze, L., Sodi, T. (2012) Perceived Sexual Harassment among Female Students at a Zimbabwean Institution of Higher Learning. *Journal of Psychology in Africa*, 2, pp. 269-272.
- Durmus, E. (2013) Sexual Harassment: University Students' Perceptions and Reactions. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 1, pp. 15-30.
- Dziech, B., Weiner, L. (1990) *The Lecherous Professor: Sexual harassment on campus*. Chicago IL: University of Illinois Press.
- Farley, L. (1978) *Sexual Shakedown: The Sexual Harassment of Women on the Job*. New York: McGraw-Hill.
- Fitzgerald, L.F. (1990) Sexual Harassment: The Definition and Measurement of a Construct. In: M. Paludi (ed.) *Ivory Tower: Sexual Harassment on Campus*. Albany, NY: State University of New York, pp. 21-44.
- Gruber, J.E. (1992) A Typology of Personal and Environmental Sexual Harassment: Research and Policy Implications for the 1990s. *Sex Roles*, 11/12, pp. 447-464.
- Imonikhe, J., Idogho, P., Aluede, O (2011) A Survey of Teachers' and Students' Perception of Sexual Harassment in Tertiary Institutions of Edo State, Nigeria. *African Research Review*, 5, pp. 412-423.

- Jones, S.S., Boocock, K., Underhill-Sem, Y. (2013) ,[PDF] beinghaRasseD?'Accessing Information about Sexual Harassment in New Zealand's Universities. *Women's Studies Journal*, 1, pp. 36-48.
- Joubert, P., van Wyk, C., Rothmann S. (2011) The Effectiveness of Sexual Harassment Policies and Procedures at Higher Education Institutions in South Africa. *SA Journal of Human Resource Management/ SA Tydskrif vir Menslikehulpbronbestuur*, 1, pp. 1-10.
- Julie, A. (2013) Sexism and Sexual Harassment in Tertiary Institutions. *Gender & Behaviour*, 1, pp. 5237-5243.
- Kheswa, J. G. (2014) Exploring the Causal Factors and the Effects of Sexual Harassment on Female Students at the Universities in Africa: An overview. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 20, pp. 2847- 2852.
- LaFontaine, E., Tredeau, L. (1986) The Frequency, Sources and Correlates of Sexual Harassment among Women in Traditional Male Occupations. *Sex Roles*, 15, pp. 423-432.
- Leach, F. (2013) Corruption as Abuse of Power: Sexual Violence in Educational Institutions. In: G. Sweeney, K. Despota, S. Lindner (EOS). *Transparency International, Global Corruption Report: Education*. Abingdon, Oxon: Routledge, pp. 88-98.
- Mamaru, A., Getachew, K., Mohammed, Y. (2015) Prevalence of Physical, Verbal and Nonverbal Sexual Harassments and Their Association with Psychological Distress among Jimma University Female Students: A Cross-Sectional Study. *Ethiopian Journal of Health Sciences*, 1, pp. 29-38.
- Nolen- Hoeksema, S. (2008) *Abnormal Psychology: Media and Research Update* (4th ed.). Burr Ridge: McGraw-Hill Higher Education.
- Norman, I.D., Aikins, M., Binka, F.N. (2012) Faith-Based Organizations: Sexual Harassment and Health in Accra-Tema Metropolis. *Sexuality & Culture*, 1, pp. 100-112.
- Norman, I.D., Aikins, M., Binka, F.N. (2013) Sexual Harassment in Public Medical Schools in Ghana. *Ghana Medical Journal*, 3, pp. 128-136.
- Omonijo, D.O., Uche, O.C.O., Nwadiafor , K.L., Rotimi, O.A. (2013) A Study of Sexual Harassment in Three Selected Private Faith-Based Universities, Ogun-State, South-West Nigeria. *Open Journal of Social Science Research*, 9, pp. 250-263.
- Owoaje, E.T, Olusola-Taiwo, O. (2009-2010) Sexual Harassment Experiences of Female Graduates of Nigerian Tertiary Institutions. *International Quarterly of Community Health Education*, 4, pp. 337-348
- Paludi, M.A. (Ed.). (1996) *Sexual Harassment on College Campuses: Abusing the Ivory Power*. Albany, New York: State University of New York.

-
- Paludi, M.A., Barickman, R. B. (1998) *Sexual Harassment, Work, and Education: A Resource Manual for Prevention*. Albany, New York: State University of New York.
- Rademakers, J.J., van den Muijsenbergh, M.E., Slappendel, G., Lagro-Janssen, A.L.M., Borleffs, J.C.C. (2008) Sexual Harassment during Clinical Clerkships in Dutch Medical Schools. *Medical Education*, 5, pp. 452–458.
- Shimekaw, B., Megabiaw, B., Alamrew, Z. (2013) Prevalence and Associated Factors of Sexual Violence Among Private College Female Students in Bahir Dar city, North Western Ethiopia. *Health*, 6, pp. 1069-1075.
- Taiwo M. O., Omole O. C., Omole O. E. (2014) Sexual Harassment and Psychological Consequence Among Students in Higher Education Institution in Osun State, Nigeria. *International Journal of Applied Psychology*, 1, pp. 13-18.
- Till, F.J. (1980) *Sexual Harassment: A Report on the Sexual Harassment of Students*. Washington, DC: National Advisory Council on Women's Educational Programs.
- Tora, A. (2013) Assessment of Sexual Violence against Female Students in Wolaita Sodo University, Southern Ethiopia. *Journal of Interpersonal Violence*, 11, pp. 2351–2367.
- Webb, S. (1998) *Step Forward: Sexual Harassment in the Workplace: What You Need to know!* New York: MasterMedia.
- Wilson, R. (2014) Three Sex-Harassment Cases in Philosophy Departments Show That No Matter How Colleges Respond, No One Is Happy. *Chronicle of Higher Education*, 35, pp. A20-A24.
- Working Women United Institute. (1978) *Sexual Harassment on the Job: Questions and Answers*. New York: Working Women United Institute.

Internet Sources

- Ali, M. (2011) Sexual Harassment: University of Peshawar Suspends Lecturer. *The Express Tribune*. Available at: <http://tribune.com.pk/story/170748/sexual-harassment-university-of-peshawar-suspends-lecturer/>, page accessed February 24, 2015.
- Australia Human Rights Commission. (n.d.) *Sexual harassment in education*. Available at: <https://www.humanrights.gov.au/sexual-harassment-education>, page accessed February 15, 2015.
- Borufka, S. (2010) Czech Republic - Study Finds High Levels of Sexual Harassment at Czech Universities. Available at: http://www.wunrn.com/news/2010/02_10/02_22_10/022210_czech.htm, page accessed June 25, 2013.

Cobb, Ellen Pinkos (2014) Sexual Harassment Law Evolving Globally. Available at: <http://www.shrm.org/hrdisciplines/global/articles/pages/sexual-harassment-law-global.aspx>, page accessed June 24, 2015.

Dempsey, E. (2012) Sexual Exploitation and Rape Reported in Pakistani University. Available at: <http://www.digitaljournal.com/article/319436>, page accessed May 25, 2014.

Education Pakistan (2011) Higher Education Commission Stopping Sexual Harassment at Edu Institutions. Available at: <http://pakedu.net/pakistani-education-news/higher-education-commission-stopping-sexual-harassment-at-edu-institutions/>, page accessed September 13, 2013.

European Parliament (2000) The Charter of Fundamental Rights of the European Union. Available at: http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm, page accessed June 2, 2015.

Haidrani, L. (2013) We Must do More to Fight Sexual Harassment at University. *The Independent*. Available at: <http://www.independent.co.uk/student/student-life/we-must-do-more-to-fight-sexual-harassment-at-university-8556855.html>, page accessed July 10, 2013.

International Labour Organization. (2012) C111 - Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111). Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation (Entry into force: 15 Jun 1960) Adoption: Geneva, 42nd ILC session (25 Jun 1958) - Status: Up-to-date instrument (Fundamental Convention). Available at: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312256:NO, page accessed June 2, 2015.

Jamelia, C. (2011) Zimbabwe - Sexual Harassment in Higher Education. Available at: http://www.wunrn.com/news/2011/05_11/05_16/051611_zimbabwe.htm, page accessed January 11, 2015.

Junaidi, I. (2014) Sexual Harassment Allegations Rock Quaid-i-Azam University Again. Available at: <http://www.dawn.com/news/1115223>, page accessed January 20, 2015.

Lynch, S. (2013) The Fight against Sexual Harassment on Arab Campuses. Available at: <http://chronicle.com/article/The-Fight-Against-Sexual/139465/>, page accessed January 15, 2015.

Mackintosh, E. (2011) Sexual Assault, Harassment Plague Female University Students. Available at: <http://www.crikey.com.au/2011/03/24/s-xual-assault-harassment-plague-female-university-students/>, page accessed February 3, 2015.

MENAFN - Daily News Egypt (2015) Egypt-Sexual harassment in University Campuses ,Endemic': I Saw Harassment. Available at: <http://menafn.com/1094193492/Egypt>

Sexual-harassment-in-university-campuses-endemic-I-Saw-Harassment, page accessed April 30, 2015.

Numhauser-Henning, A., Laulom, S. (2012) *Harassment Related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination Versus Dignity*. European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality. Available at: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/your_rights/final_harassement_en.pdf, page accessed June 25, 2014.

Official Journal of the European Communities (2002) Directive 2002/73/ec of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:269:0015:0020:EN:PDF>, page accessed June 24, 2015.

Official Journal of the European Union (2006) Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast). Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0054>, page accessed June 24, 2015.

Okeke, C.M.A (2011) Impact of Sexual Harassment on Women Undergraduates' Educational Experience in Anambra State of Nigeria. Seton Hall University Dissertations and Theses (ETDs), paper 6. Available at: <http://scholarship.shu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=dissertations>, page accessed March 10, 2015.

Quaicoe-Duho, R. (2010) Sexual Harassment in Tertiary Institutions - A-Myth-Reality. *Daily Graphic*. Available at: <http://pathwaysghana.blogspot.com/2010/02/sexual-harassment-in-tertiary.html>, page accessed March 3, 2015.

Sharma, Y. (2013) Harassment, Sexual Abuse Corrupts Education Worldwide. University World News. Available at: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20131001155054992>, page accessed November 18, 2013.

The Advocates for Human Rights (2010) Stop Violence Against Women: Civil Law. Available at: http://www.stopvaw.org/civil_law.html, page accessed June 24, 2015.

The Daily Star (2012) 76% Female Students Face Sexual Harassment in Bangladesh: Study. Available at: <http://www.asianewsnet.net/news-37398.html>, page accessed October 22, 2013.

The Star/Asia News Network (2014) *Universities in South Korea Toughening Rules Against Sexual Harassment Amid Scandals*. Available at: <http://www.straitstimes.com/news/asia/east-asia/story/universities-south-korea-toughening-rules-against-sexual-harassment-amid-s>, page accessed January 17, 2015.

UN WOMEN (n.d.) Sources of International Law Related to Sexual Harassment. Available at: <http://www.endvawnow.org/en/articles/492-sources-of-international-law-related-to-sexual-harassment.html>, page accessed June 24, 2015.

UN WOMEN (n.d.) Placement of Sexual Harassment Laws in National Legislation. Available at: <http://www.endvawnow.org/en/articles/493-placement-of-sexual-harassment-laws-in-national-legislation.html?next=494>, page accessed June 24, 2015.

United Nations. (1993) Declaration on the Elimination of Violence against Women. Available at: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>, page accessed June 2, 2015.

U.S. Equal Employment Opportunity Commission (1999) Sexual harassment. Available at: http://www.eeoc.gov/laws/types/sexual_harassment.cfm, page accessed January 23, 2015.

Weale, S. (2014) Sexual Harassment Rife at UK Universities. *The Guardian*. Available at: <http://www.theguardian.com/education/2014/sep/15/sexual-harassment-rife-universities-nus-survey>, page accessed March 15, 2015.

JANICE JOSEPH

Seksualno uznemiravanje u visokoškolskim ustanovama: komparativna perspektiva

Seksualno uznemiravanje u visokoškolskim ustanovama nije nov fenomen. Ova pojava zaokuplja značajnu pažnju istraživača, ali izaziva i veliko interesovanje medija i šire javnosti. Međutim, različite države koriste različite definicije seksualnog uznemiravanja, pa se pojам seksualno uznemiravanje ne koristi svugde na isti način. To ima za posledicu razlike u pogledu prevalence seksualnog uznemiravanja u obrazovnom sistemu između različitih kultura. U radu je seksualno uznemiravanje analizirano iz komparativne perspektive. Poseban akcenat dat je terminološkom određenju pojma seksualno uznemiravanje, incidenci seksualnog uznemiravanja studenata u visokoškolskim ustanovama, posledicama koje seksualno uznemiravanje ostavlja na žrtve i odgovorima žrtava na seksualno uznemiravanje. U radu su, takođe, dati predlozi za suzbijanje seksualnog uznemiravanja u ovim ustanovama.

Ključne reči: koledž, nasilje nad ženama, seksualno uznemiravanje, žrtve ženskog pola, obrazovanje.

TEMIDA

Jun 2015, str. 145-164

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1502145M

Pregledni rad

Primljeno: 4.7.2014.

Odobreno za štampu: 9.7.2015.

Mogućnosti preventivnog delovanja nastavnika u pogledu nasilničkog ponašanja učenika¹

MARIJA R. MARKOVIĆ*

Prevencija vršnjačkog nasilja u školama predstavlja važan zadatak savremenog vaspitno-obrazovnog procesa, s obzirom na ozbiljnost celoživotnih posledica koje ono ima, kako po učenike koji se nasilno ponašaju i one koji trpe nasilje, tako i po ostale učenike iz odeljenja. Nastavnik, kao akter koji je u odnosu na sve druge zaposlene u školi u svakodnevnom kontaktu sa učenicima, ima izuzetno važnu ulogu u prevenciji nasilničkog ponašanja učenika i stvaranju podsticajne školske klime. U radu je, kroz sistematizovanje i kritičko sagledavanje stavova niza autora, ukazano na: važnost pojedinih aspekata uloge nastavnika u prevenciji vršnjačkog nasilja, važnost stvaranja pozitivne školske klime kao značajnog preduvjeta preventivnog delovanja nastavnika, kao i na moguće prepreke adekvatnom preventivnom delovanju nastavnika. Poslednja celina rada odnosi se na sagledavanje promena izvršenih poslednjih godina u pogledu prevencije nasilničkog ponašanja učenika u sistemu vaspitanja i obrazovanja u Srbiji.

Ključne reči: nastavnici, učenici, nasilje u školi, prevencija, Srbija.

¹ Pripremljeno u okviru projekta *Održivost identiteta Srba i nacionalnih manjina u pograničnim opštinama istočne i jugoistočne Srbije* (179013), koji se izvodi na Univerzitetu u Nišu – Mašinski fakultet, čiji je rukovodilac prof. dr Dragoljub B. Đorđević, a finansira ga Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Marija R. Marković je asistentkinja na Departmanu za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Nišu i doktorand na Odeljenju za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
E-mail: marija.markovic@filfak.ni.ac.rs.

Uvod

Nasilje među učenicima predstavlja sve izraženiju društvenu pojavu koja zahteva adekvatnu i pravovremenu intervenciju i prevenciju kako bi se sprečile negativne posledice koje ono ima po kvalitet života sve dece u školi, kao i posledice koje se odnose na neadekvatno socijalno funkcionisanje nasilnika i žrtava u toku čitavog života.

Veliki broj autora ukazuju na to da nasilničko ponašanje i izloženost nasilju mogu imati brojne negativne posledice kako po učenike koji trpe nasilje, tako i po same učenike koji se nasilno ponašaju (na primer: Sharp, Smith, 1994; Elliott, 2002a; Elliott, 2002b; O'Moore, 2002; Rigby, 2002, 2007; Thompson, Aro, Sharp, 2002; Baldry, 2004; Smokowski, Holland Kopasz, 2005; Kowalski, Limber, Agatston, 2008), ali i po druge učenike koji nisu direktno uključeni u nasilje (Astor i dr., Dupper, Meyer-Adams i Nishina, Juvonen prema Nishina, 2004).

Između ostalog, utvrđeno je da postoji izvesna povezanost između učestalosti vršnjačkog nasilja na nivou škole i školskog uspeha učenika (Astor i dr., Dupper, Meyer-Adams i Nishina, Juvonen prema Nishina, 2004; Konishi i dr., 2010), u smislu da je visok nivo vršnjačkog nasilja u školi povezan sa niskim školskim postignućem učenika. Utvrđeno je, pritom, da izvesni faktori mogu ublažiti negativne efekte učestalosti vršnjačkog nasilja u školi na postignuće učenika. Jedan od takvih faktora je i odnos koji učenici uspostavljaju sa nastavnicima. Kvalitet odnosa koji nastavnici i učenici uspostavljaju može predstavljati zaštitni faktor koji omogućava razvoj pozitivnih vršnjačkih odnosa (u slučaju visokog kvaliteta takvog odnosa) ili faktor rizika koji doprinosi vršnjačkom nasilju (u slučaju lošeg kvaliteta takvog odnosa) (Hanish i dr., 2004; Kasen i dr., 2008; Konishi i dr., 2010).

Brojne studije su pokazale da deca koja imaju nizak nivo socijalnih kompetencija, probleme u ponašanju ili neadekvatne vršnjačke odnose, najčešće uspostavljaju odnose sa nastavnicima koje odlikuje nesigurnost, nepoverenje, distanciranost, konflikti, preterana zavisnost, nedovoljna emocionalna toplina i odsustvo pozitivnih osećanja (Howes, Matheson, Hamilton; Pianta; Pianta, Steinberg prema Hanish i dr., 2004). Imajući u vidu da postoji velika verovatnoća da deca kojoj nedostaju adekvatne socijalne veštine budu uključena u nasilje (bilo u ulozi nasilnika i/ili žrtve), može se jasno uočiti značaj kvaliteta odnosa koje učenici uspostavljaju sa svojim nastavnicima. Poznato je da su kvalitet odnosa između učenika i nastavnika, kao i oblici ponašanja nastavnika u kontekstu interakcije vršnjak–vršnjak, povezani sa razvojem nasilničkog ponašanja

kod učenika. Stoga, važno je da se kod dece, kod koje se mogu prepoznati rani pokazatelji nasilničkog ponašanja, razviju kvalitetni odnosi sa nastavnicima, koji će delovati kao protektivni faktor. Postojanje odnosa sa odraslima koji se zasnivaju na podršci i razumevanju može poslužiti kao osnova kroz koju učenik/ca može razviti odgovarajuće socijalne veštine koje će primeniti u interakciji sa vršnjacima.

S obzirom na to da prevencija vršnjačkog nasilja u školama predstavlja važan zadatak savremenog vaspitno-obrazovnog procesa, imajući u vidu ozbiljnost celoživotnih posledica koje ono ima po sve učenike iz odeljenja, od posebnog je značaja ukazati na ulogu nastavnika u procesu preventivnog delovanja škole. Nastavnik, kao akter koji je u odnosu na sve druge zaposlene u školi u svakodnevnom kontaktu sa učenicima, ima izuzetno važnu ulogu u prevenciji nasilničkog ponašanja učenika i stvaranju podsticajne školske klime. U radu je, kroz sistematizovanje i kritičko sagledavanje stavova niza autora, ukazano na: važnost pojedinih aspekata uloge nastavnika u prevenciji vršnjačkog nasilja, važnost stvaranja pozitivne školske klime kao značajnog preduslova preventivnog delovanja nastavnika, kao i na moguće prepreke adekvatnom preventivnom delovanju nastavnika. Pored toga, sagledane su promene izvršene poslednjih godina u pogledu prevencije nasilničkog ponašanja učenika u Srbiji.

Kada govorimo o pojmu nasilja (bullying), u ovom radu prvenstveno imamo u vidu sledeća njegova određenja:

- „Nasilje podrazumeva ponovljene napade – fizičke, psihičke, socijalne ili verbalne prirode – od strane onih koji su u poziciji moći, koja je formalno ili situaciono određena, nad onima koji su nemoćni da se odupru, s ciljem povređivanja drugog zarad lične dobiti ili zadovoljstva“ (Besage prema Ma, Stewin, Mah, 2001: 249).
- „Nasilje se definiše kao svaki oblik jedanput učinjenog ili ponovljenog verbalnog ili neverbalnog ponašanja, koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva dece/učenika“ (Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2007: 3).

Na ovaj način shvaćeno, vršnjačko nasilje predstavlja ponovljeno agresivno ponašanje fizičke, verbalne i relacione prirode od strane pojedinaca koji imaju veću moć u okviru vršnjačke grupe i svesno zloupotrebljavaju svoju moć zarad povređivanja osobe koja je nemoćna da se suprotstavi, pri čemu

žrtva ničim nije izazvala takvo ponašanje nasilnika. Pod nasilnicima podrazumevamo učenike/ce koji/e više puta ispoljavaju nasilničko ponašanje prema drugim učenicima/ama, dok pod žrtvama podrazumevamo učenike/ce koji/e trpe takvo njihovo ponašanje.

Pod prevencijom nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama podrazumevamo „skup mera i aktivnosti koje imaju za cilj stvaranje sigurnog i podsticajnog okruženja, negovanje atmosfere saradnje, uvažavanja i konstruktivne komunikacije, u kome neće biti nasilja ili će ga biti što manje“ (Priručnik za primenu Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2009: 18).

Uloga nastavnika u prevenciji nasilja u školi

Pred nastavnicima kao osobama koje su u neposrednoj, gotovo svakodnevnoj interakciji sa učenicima, stoje brojne mogućnosti adekvatnog vaspitnog delovanja. Imajući u vidu da se sve češće ukazuje na porast vršnjačkog nasilja u školama, veoma je važno sagledati načine na koje nastavnici mogu doprineti uspešnoj prevenciji takvog ponašanja.

Neophodan prvi korak u sekundarnoj prevenciji nasilja jeste realno sagledavanje učestalosti i ozbiljnosti problema vršnjačkog nasilja od strane nastavnika i drugih zaposlenih u školi (Colvin i dr., 1998). Ali, pored utvrđivanja učestalosti nasilja, potrebno je uočiti i faktore koji doprinose pojavi i održavanju nasilničkog ponašanja i viktimizacije učenika. Kada se uoče takvi faktori, mogu se osmisliti i primeniti odgovarajuće preventivne mere i aktivnosti.

Međutim, problem koji se često javlja prilikom procenjivanja nasilja jeste činjenica da nastavnici najčešće neka ponašanja ne smatraju nasilničkim ponašanjima, ne shvatajući, pritom, ozbiljnost i posledice takvih ponašanja po učenike (O'Moore, 2002). Stoga, oni bi trebalo jasno da prepoznaju razliku između bezopasne šale i zadirkivanja između učenika, i ponašanja koje zastrašuje i viktimizira žrtvu. Kako to nije uvek lako uočiti, važno je da nastavnici razviju odgovarajuće veštine posmatranja. Smatra se, pritom, da se direktnim delovanjem nastavnika neće puno toga postići. Direktno optuživanje učenika/ce za nasilničko ponašanje neće biti od koristi. Kritika treba da bude usmerena na neprihvatljivo nasilničko ponašanje učenika, a ne na ličnost učenika. I, veoma je važno ne pogoršavati situaciju predstavljanjem žrtve kao nekoga ko je slab i kome treba ponuditi posebnu zaštitu (Rogers, 2002).

Pored jasne procene i prepoznavanja nasilničkog ponašanja, neophodno je da nastavnik analizira sopstveno ponašanje i da postane svestan mogućih načina na koje sam doprinosi takvom ponašanju učenika. Važno je da nastavnici u sopstvenom ponašanju ne modeluju nasilje (Stephenson, Smith, 2002). Osim toga, važno je i da sami nastavnici svojim ponašanjem ne daju indirektnu podršku nasilničkom ponašanju učenika. Deca su veoma osetljiva na licemerje i brzo će prozreti nastavnika koji tvrdi da je protiv nasilja, a zapravo se ponaša na drugačiji način. On time promoviše nasilje, što se postiže prenošenjem jasne poruke da je takvo ponašanje opravdano, odnosno, da je prihvatljivo koristiti razliku u pogledu moći (superiornost u odnosu na druge) kako bi se ostvario neki cilj. Nastavnici bi trebalo, ličnim primerom, da pokažu da je takvo ponašanje neprihvatljivo. Stoga, moraju biti obazrivi prilikom upućivanja komentara učenicima kojima zapravo pokazuju da pozicija moći opravdava upotrebu nasilja. Nastavnici koji se trude da podstiču i održavaju krute razlike u pogledu statusa između sebe i svojih učenika stvaraju uslove pod kojima nasilje može nastaviti da se razvija. Oni to rade na dva načina: 1) upućujući poruku da su status i moći legitimni mehanizmi kontrole, i 2) otežavajući učenicima da zatraže pomoć ako su žrtve (Rogers, 2002: 209).

Kada deca trpe nasilje, treba im pružiti podršku, ojačati ih, ohrabriti, kako bi bili u stanju da se obrate nekome kome veruju. Učenike treba uveriti da će ova osoba saslušati njihova strahovanja, da će ih ozbiljno shvatiti i učiniti nešto povodom njihovog problema. Ali, to se ne može postići u školama u kojima postoji uzajamno nepoverenje između nastavnika i učenika ili u kojima se učenik/ca koji/a prijavljuje nasilje tretira kao „doušnik“ ili „slabić“. Nastavnik koji tretira zahtev za pomoć kao priznavanje slabosti je nastavnik koji omogućava nasilnicima da nastave sa nasilničkim ponašanjem (Rogers, 2002; Stephenson, Smith, 2002).

Ako je dete zapleteno u tešku situaciju, kao što je vršnjačko nasilje, potrebno je pomoći mu da adekvatno izrazi svoja osećanja. Crtanje, vođenje dnevnika i korišćenje plastelina su tri dobra načina na koja se to može učiniti. Na primer, pravljenje nasilnika/ce od plastelina je metod koji se može primeniti i kod starijih učenika, a njime se žrtvi omogućava da na adekvatan način eksternalizuje doživljene frustracije. Takođe, takav metod može voditi pokretanju diskusije u kojoj će nastavnici pomoći učenicima da razrade strategije u pogledu načina postupanja u situacijama nasilja (Elliott, 2002a).

Kao važna komponenta uspešnog delovanja nastavnika u cilju intervencije i sekundarne prevencije vršnjačkog nasilja izdvaja se uključivanje učenika

u taj proces. Neophodno je da su učenici uključeni u rešavanje ovog problema i da sami predlažu ideje. Time se kod njih razvija osećaj odgovornosti za sopstveno ponašanje i dobrobit vršnjaka. Najuspešniji koncepti protiv nasilja dolaze iz škola koje uključuju decu u donošenje odluka (Elliott, 2002a; Stephenson, Smith, 2002). Takođe, grupisanje dece različitih uzrasta izgleda da podstiče brižnije i manje kompetitivne odnose među učenicima. Ako su deca istog uzrasta grupisana zajedno, veća je verovatnoća da će se javiti pitanje uspostavljanja dominacije među njima (Stephenson, Smith, 2002).

Od posebne važnosti za primarnu prevenciju je korišćenje nastavnih metoda koje podstiču kooperativne interakcije među učenicima u odeljenju. Način na koji nastavnik strukturira proces nastave i učenja određuje, između ostalog, i način na koji učenici stupaju u međusobne odnose i odnose sa nastavnicima što, zauzvrat, utiče na kognitivne, socijalne i afektivne ishode vaspitno-obrazovnog procesa (Krnjajić, 2002).

Takođe, od izuzetne važnosti za primarnu prevenciju nasilja jeste i uspostavljanje saradnje između škole i porodice (Popović, 2012). Pored toga, istraživanja pokazuju da prevenciju nasilja treba vršiti još kod kuće (Fraser; Garmezy; Hawkins; Minde prema Bašić, 2009), pri čemu se pristup nasilnoj deci bitno ne razlikuje od pristupa koji je adekvatan za drugu decu.

Primeri nastavnih aktivnosti usmerenih ka prevenciji vršnjačkog nasilja

Postoje brojni načini na koje nastavnik razredne nastave, predmetni profesor ili pedagoško-psihološka služba, mogu doprineti razvoju pozitivnih odnosa među vršnjacima. Primera radi, autorka Elliott (Elliott, 2002b) nudi dvadeset radioničarskih igara koje se mogu realizovati u odeljenju u cilju prevencije nasilja među učenicima, aktivnosti čija je efikasnost prethodno proverena u praksi. Radioničarske igre, uz izvesna prilagođavanja, mogu biti primjene u radu sa učenicima različitih uzrasta i sposobnosti. Suština ovih aktivnosti se ogleda u: iskazivanju osećanja učenika u situacijama nasilja, posticanju empatičnog uživljavanja u osećanja učenika koji se nasilno ponaša i učenika koji trpi nasilje, kao i razvoju adekvatnih socijalnih veština.

Radioničarske igre obuhvataju sledeće aktivnosti: 1) *Pravljenje kolaža* na temu nasilja i uloga koje učenici uključeni u nasilje imaju; 2) *Sprijateljivanje*, kao aktivnost koja ima za cilj da se kroz razgovore o adekvatnim i neadekvatnim načinima iniciranja interakcije sa drugima, kod učenika razviju određene veštine neophodne za sklapanje prijateljstava; 3) *Čitanje priča i/ili izvođenje*

predstava na temu nasilja, pri čemu nastavnik može da izabere priču na temu nasilja koju će pročitati učenicima, može zatražiti od dece da pročitaju priče koje su pronašli ili da pripreme kratak pozorišni komad o nasilju; 4) *Pisanje pisma* u kome će učenici opisati ono što vole da rade, kakve su osobe, čime planiraju da se bave u budućnosti, kao i temu nasilja iz ugla žrtve ili nasilnika; 5) *Pravljenje crteža tela i lepljenje stikera* sa pozitivnim porukama o pojedincima na crtež; 6) *Dodeljivanje pozitivnih nadimaka* svakom učeniku; 7) *Proglašavanje učenika učenikom nedelje*, pri čemu se svake nedelje na pano postavlja slika jednog učenika i zatraži se od drugih učenika da navedu jednu pozitivnu stvar u vezi sa tim učenikom, potom se pravi spisak od pet izjava koje se stavljuju ispod slike; 8) *Pisanje pesme o nasilju* kao zadatak za učenike; 9) *Opisivanje karakteristika savršene škole*; 10) *Pisanje pozitivnih/negativnih osobina*, pri čemu svaki učenik piše sopstvene pozitivne/negativne osobine (prevashodno karakteristike koje su naučili, a ne fizičke karakteristike); 11) *Pisanje razrednih novina*, kojima svaki učenik može dati doprinos tako što će napisati članak, crtež, slagalicu ili pesmu o nasilju. Potrebno je da učenici sastave bilten koji će biti umnožen i podeljen roditeljima, učenicima i školskom osoblju; 12) *Proglašavanje svakog od učenika milionerom*, pri čemu se učenicima da instrukcija da je svako od njih nasledio milion dolara, od čega moraju upotrebiti 90% za iskorenjivanje nasilja; 13) *Osmišljavanje toka i završetka igre marionetama* o detetu koje je zlostavljan i o njegovim osećanjima; 14) *Crtanje i ukrašavanje odeljenjskog murala* koji prikazuje na jednom panelu dvorište gde se nasilje dešava, a na drugom panelu dvorište gde se svako dete dobro provodi i gde nema nasilja; 15) *Navođenje učenika da učine da se neko oseća dobro*, pri čemu se od učenika traži da svakodnevno usreće jednu osobu iz odeljenja time što će uraditi ili reći nešto lepo; 16) *Sastavljanje individualne liste želja* u pogledu toga kako bi hteli da ih drugi učenici doživljavaju; 17) *Pisanje priče o bandi nasilnika* – pisanje priče od strane učenika o detetu ili mladoj osobi koja je iznenada uvučena u bandu nasilnika i naterana da počne da zlostavlja osobе sa kojima se prethodno družila; 18) *Postavljanje oglasne table* na kojoj će učenici izlagati tekstove i obaveštenja o nasilju; 19) *Pisanje sastava o učeniku čiji se identitet ne otkriva* – svaki učenik dobija ime drugog učenika koga treba bolje da upozna i da napiše sastav o tome, bez imenovanja tog učenika/ce, pri čemu se od drugih traži da ga/je prepozna; i 20) *Pisanje pisma o zamišljenoj nasilnoj osobi* u kojem učenici treba toj osobi da napišu zašto je važno da se potrudi da se promeni, i da daju neke predloge o tome kako da se promeni (Elliott, 2002b).

Kao što se može uočiti, predložene radioničarske igre predstavljaju korištan predlog kako nastavnici u toku svakodnevnog rada sa učenicima mogu uticati na promenu njihovog stava prema nasilju. Njihova primena je moguća sa učenicima različitih uzrasta (uz adekvatna prilagođavanja). Osnovna svrha navedenih radioničarskih igara jeste da se kod učenika podigne svest o nasilju, o značaju sopstvene uloge u prevenciji nasilja i da se učenici podstaknu da uzmu aktivnu ulogu u tom procesu. Radioničarske igre su predstavljene sa ciljem da se ukaže na neke od mogućnosti preventivnog delovanja na nivou odeljenja, ali treba naglasiti da se njima ne iscrpljuju sve mogućnosti. Namera je bila da se skrene pažnja na to da postoje brojni načini na koje nastavnik može doprineti prevenciji nasilja između učenika.

Promena školske klime kao važan preuslov preventivnog delovanja nastavnika

Na preventivno delovanje nastavnika značajan uticaj ima klima na nivou škole, koja predstavlja važan faktor školske sredine. Pod školskom klimom podrazumeva se „...kumulativni efekat pojedinačnih stavova i uverenja povezanih sa tim kako deca treba da se ponašaju prema drugima“ (Rigby, 2007: 94). Jednostavnije rečeno, školsku klimu čini atmosfera koja vlada u školi. Faktori koji određuju školsku klimu obuhvataju odnos između nastavnika i učenika, način sprovođenja discipline, način ocenjivanja i postojeći sistem normi i vrednosti, među kojima su i sasvim specifične norme vezane za stav učenika i nastavnika prema nasilju (Popadić, 2009). Škole u kojima postoji velika učestalost vršnjačkog nasilja najčešće imaju sledeće odlike: „slabu motivisanost školskog oseblja, česte promene nastavnika, nejasna pravila ponašanja, nedosledne načine disciplinovanja učenika, lošu organizovanost, neadekvatan nadzor i nedostatak svesti kod dece o sopstvenoj ulozi u nasilju“ (Pearce, 2002: 84).

Nastavnici, čiji je jedan od zadataka koordinisanje socijalnih interakcija među vršnjacima, imaju veoma važnu ulogu u stvaranju podsticajne školske klime, kojom se delimično određuje stepen u kome će se pojaviti nasilje usmereno ka vršnjacima. Pritom, odnosi učenika sa vršnjacima i nastavnica mogu biti definisani u pogledu vrste i kvaliteta celokupnog odnosa, kao i u pogledu specifičnih obrazaca interakcija koji se razvijaju tokom vremena. Odeljenje u kojem se ostvaruje pozitivna interakcija između učenika, kao i

interakcija između učenika i nastavnika, jedan je od najvažnijih konteksta za razvoj, ali i sprečavanje nasilja (Hanish i dr., 2004).

Svakako da nastavnik ima istaknutu ulogu u prevenciji nasilja među učenicima. Međutim, treba naglasiti da on u tom pogledu nije jedini akter i ne može uspešno izolovano delovati. Da bi se smanjilo nasilje u školi, neophodno je preduzeti izvesne mere koje će realizovati svi zaposleni u školi (Colvin i dr., 1998; Stephenson, Smith, 2002; Greene, 2003). Potrebno je sistematsko i koordinisano delovanje direktora, školskih pedagoga i psihologa, nastavnika i učenika, u pogledu stvaranja školske klime koja odražava stav da je nasilničko ponašanje neprihvatljivo. Hoover i Hazler (Hoover, Hazler prema Holt, Keyes, 2004) su ustanovili da školsko osoblje, kada toleriše, ignoriše ili odbacuje mogućnost postojanja nasilja, implicitno prenosi poruke o vrednostima koje zlostavljeni učenici internalizuju. Nasuprot tome, ako školsko osoblje ne podržava nasilničko ponašanje, a to prenosi kroz izražavanje mišljenja i/ili aktivno delovanje u situacijama nasilja, klima škole kao celine postaje manje tolerantna prema nasilju. Stoga je potrebno stvoriti klimu poverenja, koja podrazumeva ozbiljno tretiranje učeničkih prijava nasilja i postojanje jasnih procedura adekvatnog reagovanja kada učenik/ca prijavi nasilje (Rogers, 2002).

Drugim rečima, celokupna nastojanja smanjenja nasilja u školi, sveukupnost preventivnih mera i aktivnosti svih aktera školskog života, trebalo bi da imaju za cilj da se stvore okolnosti u kojima se nasilničko ponašanje smatra neprihvatljivim i u kojima su odnosi u školi prevashodno zasnovani na uzajamnom poštovanju, poverenju, brizi i obziru prema drugima, a ne na moći i snazi. Ukoliko je stvorena školska klima koja promoviše ove kvalitete, nasilje će biti marginalizovano, jer će se deca retko usuditi da ispolje nasilničko ponašanje imajući u vidu moguće negativne posledice. U takvim okolnostima, napori nastavnika kao pojedinaca u pravcu prevencije nasilja među učenicima naići će na adekvatnu institucionalnu podršku.

Mogući izvori prepreka adekvatnom preventivnom delovanju nastavnika

Uprkos postojanju napora usmerenih na prevenciju vršnjačkog nasilja, nastavnici se u nastojanju da smanje i preduprede vršnjačko nasilje mogu sresti sa određenim preprekama, koje mogu uticati na uspešnost njihovog delovanja u pravcu prevencije. Prepreke za delovanje nastavnika u pravcu prevencije

mogu se grupisati u nekoliko kategorija: one koje se tiču procene rasprostranjenosti nasilja, one koje se odnose na neadekvatno tumačenje određene situacije, individualne karakteristike nastavnika, otežavajući faktori na nivou škole i nedovoljna stručna sposobljenost nastavnika za preventivno delovanje.

Osnovni problem koji se javlja u oblasti prevencije nasilja u školi jeste činjenica na koju ukazuju brojni autori (na primer, Smith, Sharp, 1994; O'Moore, 2002; Rigby, 2002, 2007; Thompson, Arora, Sharp, 2002; Beane, 2008; Holt, Keyes, 2008; Kowalski, Limber, Agatston, 2008; Popadić, 2009), a koja se odnosi na neadekvatne procene nastavnika u pogledu zastupljenosti nasilja u školi. Verovatno jedno od objašnjenja treba tražiti u tome što se nasilje često javlja u situacijama u kojima postoji malo izgleda da će deca biti nadzirana od strane nastavnika. Nastavnici su retko prisutni i nedovoljno svesni situacija nasilja u školi (Stephenson, Smith, 2002).

S druge strane, nastavnici često prilikom tumačenje određene interakcije između učenika u vidu imaju samo ograničenu radnu definiciju nasilja. Pod tim se, pre svega, podrazumeva da nastavnici često imaju svoje implicitne teorije o tome šta se smatra nasiljem a šta ne, zbog čega neretko nekim ponašanjima ne pridaju karakter nasilničkih ponašanja i ne tretiraju ih na takav način. To može predstavljati dodatni razlog zašto nastavnici i učenici različito procenjuju zastupljenost nasilja u školi. Čak i ako posmatraju situacije nasilja specifične prirode (npr. socijalna isključenost), ukoliko takvo ponašanje nije u skladu sa njihovim poimanjem nasilja, nastavnici ovakve slučajevе neće uzeti u obzir u svojim procenama učestalosti nasilničkog ponašanja (Holt, Keyes, 2004).

Takođe, neke individualne karakteristike nastavnika, poput pola, sposobnosti empatije, pripisivanja različitog stepena ozbiljnosti posledica izazvanih pojedinim formama nasilja (kao opasnije se procenjuje fizičko nasilje² i verbalno nasilje,³ dok se relaciono nasilje⁴ smatra manje opasnim oblikom), mogu uticati na njihovu procenu učestalosti nasilja (O'Moore, 2002; Rogers, 2002; Holt, Keyes, 2004; Popadić, 2009). Uz to, može biti da su deca izložena nasilju manje simpatična i samim nastavnicima, pa njihovo zlostavljanje smatraju opravdanim ili barem razumljivim (Rogers, 2002). Nalazi nekih istraživanja pokazuju da nastavnici najčešće imaju dobru namjeru, ali nemaju pravu

---

² Poput udaranja, guranja, šutiranja, skrivanja ili uništavanja ličnih stvari.

³ Nazivanje pogrdnim imenima, ruganje, psovke, pretnje, i slično.

⁴ Namerno isključivanje nekoga iz igre i drugih aktivnosti, namerno širenje neistina o nekome, ignorisanje nekoga, ogovaranje.

predstavu o prirodi vršnjačkog nasilja („Rekla bih da on nije mislio ono što je rekao”, „Deca koja tako nešto kažu, nisu srećna u sebi“) (Popadić, 2009: 177).

Pored navedenih, mogu se izdvojiti još neke prepreke uspešnom preventivnom delovanju nastavnika. Colvin i saradnici ukazuju na sledeće razloge koji mogu objasniti stavove i određene reakcije konkretnog nastavnika prema nasilju: 1) verovanje da učenici treba da nauče da sami rešavaju svoje probleme i da ih ne treba zaštititi od nasilja; 2) smatranje da se neće naići na podršku kolega u slučaju suprotstavljanja težim nasilnicima; 3) smatranje da se učenici samo zadirkuju i zabavljaju; 4) verovanje da je to „pravi put“ na putu odrastanja i da će ga učenici prerasti; 5) nesvesnost postojanja problema nasilja i neinformisanost o njemu; 6) verovanje da je učenik (žrtva) sam izazvao nasilničko ponašanje, da je ono, stoga, „prirodna posledica“ i da se ne treba mešati; i 7) strah da se priča o nasilju (Colvin i dr., 1998).

Osim toga, izvesni faktori na nivou škole mogu delovati kao otežavajući faktori. Kao potencijalne prepreke preventivnom delovanju pojedinih nastavnika mogu se javiti: nepostojanje zajedničke usmerenosti ka smanjenju nasilja na nivou škole i usko shvatatanje zadataka škole od strane direktora škole, u smislu njenog svođenja samo na obrazovnu funkciju, potom, ograničeni ljudski i materijalni resursi, i nedostatak vremena za rad na smanjenju nasilja (Vernberg, Gamm, 2003).

Još jedna potencijalna barijera uspešnoj prevenciji javlja se kada su nastavnici i školsko osoblje nedovoljno obučeni (Vernberg, Gamm, 2003). Nastavnici se često osećaju nedovoljno kompetentnima da intervenišu, što se reflektuje i na spremnost učenika da se obrate za pomoć (Popadić, 2009).

Preventivni rad nastavnika u Srbiji

U okviru preventivnog rada u Srbiji možemo izdvojiti nekoliko grupa aktivnosti: 1) istraživanja usmerena na utvrđivanje učestalosti i oblika nasilničkog ponašanja učenika; 2) reforma zakonodavstva; 3) razvijanje i pilotiranje praktičnih preventivnih programa; 4) uloga policije u prevenciji nasilja; 5) obuka zaposlenih.

Istraživanja usmerena na utvrđivanje učestalosti i oblika nasilničkog ponašanja učenika

Tokom proteklih godina u Srbiji je učinjeno dosta u pogledu rada škole na prevenciji vršnjačkog nasilja. Izvršen je veliki broj istraživanja usmerenih na utvrđivanje učestalosti i oblika nasilničkog ponašanja učenika (na primer, Trifunović, 2006; Popadić, Plut, 2007; Tomonjić, Blagojević-Radovanović, Pavlović, 2010; Nedimović, 2011), koji su doprineli razvijanju odgovarajućih preventivnih programa.

Reforma zakonodavstva

Uvedena je i određena zakonska regulativa kojom su propisane obaveze i pravci delovanja škola u cilju zaštite dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Pod tim se, prevashodno, misli na usvajanje odgovarajućih zakonskih i podzakonskih akata, kao i političkih dokumenata, poput: Zakona o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta⁵, Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁶, Nacionalnog plana akcije za decu (Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije, 2004), Opštег protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (Vlada Republike Srbije, 2005), Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2007), Priručnika za primenu Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009b), Pravilnika o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje⁷, Okvirnog akcionog plana za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009a). U navedenim dokumentima se, rad na smanjenju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja dece u obrazovno-vaspitnim ustanovama i stvaranje sigurne i podsticajne sredine za učenje i razvoj, ističe kao važan zadatak škole.

---

⁵ Službeni list SFRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 15/90 i Službeni list SRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 4/96 i 2/97.

⁶ Službeni glasnik RS, br. 62/03, 64/03, 58/04, 62/04, 79/05 i 101/05.

⁷ Službeni glasnik RS, br. 30/2010.

U *Posebnom protokolu za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* je predviđeno, a *Priručnikom za primenu Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* konkretnije definisano, da svaka ustanova na godišnjem nivou donosi program zaštite dece od nasilja. Polazi se od onoga što je postignuto na nivou škole i analizira se postojeće stanje koje čini osnovu za dalje preventivno delovanje. Takav program pruža osnovu za planiranje i realizaciju preventivnih aktivnosti, uspostavljanje jasnih pravila i načina postupanja u situacijama nasilja i pomaže u podizanju nivoa svesti i osetljivosti na nasilje (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009b). Program zaštite dece od nasilja treba da sadrži: 1) preventivne aktivnosti; 2) mere intervencije. Kada je reč o preventivnim aktivnostima, u Priručniku je navedeno da one obuhvataju: „stalno stručno usavršavanje; postavljanje relevantnih vaspitnih ciljeva u redovnoj nastavi/aktivnostima u vrtiću i vaspitnom radu u domovima učenika; raznovrsnu ponudu slobodnih i vannastavnih aktivnosti za strukturiranje slobodnog vremena učenika i dece; donošenje pravila ponašanja i njihovu doslednu primenu i formiranje zaštitne mreže; različite programe pomoći deci i učenicima u razvijanju prosocijalnih životnih veština ili prevazilaženju školskog neuspeha; aktivno učešće dece/ učenika (participacija) u planiranju i realizaciji preventivnih aktivnosti; saradnju sa drugim institucijama sa ciljem ranog identifikovanja problema, potencijalnih poremećaja u ponašanju i drugih rizika za pojavu nasilja i pravovremene pomoći; saradnju sa roditeljima i lokalnom zajednicom sa ciljem angažovanja svih stručnih i institucionalnih kapaciteta za prevenciju nasilja i zaštitu dece (forumi roditelja, savetovanje, zajedničke akcije); aktiviranje školskog i rekreativnog sporta i stavljanje sportskih kapaciteta ustanova u funkciju zdravlja sve dece/učenika u lokalnoj zajednici (pokretanjem sportskih i rekreativnih manifestacija i takmičenja, igara bez granica, fer-plej turnira i sl.); pokretanje inicijative u lokalnoj zajednici za izmene zakona ili njihovo dosledno sprovođenje, kako bi se smanjili negativni uticaji i rizici u okruženju, na primer: izmeštanje kafića i kladionica iz neposrednog okruženja ustanove; poštovanje uredbe o zabrani prodaje alkohola, duvana, pirotehničkih sredstava i psihosaktivnih supstanci maloletnim osobama“ (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009b: 19).

Kao specifični ciljevi prevencije nasilja u vaspitno-obrazovnim institucijama u Priručniku su navedeni: 1) stvaranje i negovanje klime prihvatanja, tolerancije i uvažavanja; 2) uključivanje svih interesnih grupa (deca, učenici,

nastavnici, stručni saradnici, administrativno i pomoćno osoblje, direktori, roditelji, staratelji, lokalna zajednica) u donošenje i razvijanje programa prevencije; 3) Podizanje nivoa svesti i povećanje osetljivosti svih uključenih u život i rad ustanove za prepoznavanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 4) definisanje procedura i postupaka za zaštitu od nasilja i reagovanja u situacijama nasilja; 5) informisanje svih uključenih u život i rad ustanove o procedurama i postupcima za zaštitu od nasilja i reagovanje u situacijama nasilja; 6) unapređivanje kompetencija nastavnog i vannastavnog osoblja, dece, učenika, roditelja, staratelja i lokalne zajednice za uočavanje i rešavanje problema nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2007: 6).

U cilju prevencije i intervencije ustanovljena je obaveza da svaka ustanova formira tim za zaštitu dece/učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Članove takvog tima imenuje direktor ustanove, a broj članova tima i sastav zavisi od specifičnosti ustanove. Kada je reč o najvažnijim zadacima koje tim ima, može se izdvojiti sledeće: pripremanje programa zaštite, informisanje uključenih aktera o planiranim aktivnostima i mogućnostima traženja podrške i pomoći od tima, učešće u obukama i projektima za razvijanje kompetencija potrebnih za prevenciju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i slično.⁸

Razvijanje i pilotiranje praktičnih preventivnih programa

Takođe, u Srbiji je primjenjen i određeni broj preventivnih programa. Najobimniji od njih je program „Škola bez nasilja“, koji se primenjuje od školske 2005/2006. godine. Njegovoj realizaciji se do danas priključio veliki broj škola. Trenutno se sprovodi u više od 273 škole.⁹ Program je namenjen deci školskog uzrasta, a realizuje se na nivou čitave škole uz uključivanje dece, nastavnika i svih zaposlenih u školi, kao i roditelja. Suština navedenog programa ogleda se u celoškolskom pristupu prevenciji nasilja, koji se zasniva na uvođenju čitavog niza mera koje se realizuju na različitim nivoima vaspitnog delovanja na učenike (na nivou škole, na nivou odeljenja, na vršnjačkom nivou, na indivi-

---

⁸ Više o tome u: Pravilniku o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, 2010.

⁹ Škola bez nasilja. Dostupno na: <http://www.sbn.rs/o-skoli-bez-nasilja/o-programu-4046>, stranici pristupljeno 28.11.2014.

dualnom nivou, nivou lokalne zajednice). Sprovodi se u saradnji čitavog niza institucija.¹⁰ Primena navedenog programa nije vremenski ograničena.

Pored toga, primjenjen je još jedan sličan preventivni program pod nazivom „Učionica dobre volje – školski program za konstruktivno rešavanje sukoba“. Program se realizuje kroz radionice koje učitelji, nastavnici, stručni saradnici i drugi realizuju sa decom osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta. Kao važan cilj svake radionice ističe se da se teži ka tome „...da se razvije grupna kohezivnost, pozitivna klima u grupi i međusobno uvažavanje, da se stvori osećanje prijatnosti i pripadanja, da se podstiče uključenost i bolja prihvaćenost jedinke, ali i njena socijalna odgovornost i slično“ (Janković, Kovač-Cerović, 2002: 50). Radionice u okviru ovog programa su osmišljene tako da mogu da se realizuju sa čitavim odeljenjem u toku vremenskog perioda od dva časa, pri čemu se savetuje da se realizuju jednom nedeljno.

Uloga policije u prevenciji nasilja

U prevenciju nasilja u Srbiji uključeno je i Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje učestvuje u realizaciji niza projekata. Jedan takav projekat je i onaj pod nazivom „Školski policajac“, koji ima za cilj podizanje nivoa bezbednosti učenika u školama. Školski policajci su raspoređeni u školama u kojima je bezbednost učenika ugrožena više nego što je to uobičajeno i u kojima se dešavaju učestaliji i teži incidenti. Od školskog policajca se očekuje da bude neposredno prisutan na području škole, da motri na potencijalno rizične situacije, da prepoznaje i otkriva rizična ponašanja, da inicira preduzimanje mera prema izvršiocima i slično. Takođe, školski policajac može učestvovati u radu tima za zaštitu dece/učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

Obuka zaposlenih

U Srbiji je dosta učinjeno i u pogledu stručnog usavršavanja zaposlenih u oblasti obrazovanja. U okviru *Kataloga programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika*, pod okriljem Zavoda za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, nastavnicima su dostupni brojni akreditovani seminari kojima se, između

¹⁰ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uz stručnu i finansijsku podršku UNICEF-a, Ministarstva zdravlja, Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva omladine i sporta, Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije i Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

ostalog, podižu njihove kompetencije za vaspitni rad, a u pravcu prevencije nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije. Najveći broj programa namenjenih stručnom usavršavanju nastavnika u oblastima prevencije nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i prevencije diskriminacije u aktuelnom katalogu za školsku 2014/15. i 2015/16. godinu usmeren je na razvoj kompetencija nastavnika za podršku razvoju ličnosti učenika, kao i kompetencija nastavnika za komunikaciju i saradnju.¹¹

Zaključak

Škola, kao značajan faktor socijalizacije pojedinca i institucija koja pruža brojne mogućnosti za interakcije sa vršnjacima, predstavlja važan nivo na kome treba adekvatno vaspitno delovati. Pri tome, posebno se po važnosti izdvaja uloga nastavnika, kao osobe koja svojim ponašanjem i vaspitnim usmeravanjima, ličnim primerom, ali i saradnjom sa raznim činiocima izvan škole, može značajno doprineti stvaranju klime nenasilja u učionici i školi kao celini. Nastavnik, kao ličnost sa određenim svojstvima i sposobnostima, može, u značajnoj meri, uticati na poboljšanje odnosa među učenicima u odeljenju. Postoje brojne uloge koje se stavljuju pred savremenog nastavnika, a jedna od njih je i uloga u prevenciji nasilja u školi, stvaranju bezbednog okruženja i klime nenasilja u učionici i školi.

Kao ključan faktor prevencije nasilja u školi izdvaja se potreba stvaranja pozitivne školske klime, klime koja prenosi poruku da se nasilničko ponašanje smatra neprihvatljivim, i u kojoj su odnosi prevashodno zasnovani na uzajamnom poštovanju, poverenju, brizi i obziru prema drugima, a ne na moći i snazi. Nastavnik svojim adekvatnim vaspitnim delovanjem i primenom određenih strategija može, u mnogome, doprineti razvoju pozitivne školske klime i može pomoći učenicima da se izbore sa nasiljem i da razviju adekvatne socijalne veštine.

Možemo konstatovati da je u toku proteklih godina u sistemu obrazovanja u Srbiji dosta učinjeno u pravcu prevencije nasilja, prevashodno kroz unapređenje zakonskog okvira, ali i kroz realizaciju konkretnih programa na nivou škole. Međutim, svakako da prostora za dalja poboljšanja ima. O tome svedoči i učestalo izveštavanje medija o incidentima nasilja među učenicima, koji neretko

---

¹¹ Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja. Dostupno na: <http://katalog2015.zuov.rs/Default.aspx?oblast=18#kompetencije>, stranici pristupljeno 28.11.2014.

dovode i do ozbiljnih ishoda po žrtve nasilja. Jasno je da očekivanja u pogledu smanjenja vršnjačkog nasilja ne mogu biti usmerena samo u pravcu promena kompetencija, odgovornosti i delovanja nastavnika, već je potrebno aktivno učeće i drugih aktera društvenog života (ostalih zaposlenih u školi, dece, roditelja, lokalne zajednice, države, i slično), uz kritičko sagledavanje ponašanja i doprinosa svakog od njih i mogućih pravaca uspešnog preventivnog delovanja.

Literatura

- Baldry, C.A. (2004) The Impact of Direct and Indirect Bullying on the Mental and Physical Health of Italian Youngsters. *Aggressive Behavior*, 30, str. 343-355.
- Bašić, A. (2009) Teorija prevencije – *Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Beane, L.A. (2008) *Protect Your Child from Bullying – Expert Advice to Help You Recognize, Prevent, and Stop Bullying Before Your Child Gets Hurt*. San Francisco: Jossey-Bass, Wiley Imprint.
- Colvin, G., Toblin, T., Beard, K., Hagan, S., Sprague, J. (1998) The School Bully: Assessing the Problem, Developing Interventions, and Future Research Directions. *Journal of Behavioral Education*, 3, str. 293–319.
- Elliott, M. (2002a) Bullies and Victims. U: M. Elliott (ur.) *Bullying – A Practical Guide to Coping for Schools*, third edition, London: Pearson Education Limited, str. 1-12.
- Elliott, M. (2002b) 20 Anti-Bullying Exercises to Use With Students. U: M. Elliott (ur.) *Bullying – A practical Guide to Coping for Schools*, third edition, London: Pearson Education Limited, str. 126-135.
- Greene, M.B. (2003) Counseling and Climate Change as Treatment Modalities for Bullying in School. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 4, str. 293-302.
- Hanish, D.L., Kochenderfer-Ladd, B., Fabes, R.A., Martin, C.L. (2004) Bullying Among Young Children: The Influence of Peers and Teachers. U: D.L. Espelage, S.M. Swearer (ur.) *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, str. 141-161.
- Holt, M.K., Keyes, M.A. (2004) Teachers' Attitudes Toward Bullying. U: D.L. Espelage, S.M. Swearer (ur.) *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, str. 121-141.

- Kasen, S., Berenson, K., Cohen, P., Johnson, J.G. (2008) The Effects of School Climate on Changes in Aggressive and Other Behaviors Related to Bullying. U: E.L. Dorothy, S.M. Swearer (ur.) *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., str. 187-211.
- Konishi, C., Hymel, S., Zumbo, B.D., Li, Z. (2010) Do School Bullying and Student-Teacher Relationships Matter for Academic Achievement? A Multilevel Analysis. *Canadian Journal of School Psychology*, 25, str. 19–39.
- Kowalski, M.R., Limber, P.S., Agatston, P.W. (2008) *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. USA, UK and Australia: Blackwell Publishing.
- Janković, S., Kovač-Cerović, T. (2002) Osnovne prepostavke radioničarskog postupka. U: T. Kovač-Cerović, R. Rosandić, D. Popadić (ur.) *Učionica dobre volje – Školski program za konstruktivno rešavanje sukoba*. Beograd: Grupa MOST.
- Krnjajić, S. (2002) *Socijalni odnosi i obrazovanje*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Ma, X., Stewin, L.L., Deveda, L.M. (2001) Bullying in School: Nature, Effects and Remedies. *Research Papers in Education*, 3, str. 247-270.
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2007) Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama.
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2009a) Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama.
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2009b) Priručnik za primenu Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama.
- Nedimović, T. (2010) *Vršnjačko nasilje u školama: pojavnii oblici, učestalost i faktori rizika*, doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Nishina, A. (2004) A Theoretical Review of Bullying: Can It Be Eliminated? U: C.E. Sanders, G.D. Phye (ur.) *Bullying – Implications for the Classroom*. San Diego, California: Elsevier Academic Press, str. 36-56.
- O'Moore, A.M. (2002) Teachers Hold the Key to Change. U: M. Elliott (ur.) *Bullying – A Practical Guide to Coping for Schools*, third edition. London: Pearson Education Limited, str. 154-180.
- Pearce, J. (2002) What Can Be Done About the Bully?. U: M. Elliott (ur.) *Bullying – A Practical Guide to Coping for Schools*, third edition. London: Pearson Education Limited, str. 74-92.
- Popadić, D. (2009) *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.

- Popadić, D., Plut D. (2007) Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost. *Psihologija*, 2, str. 309-328.
- Popović, D. (2012) *Značaj saradnje porodice i škole u prevenciji nasilja među vršnjacima*, doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Službeni glasnik RS, br. 30/2010.
- Rigby, K. (2002) *New Perspectives on Bullying*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2007) *Bullying in Schools and What to Do About It*. Australia: ACER Press.
- Rogers, W.S. (2002) What Teachers Can Do to Tackle Bullying. U: M. Elliott (ur.) *Bullying – A Practical Guide to Coping for Schools*, third edition. London: Pearson Education Limited, str. 207-213.
- Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije (2004) *Nacionalni plan akcije za decu*.
- Sharp, S., Smith P.K. (1994) Understanding Bullying. U: S. Sharp, P.K. Smith (ur.) *Tackling Bullying in Your School – A Practical Handbook for Teachers*. London. New York: Routledge, str. 1-7.
- Smokowski, R.P., Holland Kopasz, K. (2005) Bullying in School: An Overview of Types, Effects, Family Characteristics and Intervention Strategies. *Children and Schools*, 2, str. 101-110.
- Stephenson, P., Smith, D. (2002) Why Some Schools Don't Have Bullies. U: M. Elliott (ur.) *Bullying – A Practical Guide to Coping for Schools*, third edition. London: Pearson Education Limited, str. 12-26.
- Thompson, D., Arora, T., Sharp, S. (2002) *Bullying – Effective Strategies for Long-Term Improvement*. London, New York: Routledge.
- Tomonjić, G., Blagojević-Radovanović, R., Pavlović, J. (2010) Koliko je nasilje prisutno u školi. *Pedagoška stvarnost*, 1-2, str. 46-58.
- Trifunović, V. (2006) *Nasilje u školi*. Jagodina: Učiteljski fakultet u Jagodini.
- Vernberg, M.E., Gamm, K.B. (2003) Resistance to Violence Prevention Interventions in Schools: Barriers and Solutions. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 2, str. 125-138.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik RS, br. 62/03, 64/03, 58/04, 62/04, 79/05 i 101/05.
- Vlada Republike Srbije (2005) Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinnjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 15/90 i Službeni list SRJ – dodatak: Međunarodni ugovori, broj 4/96 i 2/97.

Internet izvori

Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. Dostupno na: <http://katalog2015.zuov.rs/Default.aspx?oblast=18#kompetencije>, stranici pristupljeno 28.11.2014.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije. Dostupno na: http://www.mup.gov.rs/cms_lat/decaipolicija.nsf/index.html?OpenFrameSet&Frame=Centar&Src=%2Fcms_lat%2Fdecaipolicija.nsf%2Fskolski_policajac%3FOpenPage%26AutoFramed, stranici pristupljeno 28.11.2014.

Škola bez nasilja. Dostupno na: <http://www.sbn.rs/o-skoli-bez-nasilja/o-programu-4046>, stranici pristupljeno 28.11.2014.

MARIJA R. MARKOVIĆ

Possibilities for Teacher's Preventive Actions in Regard Bullying Behavior of Students

Prevention of school bullying is an important task of modern educational process, given the seriousness of its consequences for students who behave violently and for those who are exposed to bullying, as well as for other classmates. A teacher, who in comparison with other school staff is in daily contact with students, has an extremely important role in prevention of bullying and in creating encouraging school climate. Through systematized and critical reflection on the views of numerous authors, this article aims at pointing out importance of certain aspects of teachers' role in prevention of bullying, and importance of creating a positive school climate as an important prerequisite for preventive activity of teachers, as well as at emphasizing possible obstacles to adequate preventive actions of teachers. In the last section, changes made in recent years in Serbia in regard to prevention of bullying behavior of students in the education system are considered.

Keywords: teachers, students, school bullying, prevention, Serbia.

TEMIDA

Jun 2015, str. 165-168

ISSN: 1450-6637

Prva viktimološka konferencija u Sarajevu „Ambasadori mira u BiH“

SARAJEVO, BOSNA I HERCEGOVINA, 3. MART 2015. GODINE

Prva viktimološka konferencija u Sarajevu pod nazivom „Ambasadori mira u BiH“ održana je 3. marta 2015. godine. Organizatori konferencije bili su Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Ipara (Istanbul, Turska), Univerzitet Shakarya (Turska) i IKM (Skoplje, Makedonija). Na konferenciji je prisustvovalo oko 50 naučnih radnika i studenata iz BiH i zemalja u okruženju (Srbija, Hrvatska, Slovenija), ali i drugih zemalja, poput Švedske.

Konferenciju je otvorila doc. dr Azra Adžajić-Dedović, koja je i najzaslužnija za organizovanje prve ovakve konferencije u Bosni i Hercegovini posle ratova 1990-ih. Ona se zahvalila svim prisutnima, kao i onima koji nisu mogli da dođu, ali su podržali konferenciju. Zatim je, u okviru uvodnog dela „Pravda za žrtve – pomoći, podrška i zaštita“ reč dobio prof. dr Hasan Balić, prvi profesor viktimologije Univerziteta u Sarajevu, koji je govorio o važnosti kažnjavanja zločinaca iz rata u Bosni i Hercegovini.

Radni deo konferencije otvorio je dr Nikola Petrović iz Viktimološkog društva Srbije, koji je, posle čitanja pozdravnog pisma prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović direktorce Viktimološkog društva Srbije, prezentovao koautorski rad istraživačkog tima VDS angažovanog na projektu ALTERNATIVE¹ (prof. dr

¹ Projekat ALTERNATIVE – *Razvijanje alternativnog razumevanja bezbednosti i pravde kroz primenu restorativnih pristupa u interkulturnalnim kontekstima demokratskih društava* je četvorogodišnji istraživački projekat (2012-2016), koji koordinira Katholieke Universiteit Leuven (Belgija), a finansira Evropska unija u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7). Glavni cilj projekta ALTERNATIVE je da omogući alternativno i produbljeno razumevanje pravde i bezbednosti, a koje je zasnovano na empirijskim dokazima iz četiri zemlje u kojima se sprovode akcionalna istraživanja (Srbija, Austrija, Mađarska i Severna Irska) o nači-

Vesna Nikolić-Ristanović, dr Sanja Čopić, dr Nikola Petrović i Bejan Šaćiri) pod nazivom: „Viktimizacija i pravda u multietničkim zajednicama u Srbiji“. U ovom radu su prezentovani rezultati empirijskog istraživanja sprovedenog u okviru potprojekta VDS *Podsticanje dijaloga u multietničkom društvu uz osnaživanje žrtava*, koji je realizovan u okviru projekta ALTERNATIVE, a koji se odnose na prevalencu i karakteristike viktimizacije ispitanika u tri multietničke zajednice u Srbiji, kao i na njihovo mišljenje o mehanizmima podobnim za postizanje pravde u slučajevima viktimizacije koju su doživeli.

Konferencija je imala tri sesije: „Globalna sigurnost – sigurnosni problemi i rešenja“, „Internacionalni organizovani kriminal“ i „Tranzicionalna pravda – oprost i pomirenje“.

U okviru prve sesije „Globalna sigurnost – sigurnosni problemi i rešenja“ istakao se rad prof. dr Ksenije Butorac, sa Policijsko-kriminalističke akademije u Zagrebu, koja je govorila na temu: „Viktimizacija građana po nekim diskriminacijskim osnovama s osvrtom na zločin iz mržnje“. Predmet razmatranja u ovom radu je kršenje određenih ljudskih prava u kontekstu ograničenja savremene institucionalizovane zabrane diskriminacije. Rezultati istraživanja u Hrvatskoj o percepciji građana pokazali su da oni najčešće prepoznaju diskriminaciju po nacionalnim ili etničkim, socijalnim, verskim i polnim obeležjima. Diskriminacija se najviše dešava na radu i pri zapošljavanju, kao i u pravosuđu. Analizirani su razlozi zbog kojih žrtve diskriminacije i zločina iz mržnje ne preuzimaju radnje u svrhu zaštite svojih prava, kao i trend skrivanja i prečutkivanja, što ukazuje na sveopšte nepoverenje u efikasnost policije i pravosuđa.

U okviru druge sesije „Internacionalni organizovani kriminal“ doc. dr Daniela Frangež, šefica Katedre za kriminalistiku Fakulteta za bezbednosne studije Univerziteta u Mariboru, govorila je o izazovima koje predstavlja otkrivanje seksualnog zlostavljanja dece. U radu se fokusirala na karakteristike dece žrtava ovog oblika nasilja, analizirajući njegove psihološke, fizičke i socijalne pokazatelje koji mogu poslužiti u otkrivanju slučajeva zlostavljanja dece, kao i na načine pravilnog pristupa deci žrtvama.

---

nima bavljenja konfliktima u interkulturnim kontekstima demokratskih društava. Uz to, projekat nastoji da predloži metode i principe restorativne pravde kao potencijalne garante promovisanja pravde i bezbednosti u interkulturnim sredinama u Evropi. On promoviše restorativne pristupe koji ohrabruju na dijalog pojedince i zajednice u sukobu kako bi se povećao osećaj sigurnosti i pravde među ljudima. Više o projektu ALTERNATIVE videti na internet stranicama projekta i Viktimološkog društva Srbije: www.alternativeproject.eu i www.vds.org.rs.

U okviru treće sesije „Tranziciona pravda – oprost i pomirenje“ istakao se rad pod nazivom „Definicije ratnog nasilja i pomirenje u pričama preživelih posle rata u BiH“ dr Gorana Bašića, sa Univerziteta Lund u Švedskoj, koji je govorio o svom istraživanju analize diskursa u posleratnim intervuima sa žrtvama logorašima. U radu su analizirani verbalni opisi ratnog nasilja i diskurzivni modeli koji učestvuju u produkciji fenomena „ratno nasilje“. Rezultati analize pokazali su da se međuljudske interakcije, koje uzrokuju nasilje, nastavljaju i nakon što se nasilna situacija završila, tako što se priče o nasilnim događajima prepričavaju i dalje, pa su, stoga, važne i za pojedince i za društvenu zajednicu.

U okviru ove sekcije govorio je i Miroslav Knežević, direktor Centra za posredovanje Crne Gore, koji je, u radu „Medijacija kao instrument pomirenja“ predstavio rad i uspeh organizacije kojom rukovodi. Kada je u pitanju situacija u Crnoj Gori, istaknuto je da je Centar za posredovanje imao dosta uspeha u radu i da je u poslednjih 7 godina, od 5316 sporova upućenih na posredovanje, sporazumom rešeno 3020 slučajeva. Takođe, on je govorio da je dosta toga urađeno na polju pomirenja i zbližavanja različitih etničkih grupa u Crnoj Gori upravo putem medijacije. Kao primer zbližavanja Bošnjaka sa jedne, i Srba i Crnogoraca sa druge strane, pomenuo je imenovanje bulevara u Podgorici po Srđanu Aleksiću, žrtvi i heroju iz Trebinja, koji je za vreme rata u Bosni i Hercegovini dao svoj život da bi spasao komšiju bošnjačke nacionalnosti. Imenovanje ovog bulevara podržali su pripadnici svih etničkih zajednica u toj državi.

Na kraju radnog dela konferencije, prisutnima se obratila i predsednica Udruženja žena žrtava rata iz BiH Bakira Hasečić koja je izrazila nadu da će pravda za žrtve biti zadovoljena i zahvalila organizatorima konferencije što su odlučili da se bave ovom tematikom. Pred zatvaranje konferencije podeljene su i nagrade za najbolje studentske radove. Sama konferencija je bila medijski propraćena i organizatori su na kraju izrazili nadu da će se viktimološke konferencije u Bosni i Hercegovini održavati svake godine i pozvali sve prisutne, da i naredne godine, svojim radovima doprinesu uspehu druge viktimološke konferencije u ovoj zemlji.

DR NIKOLA M. PETROVIĆ

TEMIDA
Jun 2015, str. 169-174
ISSN: 1450-6637

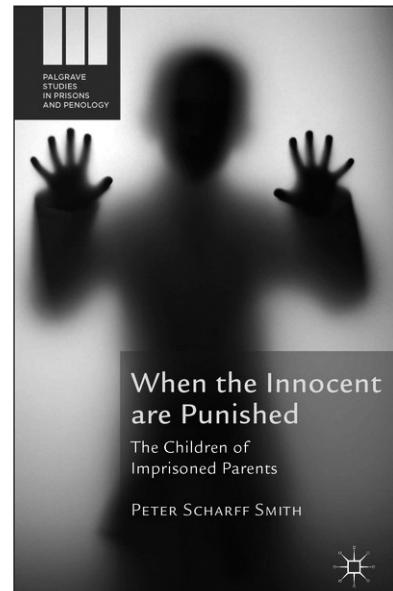
PETER SCHARFF SMITH

When the Innocent are Punished: the Children of Imprisoned Parents

PALGRAVE, MACMILLAN, UK 2014, STR. 298

Knjiga *When the Innocent are Punished: the Children of Imprisoned Parents* (Kada su nevini kažnjeni: deca čiji su roditelji u zatvoru) predstavlja studiju o uticaju koji ima boravak roditelja u zatvoru na decu, sa posebnim osvrtom na uticaj samog čina hapšenja, boravka u zatvoru i otpuštanja iz zatvora. Peter Scharff Smith, autor knjige, istraživač u Danskom institutu za ljudska prava, napred navedenim temama bavio se sa pozicije ljudskih prava. Autor se u knjizi bavi ekstremno važnim, ali veoma malo istraženim aspektom ljudskih prava – posledicama koje trpe deca zbog zatvaranja njihovih roditelja.

Knjiga je podeljena u četiri dela. U prvom delu pod nazivom Zatvor, društvo i deca osuđenika (*Prison, Society and Prisoner's Children*), u poglavlju pod nazivom Scene iz porodičnog života (*Scenes from Family Life*), autor daje nekoliko priča dece u kojima oni opisuju situaciju kada je jedan on njihovih roditelja bio uhapšen. Smatram da prikaz ove knjige treba početi prevodom citata iz ovog poglavlja: „Moja mala sestra se probudila kada je policijski pas skočio na krevet u potrazi za drogom. Ona je vrištala iz sveg glasa. Trebalo je da izađemo iz sobe da bi policija pretražila sobu u potrazi za drogom. Kada smo izlazili iz sobe, jedan policajac je

otvorio moju fioku i počeo da baca moj donji veš i ostale stvari svuda po sobi. To je bilo tako uvredljivo. Ja sam se osećala kao da sam kriminalac" (str. 3). Ovaj citat, kao i druge priče koje autor navodi na samom početku studije, govore o dečijem traumatičnom iskustvu.

U sledećem poglavlju autor daje opšti osvrt na decu zatvorenika, istorijski osvrt na društvo i zatvor, sa posebnim osvrtom na situaciju u Danskoj i način na koji je nastala studija. Studija je nastala kao deo reformskih projekata u danskom zatvorskom sistemu i realizovana je kroz istraživački projekt (od 2007 do 2010. godine), a nastavljena je kroz sličan projekat finansiran od strane Evropske unije, koji je predstavljao kombinaciju istraživanja i znanja profesionalaca i predstavnika NVO koji rade na tom polju. Treći projekat je imao za cilj praktičnu primenu znanja iz prethodnih projekata, odnosno obuku osoblja u zatvorima za senzitivan pristup deci osuđenih lica (2010-2011).

Cilj studije je, kako autor navodi u istoimenom poglavlju, da na jednom mestu objedini svoje iskustvo iz ove oblasti u prethodnih osam godina. Zadaci koje je autor postavio pred sebe pišući ovu studiju su sledeći: 1) mapiranje glavnih problema sa kojima se deca osuđenih lica susreću; 2) istraživanje i definisanje šta ljudska prava znače za ovu decu; i 3) posmatranje dece osuđenih lica kao studije slučaja, u okviru šire diskusije kako zatvor utiče na šire društvo. Imajući u vidu da su njegova empirijska saznanja bazirana na danskom iskustvu, autor je pokušao da dobije podatke iz nekoliko drugih evropskih zemalja i SAD i da ta iskustva poredi; i na kraju, autor je želeo da kroz studiju naglasi i promoviše, kao dobru praksu, različite reformske inicijative. U trećem poglavlju, *Zatvor i društvo (Prison and Society)*, autor daje istorijsku perspektivu razvoja zatvorskih sistema i prikaze različitih modela za kontakte dece sa roditeljima tokom izdržavanja kazne, istorijsku perspektivu stigmatizacije zatvorenika i njihovih porodica i efekte zatvaranja na sama osuđena lica, društveno okruženje i porodicu od 19. veka do danas.

U drugom delu studije, autor u tri poglavlja govori o broju dece čiji su roditelji u zatvoru, njihovim problemima, reakcijama i ljudskim pravima. Autor navodi da je veoma teško govoriti o tačnom broju dece čiji su roditelji u zatvoru zato što taj podatak nije deo ni jedne zvanične statistike. Do približnog broja se dolazi na osnovu pojedinačnih statistika, koje variraju od zemlje do zemlje, ili na način da se prosečan broj dece po jednom zatvoreniku množi sa brojem zatvorenika da bi se došlo do približnog broja. U sledećem poglavlju Peter Scharff Smith govori o problemima i reakcijama dece na osnovu rezultata istraživanja i opisuje metodološki pristup. Kada se govori o ovim

temama, bitno je napomenuti da su sva deca različita i da imaju različito iskustvo. Takođe, veoma je teško izdvojiti probleme i reakcije, koji su posledica zatvaranja jednog ili oba roditelja od drugih okolnosti koje mogu da dovedu do njih. Mora se voditi računa i o porodičnoj situaciji pre zatvaranja, bračnom statusu roditelja i drugim okolnostima. Bez obzira na sve napred navedeno, što ukazuje da je teško generalizovati stvari, rezultati istraživanja ukazuju na sledeće probleme, koji generalno pogađaju većinu dece: finansijski problemi, stigmatizacija i maltretiranje od strane druge dece. Jedan od problema je svakako to da u dosta slučajeva porodica pokušava da sakrije od dece gde im se roditelj nalazi. U nekim slučajevima to može da otežava deci i da podstiče dečiju maštu na pomisao da su ih roditelji ili roditelj napustili ili, čak, da su umrli. Neka deca, čak i posećuju svoje roditelje u zatvoru, bez znanja gde se roditelji nalaze. Nasuprot tome, u nekim slučajevima znaju da su u zatvoru, ali ih ne posećuju, što u njihovoj mašti stvara sliku zatvora kao veoma zastrašujućeg mesta. Takođe, jedan od problema koji deca imaju su ambivalentna osećanja u odnosu na roditelje i na ono što su roditelji uradili. Izvestan broj dece ima osećaj krivice i delimične odgovornosti za to što im je roditelj u zatvoru, dok druga deca reaguju besom, agresijom, stidom i osećajem sramote. Posledice boravka jednog od roditelja u zatvoru mogu se odraziti na mentalno zdravlje dece, i to kao depresija, nesigurnost, gubitak samopouzdanja, problemi sa spavanjem i drugo. Dodatno otežava situaciju to što deca često prikrivaju svoja osećanja od roditelja ili staratelja koji se brine o njima, što ilustruje sledeći citat iz studije, iz iskustva četrnaestogodišnje Britanke: „*Kada je on prvi put otiašao u zatvor, zaista mi je nedostajao. Imala sam običaj da mnogo plaćem u krevetu noću. Nisam želela da moja majka vidi da plaćem, jer bi je to još više uznenirilo*“ (str. 73). Još jedan problem sa kojim se ova deca suočavaju je povećan rizik za antisocijalno i kriminalno ponašanje. Autor navodi da danska statistika ukazuje da deca, čiji je roditelj u zatvoru, imaju tri puta veći rizik, od prosečnog, da i sama završe u zatvoru.

U posebnom delu, autor postavlja pitanje da li zatvor utiče na osuđena lica da kompetentno obavljaju svoje roditeljske dužnosti. Istraživanja koja su pokušavala da mere uticaj zatvora na roditeljske kompetencije pokazuju da odvojenost od dece uzrokuje depresiju kod većine očeva, dok majke odvojenost od dece doživljavaju kao ekstremni stres i kao najteži aspekt zatvaranja. Autor takođe postavlja pitanje da li su osuđena lica po izlasku iz zatvora kompetentna da u potpunosti obavljaju svoju roditeljsku dužnost. U ovom delu, autor, takođe, govori o problemima dece u kontaktima sa roditeljima koji su u zatvoru,

sa posebnim osvrtom na važnost zatvorskih uslova. Autor se dotiče i kreiranja penalnog sistema koji veoma malo uzima u obzir uticaj zatvaranja na decu.

U šestom poglavlju autor govori o dečijim ljudskim pravima. Posebno se bavi pravima vezanim za situaciju hapšenja i navodi sledeće preporuke u cilju poštovanja dečijih ljudskih prava u ovim situacijama: 1) potrebno je napraviti smernice i detaljni protokol za policiju u slučajevima hapšenja kada su deca prisutna; 2) policija mora da osigura da se o deci vodi briga na pravi način; 3) procedure moraju biti poštovane i kada su deca dovedena u stanicu u vezi sa hapšenjem roditelja; 4) moraju postojati procedure vezane za smeštaj i poveravanje brige o deci neposredno posle hapšenja i informisanje dece o tome šta se desilo uz poštovanje dečijih ljudskih prava; 5) policajac za decu (*children's officer*) treba da postoji u svakoj policijskoj stanici. Autor, takođe, naglašava sledeća prava deteta i važnost njihovog poštovanja: informacije o hapšenju; informisanje socijalnih službi; informacije vezane za produžavanje pritvora i početak izdržavanje kazne; osiguravanje finansijske sigurnosti za decu i ostatak porodice; osiguravanje kontakata dece i roditelja; izbor zatvora koji je blizu mesta stanovanja; prava dece koja žive sa svojim majkama u zatvoru; razmatranje situacija kada kontakti sa roditeljima nisu u najboljem interesu dece.

U jedanaestom poglavlju, autor govori o drugim vidovima komunikacije dece i roditelja. U prvom delu govori o vanzatzvorskim kontaktima dece i roditelja. Ovde se, prvenstveno, misli na kontakte za vreme godišnjih odmora i vikenda koji osuđenici mogu da provode van zatvora. Nekoliko sledećih primera, koje je autor naveo, govore o značaju ovih kontakata, ali i o ograničenjima.

„On je dolazio (otac koji je u zatvoru) svakog trećeg vikenda. Kada smo zajedno, mi smo se vozili do grada ili smo se samo vozili okolo. Odlično smo se provodili. On je govorio da je užasna pomisao da mora da se vrati u zatvor. Ali, svejedno, ja sam srećan da možemo da budemo zajedno. Ali ja bih voleo da možemo da se vidimo svakog drugog vikenda“ (str. 171).

„Moja velika sestra je imala rak na mozgu. I njemu (ocu koji je bio u zatvoru) je dozvoljeno da je poseti posle operacije. Ona je ležala u krevetu i budila se. Sa njim su bila dva policajca, on je imao lisice i nije mogao ni da je zagrli, ni da joj prinese čašu vode. A ona je to jako želeta, tako da je to bilo malo glupo. Kada su ga odveli, doktor je pozvao zatvor i rekao da je to bilo nečuveno i da je bilo nefer što nisu dozvolili zagrljaj oca i deteta posle jedne tako teške operacije.

Posle toga su ga opet odveli, skinuli su mu lisice, i dozvolili da na kratko budu nasamo" (str. 171).

Takođe, autor se bavi i drugim vrstama kontakata kao što su pisma i telefonski kontakti. Tokom razmatranja prednosti i mana ovog načina komunikacije, autor ukazuje i na različite restrikcije vezane za ovaj način ostvarivanja kontakta. Upotreba mobilnih telefona je zabranjena u većini zatvora u svetu. S obzirom da deca u današnje vreme mnogo koriste ovaj vid komunikacije, naročito SMS poruke, postavlja se pitanje da li je moguće omogućiti osuđenicima njihovo, makar i restriktivno, korišćenje. Takođe, upotreba interneta, komunikacije preko elektronske pošte i Skajpa je jedno od pitanja vezanih za komunikaciju koje se sve češće postavlja. Zatvorske vlasti su, uglavnom, restriktivne po ovim pitanjima, ali ima i izuzetaka, kao što je Norveška. Ovaj vid komunikacije je veoma značajan za decu koja žive daleko od zatvora. U Danskoj je internet pristup omogućen zatvorenicima u otvorenom odeljenju i to kao: mogućnost korišćenja kompjutera u ćeliji; mogućnost korišćenja kompjutera u učionici i u internet kafeu u zatvoru.

Iako postoje različite varijante kontakata dece i roditelja koji je u zatvoru, postoje slučajevi kada je kontakt nemoguće ostvariti. To se uglavnom dešava kada roditelj koji je u zatvoru i onaj koji brine o detetu ne žele da se viđaju, kada zatvorsko osoblje iz nekog razloga smatra da ne treba da se viđaju i kada je dete u hraniteljskoj porodici. Svi napred navedeni faktori dovode do diskontinuiteta u kontaktima.

U trinaestom poglavlju autor govori o situacijama kada su kontakti dece i osuđenih lica nepoželjni. To su sledeće situacije: kada su roditelji nasilni ili pate od neke mentalne bolesti; kada se roditelji tokom poseta ponašaju veoma loše prema deci; roditelji koji, dok su na slobodi, svoju roditeljsku ulogu obavljaju veoma loše, a dece se sete tek kada su u zatvoru; roditelji koji koriste svoju decu radi postizanja određenih ciljeva i drugo. Autor naglašava da je teško napraviti tačnu listu u kojim situacijama je potrebno zabraniti kontakte dece i roditelja u zatvoru. Ovi kontakti su veoma važni i uvek treba pažljivo razmatrati svaki slučaj kada ih je potrebno ograničiti.

U četrnaestom poglavlju, autor govori o ponovnom uspostavljanju kontakata sa decom po izlasku iz zatvora i kako ova promena može da utiče na decu, ali i na sama osuđena lica. U sledećem poglavlju, autor govori o deci koja žive sa majkama u zatvoru. Naime, različiti zatvorski sistemi omogućavaju da deca do određenog uzrasta budu sa majkama u zatvoru. Autor daje pri-

mere različitih zemalja koje daju različite mogućnosti majkama i deci. Poglavlje pod nazivom Zatvorska politika i deca čiji su roditelji u zatvoru (*Penal Populism and Children of Imprisoned Parents*) autor stavlja u istorijski kontekst retributivne funkcije zatvora i prava deteta, odnosno ukazuje kako takva politika ima malo dodirnih tačaka sa potrebama dece i njihovim ljudskim pravima.

U poslednjem delu knjige, koji je namenjen zaključnim razmatranjima, autor, kroz sledeća poglavlja, pokušava posebno da istakne: Posledice koje na decu ostavlja izolacija osuđenog lica od porodice; Efekat zatvaranja roditelja od hapšenja do otpuštanja; Rasturanje porodice – zanemaren paradoks modernog kažnjavanja; Penalna politika, deca osuđenih lica i stigmatizacija; Dečija prava i penalne reforme.

Ova studija, sasvim sam sigurna, neće ostaviti ravnodušnim nijednu osobu koja se odluči da je pročita. Takođe sam sigurna da će navesti na razmišljanje i osobe koje se usko stručno ne bave ovom oblašću. Za mene, kao osobu koja je imala prilike da poslednjih deset godina sluša priče žena u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, ova knjiga je potvrdila mnoga moja razmišljanja i zaključke do kojih sam došla u svom radu. Takođe, otvorila mi je i mnoge druge teme za razmišljanje, a prvenstveno one koje idu u prilog tome da deca ne budu i dalje „nevina, a ipak kažnjena“ (str. 232).

JASMINA NIKOLIĆ

Poziv na saradnju i preplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2015. godinu su: broj 3 – **Pozitivna viktimalogija** (rok za predaju radova je 1. septembar 2015. godine); broj 4 – **Restorativna pravda, sigurnost i žrtve** (rok za predaju radova je 1. novembar 2015. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Svi brojevi naučnog časopisa Temida u 2015. godini predstavljajuće doprinos obeležavanju 30 godina od usvajanja Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, pa se autori i autorke pozivaju da u svojim radovima učine vidljivom Deklaraciju i njenu implementaciju vezano za pojedinačne teme.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: temida.vds@gmail.com ili vds@eunet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12, latinica.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
  - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
  - 2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.
  - 2.3. U uvodu, takođe, moraju biti jasno navedeni predmet i cilj, kao i struktura rada.
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

---

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavlivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Boom, Kuijpers, 2012).

Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.“ (npr. Shapland i dr., 2009).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. H. Jones, R. Jones, 2003).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema“ (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razdvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). U tom slučaju radove bi trebalo poređati hronološki prema godini kada su objavljeni.

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasнике.

- 4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? U: L. Morris (ur.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5. Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na: a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i web strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica:

Npr. Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Npr. Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu:

Npr. Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida iznosi 750 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2015. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida za inostrans-tvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata na štampani primerak za 2015. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa Temida i pris-tup svim elektronskim brojevima Temide u 2015. i prethodnim godinama.

Godišnja preplata za pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za pojedince iznosi 2000,00 dinara, a za institucije 6000,00 dinara. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi iznosi 200,00 dinara.

Godišnja preplata za pristup elektronskim izdanjima Temide preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za inostranstvo iznosi EUR 40 za pojedince i EUR 100 za institucije. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi za inostranstvo iznosi EUR 5.

Časopis Temida će u 2015. godini biti dostupan u elektronskoj formi na internet stranici Viktimološkog društva Srbije www.vds.org.rs i preko EBSCO istraživačke baze podataka **samo za pojedince i institucije koji plate preplatu.**

U vezi preplate na štampano izdanje ili pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida, molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2015 are: No. 3 – **Positive victimology** (submission deadline: September, 1, 2015); No. 4 – **Restorative justice, safety and victims** (submission deadline: November, 1 2015). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

All issues of Temida in 2015 will present a contribution to the 30th anniversary of the United Nations Declaration on the Rights of Victims of Crime and Abuse of Power; therefore, we call authors to make the Declaration and its implementation visible in their papers in connection to the specific topics.

Manuscripts should be submitted by e-mail: temida.vds@gmail.com or vds@unet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed **20 pages** typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: **the title, the author's name, abstract** (up to 150 words) and **4-5 key words**.
  - 2.1. After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail. In case of multiple authors, specify data for each co-author separately.
Example: Petar PETROVIĆ*
  - 2.2. The abstract must clearly state the problem and the aim of the paper, as well as the main topics that will be covered in the article.
  - 2.3. The Introduction, also, must clearly state the problem and the aim, as well as the structure of the paper.
3. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

                      a) Women and children

---

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number. Example: (Christie, 2005: 28).

When there are two or three authors they should be separated with a comma (e.g. Boom, Kuijpers, 2012).

When there is more than three authors, after the surname of the first author, add "et al." (e.g. Shapland et al., 2009).

In case that two authors share the same surname add the first letter of their first name (e.g. H. Jones, R. Jones, 2003).

When a secondary source is cited, add "according to" (e.g. Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If there are multiple papers of different authors in the same bracket, they should be separated with a semicolon (e.g. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012).

In that case the papers should be mentioned chronologically according to the year of publishing.

- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzetes.

- 4.2. Foreign names should be written originally.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, E.g. (Table 2)

Please give the titles above the pictures/tables.

Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender

6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5. 10. 2012.

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

Additional note: In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text, and should be all the items that are mentioned in the text, including laws, reports but also web pages (which go into a separate section called Internet sources within the Bibliography).

7. Be sure to attach the title, abstract and keywords in English at the end of the manuscript.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal *Temida* is a subject of plagiarism **control** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that "a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification" (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal Temida is 750 Dinars. Annual subscription for printed copy for 2015 is 3000 RSD for individuals and 10000 RSD for institutions. Price for single printed copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rate for printed copy for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. The subscription includes delivery of the copy of Temida by mail and the access to all electronic issues of Temida in 2015 and all previous years. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for Serbia are 2000 RSD for individuals and 6000 RSD for institutions, while the on-line subscription for one issue is 200 RSD.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for abroad are EUR 40 for the individuals and EUR 100 for institutions. Subscription for one on-line issue is 5 EUR.

In 2015 journal Temida is available at the web site of the Victimology Society of Serbia www.vds.org.rs and through the EBSCO research database **only for individuals and institutions who pay the subscription.**

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335